

Wielewaal

TWEEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT
MEI 1995 JAARGANG 61
AFGIFTEKANTOOR ANTWERPEN X

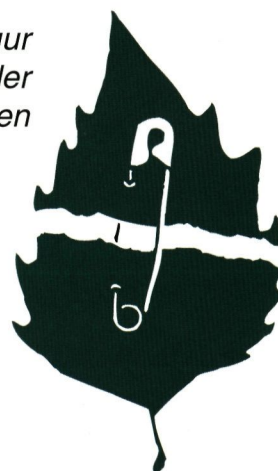
Wielewaal

VLAAMS TIJDSCHRIFT VOOR
NATUURSTUDIE - MEI 1995

INHOUD

- (H)erintroductie, (g)een overweging waard
- Van Den Berghe Koen, Desmet Rik,
De Kimpe André 77
- Zie een zwaluw: de Oeverzwaluw -
R. Willockx 83
- De Witkopeend: vogel voor de rode lijst -
H. Franckx 84
- Landbouw en natuurbeweging: objectieve
bondgenoten. Houden zo. - Jan Van Den Berghe
en Wim D'Haeseleer 87
- Van snippen, uilen en lichtjes -
Chris Onkelinx 92
- Een rat in nesten - Franky Bonne 95
- Activiteitenkalender 98
- Verenigingsberichten 104
- Van Aalscholver tot zeis 107
- Goed om te weten 108
- Boekbesprekingen 112

Natuur
zonder
grenzen

1995: Europees
Jaar van het
Natuurbehoud

Raad
van
Europa

Omslag: IJsvogel (Foto: G. Mornie)

Administratie: De Wielewaal vzw
Graatakker 11 - 2300 Turnhout
Tel. 014/41 22 52 ('s maandags gesloten)
Fax 014/43 96 51

Hoofdredacteur G. Luyts

Lidmaatschap en abonnementen
België: 600 F - Nederland en Luxemburg: 900 F
KNNV-leden: 800 F - Andere landen: 1.000 F
Giro: 000-0319785-73.

Ieder lid van De Wielewaal ontvangt het tweemaandelijkse tijdschrift WIELEWAAL en het trimestrieel tijdschrift ORIOLUS.
Wielewaal-leden kunnen "Natura" ontvangen tegen een gereduceerd tarief van fl. 27,50 per jaar.

Verantwoordelijke uitgever: G. Luyts, Zilverberkstraat 13, Turnhout

Gedrukt op chloorvrij papier

Realisatie:
ODYSE b.v.b.a., Turnhout
Tel. 014/41 66 39 - Fax 014/43 62 05

(HER)INTRODUCTIE (G)EEN OVERWEGING WAARD ?

Desmet Rik - De Kimpe André - Van Den Berge Koen

II. HERINTRODUCTIE: OVERZICHT - CRITERIA

In een eerste deel (De Wielewaal, maart, 1995), hebben de auteurs een overzicht gegeven van een aantal ecologische factoren die het voorkomen van soorten bepalen. In dit tweede deel worden verschillende voorbeelden van (her)introductie kritisch overlopen. Daarna worden de verschillende criteria die bij de diverse herintroducties zijn gehanteerd, behandeld en op hun (ecologische) waarde getoetst. De in deze en volgende tekst gegeven voorbeelden behelzen voornamelijk introducties ten behoeve van het natuurbehoud. Import ten behoeve van jacht, visvangst en andere economische en recreatieve overwegingen worden slechts sporadisch vermeld.

Herintroduceren - een successtory ??

Herintroductie verschilt van de in vorige bijdrage vermelde introducties in de aard en de reden van de nieuwe inbreng van soorten. Het 'her' in het woord wijst op de algemeen aangenomen zekerheid dat de soort er vroeger voorkwam.

De bronnen voor het onderzoek naar het vroeger voorkomen zijn verscheiden: collecties in musea, private collecties, archieven, archeologisch onderzoek, pollenanalyses, ... Als referentiebeeld inzake het voorkomen van soorten moet, al naargelang van de verschillende opvattingen, in de tijd teruggedaan worden van enkele tientallen jaren tot enkele eeuwen. Enkele 'fanatieke' voorstanders vinden dat zelfs gestreefd moet worden naar het herstel van het verspreidingspatroon van voor de ijstijden.

Ongewervelden

Van de Grote vuurvinder zijn vier verschillende ondersoorten bekend. De Nederlandse ondersoort wordt *Lycaena dispar batavus* genoemd en is in verspreiding beperkt tot de moerasgebieden van Nederland; deze ondersoort lijkt sterk op de uitgestorven Britse ondersoort *Lycaena dispar dispar*; deze was in verspreiding beperkt tot de moerasgebieden van Groot-Brittannië. De Nederlandse ondersoort is pas ontdekt en beschreven in 1923, de Britse reeds rond 1800. Beide ondersoorten zijn nauw verwant en zijn het sterkst gebonden aan moerasgebieden; Waterzuring is de vrijwel exclusieve voedselplant. De Middeneuro-

pese ondersoort (*L. dispar carueli*, Zuid-Duitsland, België, Noord- en Mid-den-Frankrijk) is daarentegen typischer voor natte en vochtige graslanden (Zilver-schoon-verbond, Kamgras-raai-grasweiden) en heeft een gevarieerder voedselaanbod (verschillende zuring-soorten). Deze laatste gaat zich ook gemakkelijker verspreiden dan de Britse of Nederlandse ondersoort. De Noordepese ondersoort (*L. dispar rutila*, Noord-Duitsland, Polen, Balkan) sluit meer aan bij de Middeneuropese en heeft overeenkomstige milieu-eisen (THOMAS & LEWINGTON, 1991, BINK, 1992).

Op de Britse eilanden is de Grote vuurvinder verschillende keren opnieuw uitgezet. In Ierland (1913, 1914, 1926, Greenshields, Tipperary), van waar de soort niet bekend was, is een eerste maal de Noordduitse ondersoort *L. dispar rutila* (de Nederlandse ondersoort *L. dispar batavus* was dan nog niet bekend) geïntroduceerd. De populatie hield lang stand en verdween. Later (1942), na een ingrijpend beheer, is daar de Nederlandse ondersoort geïntroduceerd. Deze populatie hield stand tot 1955.

In Groot-Brittannië is op verschillende plaatsen gepoogd de Grote vuurvinder opnieuw te introduceren: één der meest succesvolle was deze bij Wicken Fen (Cambridge) waar een populatie gedurende tien jaar stand hield. De enige geslaagde herintroductie was deze in het Woodwalton Fen (omgeving Cambridge). De Nederlandse ondersoort is er uitgezet in 1927 (25 mannetjes en 13 vrouwtjes). De populatie is enkele keren uitgestorven, maar dankzij allerlei kunstgrepen (bescher-

ming van rupsen tegen predatoren, kweek in gevangenschap, nieuwe introducties) kon zij overleven. De inrichting van Woodwalton Fen is nu volledig afgestemd op deze soort (THOMAS & LEWINGTON, 1991).

Onder impuls van de Vlinderstichting zijn in Nederland ook het Pimpernelblauwtje en het Donker pimpernelblauwtje uitgezet. Deze uitzetting gebeurde op basis van exemplaren uit Polen. Alhoewel nog te vroeg om het uiteindelijk resultaat te beoordelen, lijken de populaties het goed te doen. De afstand tot de dichtsbijzijnde populaties is echter zodanig groot dat een uitwisseling nooit op een natuurlijke wijze tot stand kan komen.

Vogels

Ornitologen zijn de actiefste uitzetters. Het lijkt ons verwonderlijk dat mensen met belangstelling voor organismen die over een schijnbaar goede dispersiecapaciteit beschikken zich hier zo intensief mee inlaten. Er is een uitgebreide literatuur voorhanden over geslaagde en minder geslaagde (her-) introducties. De recentste voorbeelden omvatten Raven in Nederland en de Eifel, Oehoes in de Eifel (van waaruit België opnieuw is gekoloniseerd), Lammergier in de Franse, Zwitserse en Oostenrijkse Alpen, Vale gieren in Centraal-Frankrijk. Vrijwel alle vermelde soorten zijn (of waren) min of meer bedreigd in Europa.

Het opnieuw opduiken van de Oehoe in de Belgische Ardennen is zeer goed gedocumenteerd door DOUCET, 1989. Naast beschouwingen over de herintroducties in Duitsland, wordt veel

informatie gegeven over herkomst van de vogels, gedrag, dispersievermogen. Er wordt betwijfeld of de Oehoe wel echt verdwenen was uit de Ardennen. De auteur besluit zijn artikel met de bemerking dat herkolonisatie van nieuwe broedgebieden ook zonder uitzetten tot de normale dispersiecapaciteiten van de soort behoort. Door het uitzetten is het proces alleen sterk versneld. De analyse van doodsoorzaken van gevonden Oehoes is echter weinig hoopgevend. In het vroegere Oost-Duitsland is naast herintroductie ook een doorgedreven bescherming van de bestaande populaties en hun leefgebieden doorgevoerd. Hier bleek dat de soort, ondanks zijn eerder trage voortplanting, op vrij snelle wijze de nieuwe leefgebieden koloniseerde. Ook bleek dat er, in biotopen waarin landbouw een groot aandeel van de oppervlakte in gebruik had, concurrentie optrad met andere predatoren omdat predatie op prooien van dezelfde grootte-klasse optrad (er waren te weinig grote prooidieren aanwezig). Ook rechtstreekse predatie op andere roofvogels (vnl. de juvenielen) is waargenomen (zie o.a. Robiller, 1987 en de erin geciteerde literatuur).

Voor de gieren liggen de nieuw bezette gebieden ver van de actuele broedgebieden. De Vale gier is echter een zomergast in Midden- en Zuid-Frankrijk (GENSBOL, 1986). De Lammergier is op Europees vlak bedreigd. Bij deze herintroducties kunnen wij volgende kanttekening maken: zonder een actie tussenkomst van de mens is het actuele biotoop niet in staat om een uitgebreide populatie te herbergen. Tussenkomst van de mens gaat van bewaking van de nestplaatsen tot bijvoederen. Veel Franse en Spaanse gieren eten (hopelijk hormoonenvrij) slachtafval (VAN DER HELM, 1994); het plaatje van de gier bij het schaapekadaver is een 'pose voor de fotograaf'. De soorten blijven echter bedreigd door de grote verstoring die uitgaat van menselijke activiteiten in de broedgebieden (o.a. jacht, delta-vliegen, parachute-springen in de bergen), de verdere omzetting van het landschap (versnippering, aanleg van skipistes tot de rand van de nationale parken) en de gewijzigde landbouwmethoden (akkerbouw, geen dood vee op de bergweiden,...). Een indringend, maar weinig

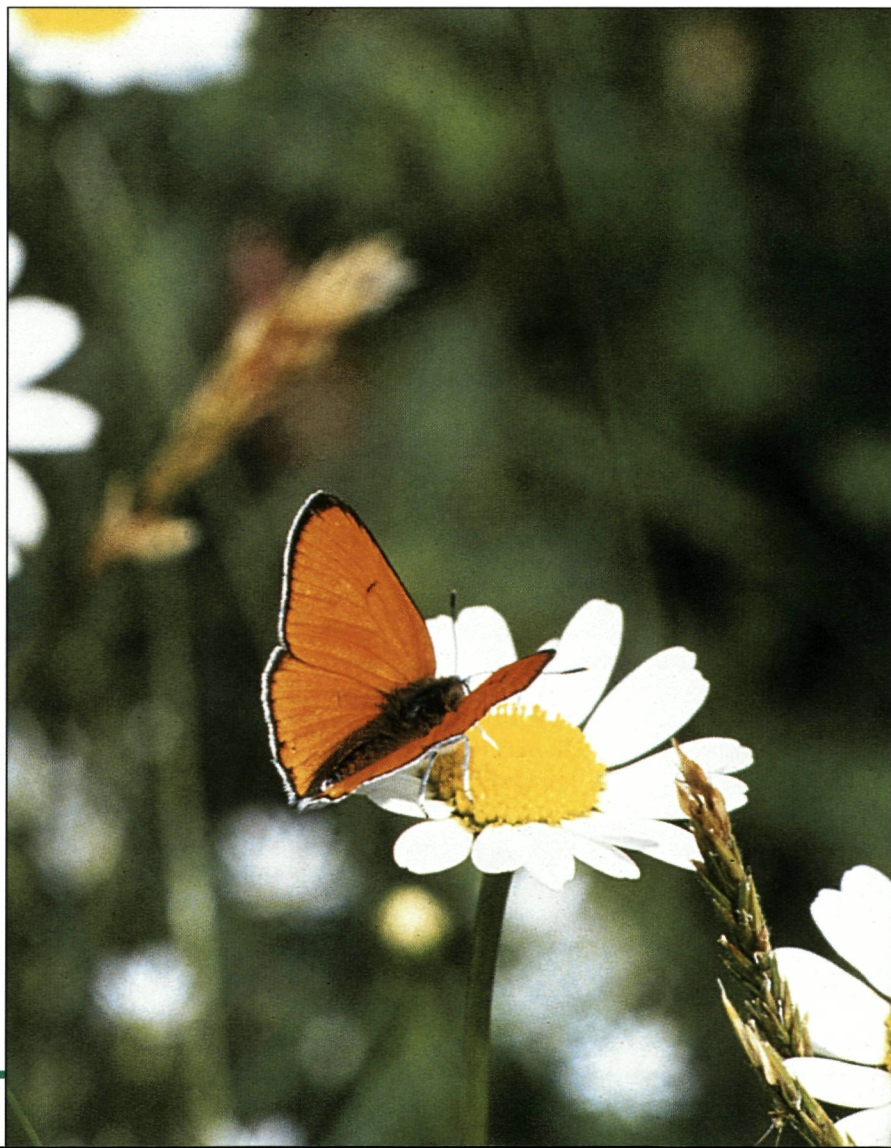
hoopgevend overzicht van de problematiek rond het behoud van de gieren wordt gegeven door DONAZAR, 1993.

Herintroductie van vogels gebeurt meestal door middel van het houden van oudervogels in kooien en het vrijlaten van de jongen, zodat een zekere vorm van plaatstrouw ontstaat. Het voederen van de vogels, en de ermee gepaard gaande gewinning aan de mens, vormt een ernstige bedreiging voor het slagen van de herintroductie. De talrijke 'ooievaarparken' in binnen- en buitenland zijn een illustratie van deze te grote gewinning (zie o.a. KLUITERS, 1994).

Zoogdieren

Bekende recente introducties zijn o.a. de Bever in Nederland (vanaf 1988 in de Biesbosch, de Gelderse Poort bij Nijmegen in 1994), in de Eifel in Duitsland (begin van de jaren 80) en in de Rhône vallei in Frankrijk. In Nederland zijn tussen 1988 en 1991 42 bevers uitgezet in de Biesbosch. In de beginperiode was de sterfte zeer hoog: zo

waren in 1990 elf van de 33 exemplaren dood; hiervan waren 8 vrouwtjes. Ook de voortplanting liet te wensen over. Slechts één koppel kwam tot voortplanting en zorgde voor twee nakomelingen. De Bevers verspreiden zich verder over het gebied (Nolet et al., 1990, 1991, Broekhuizen et al., 1992). Vanaf 1993 gaat het beter met de Bevers en zijn er meer nakomelingen. Toch lijkt het erop dat de overleving in de Biesbosch op langere termijn niet gewaarborgd is. Door de slechte kwaliteit van het voedsel (wilgen) kan geen grote populatie stand houden. Het uitzetten van 14 Bevers in de Gelderse Poort bij Nijmegen moet de aanzet vormen voor de verbinding tussen de Bevers in de Eifel en deze van de Biesbosch. Het biotoop is er heterogener dan in de Biesbosch, waardoor er een grotere variatie is in het voedselaanbod. Door de extreem hoge waterstanden van begin 1995 werden de leefgebieden ongeschikt en geraakten 10 van de 14 dieren op de dool. Door het gebrek aan voldoende geschikt vervanghabitat en ziekte zijn deze dieren overleden. Ondanks dit

De Grote vuurvliinder (hier de ondersoort *L. dispar carueli*), eens een gezocht object voor verzamelaars.
(foto: R. Desmet)

bedroevend resultaat wordt de herintroductie verder gezet. Bij het actuele landgebruik zijn de kansen op slagen op langere termijn eerder gering (zie Wansink, 1994).

De Bever is in Europa overigens om allerlei redenen uitgezet: jacht, bonthandel, natuur en kan als voorbeeld dienen van (wellicht goedbedoeld) geknoei: uitzetten van verkeerde ondersoorten of variëteiten (de Oosteuropese vorm o.a. in de Eifel) of soorten; in Frankrijk werd zelfs de Canadese bever geïntroduceerd.

In Beieren (Duitsland) en de Vogezen (Frankrijk) is de Lynx opnieuw uitgezet; deze herintroducties zijn niet bepaald gunstig onthaald door de jagers. In Italië tenslotte loopt een beschermings- en heruitzettingsprogramma voor de Wolf.

De herintroductie van Dassen in de omgeving van het Meerdaalwoud (1982) lijkt geen succes te zijn. Van de acht exemplaren hebben slechts weinige het experiment overleefd. Een aaneenschakeling van bosbouwkundige exploitatie, aandacht van het publiek en vervolging schijnen hier nefast geweest te zijn. In elk geval zijn weinig gegevens over voortplantingssucces en overleving bekend (DASSENWERKGROEP MEERDAALWOUD, 1983, VAN DER STRAETEN, 1989).

Functionele (her)introducties

Andere opvallende (her)introducties zijn de grote grazers (Koniks, Heckrunders, Wisent) in natuurreservaten. Deze introducties kunnen het best als 'functionele introducties' beschouwd worden. Door deze grote grazers wordt de diversiteit aan begrazingsvormen in verschillende levensgemeenschappen (opnieuw) ingevoerd. Ook bij de herintroductie van de Bever is dit aspect belangrijk. Het argument van de 'functionele waarde' van een soort in een gebied wordt actueel dikwijls misbruikt om introducties van jachtwild door te voeren. Met name voor soorten als Ree lijkt ons dit argument ver gezocht. Bovendien beschikt deze soort over zodanige reproductie- en verspreidingsmogelijkheden dat geschikte leefgebieden gemakkelijk kunnen gekoloniseerd worden.

Planten

Als we de geruchten mogen geloven zijn floristische introducties zeer succesvol. De grote vooruitgang in tal van

reservaten zou o.a. aan actieve uitzaaï vanuit andere (naburige?) gebieden te danken zijn. De gedocumenteerde gevallen zijn echter schaars. De met veel vreugde gevonden Spinnenorchis (zie WESTHOFF et al., 1973) in Nederland (Zuid-Limburg) bleek een uitgeplant exemplaar te zijn; ondanks het feit dat in 1972 zes bloeiende exemplaren aanwezig waren, zijn de aanwezige individuen in 1974 allemaal uitgegraven en verwijderd (KREUTZ, 1987). LONDO & VAN DER MEIJDEN, 1991, wijzen erop dat (her)introductie van plantesoorten steeds moeilijker te detecteren valt en dat degenen die zich hiermee bezighouden steeds geraffineerder te werk gaan.

Bij al deze herintroducties is het wenselijk te wijzen op een aantal gemeenschappelijke kenmerken. Ten eerste is het aantal geïntroduceerde exemplaren gering, wat een zeer smalle genetische basis voor de populatie tot gevolg heeft. Ten tweede blijven de betrokken populaties geïsoleerd van grote stockpopulaties. Ten derde is in vele van deze gevallen het beheer expliciet afgestemd op de overleving van de geïntroduceerde populaties. In het geval van het uitzetten van grote grazers blijkt vaccinatie dikwijls noodzakelijk om de populaties te behoeden voor besmettelijke ziekten. Ten vierde gebeurt de introductie in het geval van fauna steeds via volwassen exemplaren, en lijkt succesvolle voortplanting niet altijd verzekerd.

Een smalle genetische basis en het bijhorende gevaar voor genetische drift (het toevallig dominant voorkomen van een beperkt aantal kenmerken), is niet eenvoudig te interpreteren. Uit de vorige bijdrage zal duidelijk zijn dat aan veel succesvolle introducties slechts weinig exemplaren deelnamen (denk o.a. aan de Muskusrat bij ons en het Konijn in Australië). Toch blijken de betrokken populaties over een langere periode succesvol (reeds vele tientallen tot zelfs honderden jaren).

Om het verschijnsel van genetische verarming tegen te gaan zal, gezien de grote isolatie, een verdere inbreng van genetisch materiaal hoedanook noodzakelijk blijven (zie o.a. de Bevers in de Biesbosch en de Gelderse Poort).

Criteria

Om herintroducties te verantwoorden, zijn verschillende redenen, criteria en

voorwaarden aangehaald; de waarde ervan is nogal wisselend, en niet altijd zuiver op de graat. De volgende worden in de literatuur en in de discussies nogal eens aangehaald.

1. Het milieu moet geschikt zijn. Het beheer moet in functie staan van de te introduceren soort.

Alhoewel op het eerste gezicht triviaal is aan deze elementaire eisen niet altijd voldaan. In het verleden zijn vele herintroducties mislukt wegens de onderschatting van dit criterium. Het milieu houdt niet alleen de visuele aspecten in (het biotoop in zijn algemeenheid), maar ook kwalitatieve en kwantitatieve voorwaarden inzake voedsel, beschutting, rust, sociaal functioneren, ... Het beheer van een reservaat of biotoop vormt daar een onderdeel van; door dit beheer af te stemmen op één nieuw geïntroduceerde soort kan de speelruimte voor de beheerder sterk gereduceerd worden. Bovendien is het zeer moeilijk om op lange termijn aan eenzelfde beheer vast te houden (de Grote vuurvinder verdween in Groot-Brittannië steeds tijdens periodes van crisis).

Het beoordelen van de geschiktheid van een biotoop is niet steeds eenvoudig. In Deinze-Zeveren en in Wortegem-Petegem (Oost-Vlaanderen) beheeren wij natte hooilanden met o.a. Gewone waterbies, Pijptorkruid en Grote ratelaar. De belangrijkste differentiatie tussen beide wordt gevormd door de aan-/afwezigheid van twee soorten: Moeraskartelblad in Petegem en Breedbladige orchis in Zeveren. Van de eerste soort zijn geen meldingen voor de vallei van de Zeverenbeek, van de laatste zijn alleen sporadische waarnemingen in de Langemeersen te Petegem. Zijn hier historische of ecologische (abiotische) factoren in het spel?

De ongeschiktheid van het milieu kan ook niet onmiddellijk duidelijk zijn. De houding van de mens t.o.v. de nieuwe introducties kan bepalend zijn voor het succes (zie o.a. de negatieve houding t.o.v. de Das in het Meerdaalwoud, het verzet van jagers tegen grote roofdieren, stroperij). Ook verborgen factoren zoals verzuring, belasting met zware metalen, ... kunnen nefast zijn (zie o.a. DENNEMAN, 1993). Ook de oppervlakte is een belangrijke factor. Vooral grotere roofdieren hebben een aanzienlijk leefgebied nodig (Wolf, Lynx, ...).

2. Spontane herkolonisatie is uitgesloten op korte en lange termijn.

De inrichting van het landschap, en de menselijke bevolkingsdruk zijn zodanig dat verspreiding onmogelijk is voor een groot aantal organismen. Voor vlinders zijn autowegen dikwijls reeds een moeilijk te nemen barrière. De reductie van sommige trekvlinders zou bv. niet alleen te wijten zijn aan een geringere populatiedichtheid, maar ook aan het moordend verkeer dat een lange tocht naar het noorden vrijwel onmogelijk maakt.

Voor de Bruine beer lijkt een herkolonisatie vanuit zijn overgebleven populaties, zelfs ingeval er een overschot zou zijn, onmogelijk; het dwarsen van een autoweg zoals deze tussen Bordeaux en Toulouse is voor een dergelijk organisme vrijwel onmogelijk. Door hun constructie zijn brede autowegen met betonnen vangrails en afvoersloten een effectieve barrière voor heel wat diersoorten (amfibieën, reptielen, kleine zoogdieren,...).

De huidige inrichting van het landschap, met de scherpe compartimente-

ring van cultuur- en natuurgebieden leidt bovendien tot een versterkte isolatie van deze laatste. Gezien een ecologische infrastructuur ontbreekt of kwalitatief onvoldoende is om als migratieroute te functioneren voor veel dier- of plantesoorten is herkolonisatie voor veel soorten een problematische aangelegenheid (zie in dit verband ook VAN DORP, 1993, ZWART, 1992, OPDAM et al., 1986).

Dispersie en kolonisatie heeft ook een historische component. Verspreidingspatronen weerspiegelen de geschiedenis van een soort, zowel in positieve (uitbreiding, expansie), als in negatieve zin (inkrimping, regressie). Veel endemen (soorten met een zeer beperkt verspreidingsgebied) zijn op deze wijze ontstaan; soortvorming als proces is hieraan gebonden. Door herintroductie kunnen veel van deze patronen verdwijnen en kan veel biologische informatie verloren gaan. Veel Waddeneilanden zijn door een aantal zoogdieren slechts recent gekoloniseerd, de Britse eilanden zijn door veel soorten nooit bereikt. Introductie of herintroductie op twijfelachtige gronden kan hier meer kwaad dan goed doen.

Uit het verspreidingsonderzoek zijn veel gegevens over het ontstaan van soorten en genera, de ecologie en de evolutie van levensgemeenschappen af te leiden (zie DESENDER, 1989 voor loopkevers, ROISIN, 1969 en HERMY, 1989 voor bosplanten, TACK et al., 1993, voor verspreidingsonderzoek op micro-schaal in Bos 't Ename). Voor bosplanten is spontane herkolonisatie van nieuwe bossen (en soms van voormalig hakhout) op korte termijn vrijwel uitgesloten (in bossen zijn patronen van grondgebruik van honderden jaren terug te vinden). Helpen door uitplanten en/of inzaaien is zeer makkelijk, en meestal erg succesvol (veel 'stinzeplanten' zijn uitgeplante bosplanten). Moeten wij hier dan ook een handje toesteken??

Een dikwijls (verkeerd) gestelde vraag naar het uitsluiten van menselijke hulp bij dispersie moet hier nog beantwoord worden: er is inderdaad geen groot verschil tussen Jantje die enkele eikels verzamelt en uitstrooit, en een Vlaamse gaai die eikels gaat verstoppen; er is echter wel een groot verschil wanneer Jantje een natuurbeheerder of bosbouwer blijkt te zijn.

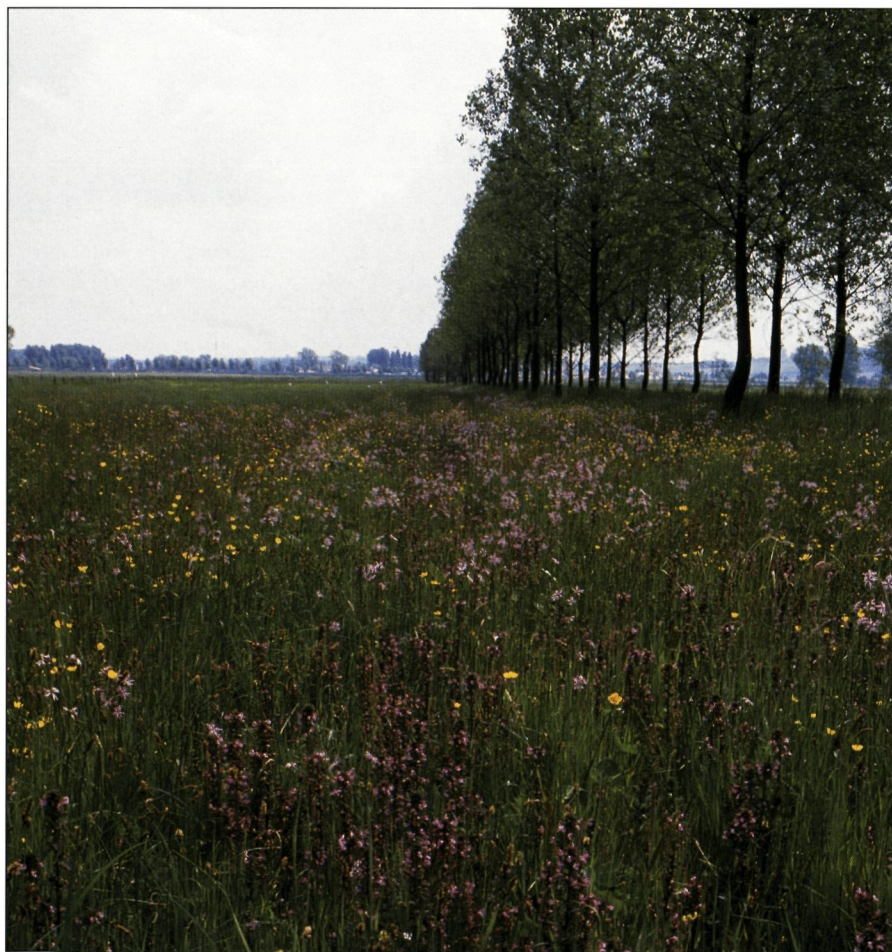
Ter overweging nog dit: de recent ontstane Oostvaardersplassen zijn op korte tijd geëvolueerd tot een uniek natuurgebied.

3. De geïntroduceerde soort draagt bij tot de volledigheid van de betrokken levensgemeenschap.

Dit argument werd vooral in vroegere tijden nogal eens gebruikt, maar is nu vrijwel van het toneel verdwenen. Hier is de levensgemeenschap herleid tot een soort 'postzegelverzameling', waarin een aantal collectiestukken ontbreken. Bij discussies rond reservaten en hun beheer heeft men echter dikwijls de indruk dat dit gevoel nog impliciet aanwezig is (zie in dit verband o.a. LONDO & VAN DER MEIJDEN, 1991, „Evenwel, vanuit de ontwikkeling van levensgemeenschappen bezien, lijkt het gunstig als daarin alle soorten voorkomen die in de betreffende levensgemeenschap thuishoren....” en vergelijk met VERKAAR & VAN WIRDUM, 1991, „... Men kan zich afvragen of vanuit deze gedachte bezien er sprake kan zijn van 'lege niches' of 'incomplete ecosystemen'.”).

4. De herintroductie draagt bij tot het behoud van de soort.

Dit argument is het meest valabele van deze lijst. Om dit argument ten volle te

Moeraskartelblad in de Langemeersen, Petegem.

Foto: G. Mornie

Bij het beheer van natuurgebieden hebben grote grazers een belangrijke toegevoegde waarde.

Foto: D. Josten

kunnen inschatten, moeten we een beeld hebben van de volledige genetische karakteristiek van soorten. Dit beeld is niet aanwezig. Slechts geleidelijk wordt de genetische diversiteit (of het gebrek eraan) onderzocht in populaties. Naast onderzoek aan met uitsterven bedreigde soorten (o.a. de Hawaïi-gans), is onderzoek op een bredere basis noodzakelijk. In SOULE & WILCOX, 1980, wordt op diverse aspecten van dit probleem ingegaan. Recent onderzoek aan populaties van zeldzame planten in Nederland wordt o.a. gedocumenteerd in OUBORG, 1988, OUBORG et al., 1991 en OOSTERMEIJER et al., 1993. Uit de eerste conclusies blijkt de genetische diversiteit van gereduceerde populaties klein te zijn t.o.v. deze van grote populaties. Bovendien blijkt deze reductie toe te nemen met de mate van isolatie, en is herstel zeer moeilijk. Over de geografische spreiding van genetische diversiteit is actueel weinig bekend.

Om een soort te behouden, is het wenselijk dat de volledige genetische variatie behouden blijft. Of herintroductie hiervoor een middel is, betwijfelen wij sterk. Het behouden van populaties, het tegengaan van lokaal uitsterven, lijkt het enige middel om dit doel te bereiken. Herintroductie leidt in vele gevallen tot de creatie van nog een geïsoleerde populatie met een smalle genetische basis en weinig vooruitzichten op een langdurig bestaan. In geval van een mogelijk lokaal uitsterven van zeer zeldzame soorten moeten, desnoods via kweekprogramma's, lokale populaties behouden blijven. Voor planten zouden plantentuinen of

heemtuinen een rol kunnen spelen. Uitzaaï naar dergelijke tuinen kan een spreiding van de risico's tot gevolg hebben. Op deze wijze zou het (opnieuw??) lokaal verdwijnen van Moeraskartelblad in de Scheldemeersen te Oudenaarde Petegem kunnen voorkomen zijn. Voor dieren zijn minder mogelijkheden aanwezig.

In verband met het laten voortbestaan van populaties en om genetische verarming te vermijden, kan het wenselijk zijn om regelmatig in een inbreng van nieuw erfelijk materiaal in een populatie te voorzien. Voor planten kan dit o.a. door het uitzaaïen vanuit naburige populaties; voor dieren spreekt men van 'restocking', het opnieuw op peil brengen van de 'stock'. Restocking doet denken aan voorraadbeheer en komt in feite vanuit het jacht- en wildbeheer. Voor kleine populaties dieren kan een nieuwe inbreng een aantal stadia van uitzetting en/of gewinning vermijden en leiden tot een vlugger herstel van een populatie. Inbrengen van nieuw materiaal zonder enig vooruitzicht op het herstel van de spontane processen moet echter vermeden worden.

5. Voor herintroductie komen alleen inheemse of nauw verwante soorten in aanmerking.

De (her)introducties van de Grote vuurvliinder in Groot-Brittannië en Ierland geven de moeilijkheden rond herintroductie aan. Bij de beoordeling van de introducties moeten we het mislukken ervan in Ierland als een meevaller beschouwen. Het voorkomen van de soort in recente tijden is er nooit aangetoond; bovendien werd bij pogin-

gen tot introductie ook nog eens de verkeerde ondersoort gebruikt.

De geschiedenis van herintroductie staat vol van dergelijke gevallen, vooral grotere zoogdieren (o.a. Bever, waarvan zelfs de Canadese soort in Europa is uitgezet - cf. hoger). Een aantal van deze introducties wordt nu als een gelukkige meevaller voor de soort beschouwd (zie o.a. Moeflon in Nederland) maar hoort eigenlijk niet thuis in het natuurbehoud (BROEKHUIZEN et al., 1992). De kans op dergelijke flagrante missers is kleiner geworden, maar nog steeds reëel. Vooral de soms goed bedoelde - tussenkomsten van liefhebbers die de natuur een handje willen helpen, kunnen merkwaardige gevolgen hebben.

Introducties en herintroducties hebben dus niet alleen een biogeografische vervalsing, maar ook een genetische vervalsing tot gevolg gehad. Vandaar dat introductie vanuit ver verwijderde bronpopulaties moet vermeden worden.

6. Herintroductie mag uitsluitend gebeuren onder controle van wetenschappers.

Ook dit argument is voor ons een vals argument. Het draagt bij tot een gevoel van 'alles onder controle, de wetenschap waakt'. Er moet echter aandacht gegeven worden aan de maatschappelijke betrokkenheid van wetenschappers bij herintroducties. In een tijd van toenemende concurrentie tussen individuen, zijn ook wetenschappers niet immuun voor de druk van buitenuit. Ook zij zijn verplicht te 'scoren' (in de wetenschapsgeschiedenis zijn hiervan voldoende voorbeelden terug te vinden - een mooie verzameling van statements en individuen bieden de columns van GOULD; een selectie ervan is in het Nederlands vertaald: GOULD, 1979, 1993).

Het is misschien interessant er op te wijzen dat het bij herintroducties bijna altijd over 'spectaculaire soorten' gaat: Dassen, Reeën, amfibieën en reptielen, vlinders, orchideeën, ...

Tot nu toe is er weinig gediscussieerd over de herintroductie van muizen, luizen, grassen of zeggen. Het historisch-ecologische verspreidingspatroon zal misschien toch nog bewaard blijven voor enkele soorten.

Aan iedere herintroductie moet in elk geval een uitgebreid ecologisch onderzoek voorafgaan, onderzoek in het 'gastbiotoop', en onderzoek in het bio-

toop van herkomst. De ecologie van de te herintroduceren soort moet in detail bekend zijn, inclusief de relaties met andere soorten. De populatiestructuur en de overschotten in de bronpopulatie moeten zorgvuldig nagegaan worden. De afname moet zo nauw mogelijk aansluiten bij de natuurlijke dispersiemechanismen.

Belangrijk is dat van alle introducties, hoe omstreden ook, een centraal register aangelegd wordt. In dit register moeten de bronpopulatie(s) vermeld zijn, de initiatiefnemers, de omstandigheden, het beheer, ... Een dergelijk register zou kunnen bijgehouden worden op nationaal vlak door het K.B.I.N. te Brussel (fauna) en de Nationale Plantentuin te Meise (flora) of door het Instituut voor Natuurbehoud voor Vlaanderen. Indien de melding te gevoelig ligt, is het wenselijk om minstens een geschreven document na te laten met de nodige gegevens (eventueel als annex bij een testament).

7. Herintroductie geeft een gevoel van veiligheid.

Dit is een zeer belangrijk argument tegen herintroductie; deze aanpak draagt bij tot een 'technologische' aanpak van de milieu- en natuurproblemen. Natuurbeheer wordt een 'ingenieurswetenschap', waar alles door de mens te regelen valt. De maakbaarheid van de natuur wordt (te) groot. Van dit criterium wordt veelvuldig gebruik gemaakt in landschaps- en natuurbouw. Voor de technici is een houtkant een houtkant en wordt voorbijgegaan aan de evolutie die deze houtkant heeft doorgemaakt sedert zijn ontstaan. Wanneer de recente 'natuurvriendelijke' ruilverkavelingsplannen worden bekeken, dan blijkt in Vlaanderen geen beek meer te kunnen zonder vistrap. Hoe die beek al eeuwen in het landschap ligt, is daarbij dikwijls bijzaak.

Een belangrijke illustratie van deze 'veiligheid' is onlangs gegeven door de Franse minister van milieu: door introductie van 'vreemd bloed' (beren uit Slovenië) wil deze excellentie de Bruine beer in de Pyreneeën van uitsterven redden; verder zijn ook een aantal positieve maatregelen voorzien (maatregelen die reeds vanaf de jaren zestig door wetenschappers zijn gevraagd). De degradatie van het biotoop van de Bruine beer wordt echter niet gestopt: de aanleg en verbetering van autowegen (de fameuze weg en tunnel in de Aspe-vallei - de ingrepen langs de

Spaanse kant) gaan verder, toeristische infrastructuur in het hooggebergte (skistations, ...) worden nog steeds uitgebreid.

Nochtans zijn de voorwaarden voor de overleving van een populatie Bruine beren vrij goed bekend. Voor een honderdtal dieren is een oppervlakte van enkele duizenden km² noodzakelijk (de waarden variëren van 1.000 tot 13.000 km², zowat de oppervlakte van het Vlaamse Gewest), Individuele mannetjes gebruiken zowat 200 tot 300 km² als leefgebied. Ter illustratie; de beschermde zone van het Nationale Park der Pyreneeën is 480 km², de perifere zone 2.060 km². De laatste zone wordt tijdens de zomermaanden intensief gebruikt door het toerisme. Ook extensieve veeteelt is een zeer belangrijke gebruiksvorm. Van de beschermde zone is hoogstens de helft geschikt als habitat voor de Bruine beer.

In Spanje wordt de laatste grote populatie Bruine beren in het Cantabrisch gebergte bedreigd door de aanleg van toeristische infrastructuur en een reusachtig stuwmeer waardoor hun leefgebied in twee stukken wordt verdeeld. Over een oppervlakte van ongeveer 400 km² worden hier beschermingsmaatregelen voorzien; een schrale toost die het werkelijke gebrek aan belangstelling voor deze soort duidelijk illustreert (zie Liègeois & Vlamincx, 1994).

8. De herintroductie van de betrokken diersoort levert een belangrijke bijdrage in het herstel van de natuurlijke processen van de levensgemeenschap.

Ook dit is een belangrijk argument voor herintroductie. Uit recente studies is een nieuwe 'mode' ontstaan die een groter gewicht verleent aan grazers in het natuurbeheer. Deze begrazing heeft een grote structurele invloed op de levensgemeenschap. In natuurbossen zouden de grote grazers een bepalende invloed hebben op de grootte, schaal en verdeling van open plekken.

De verwerking van organisch materiaal via hun darmen en de mestdepositie kan ook een belangrijke invloed hebben op de samenstelling van de levensgemeenschap. In natte, overstroombare bossen kan de Bever als bouwer en vreter een belangrijke toegevoegde waarde hebben.

9. Herintroductie heeft een educatief belang

Soms wordt herintroductie aangehaald om te wijzen op het 'opvoedend' belang van nieuwe soorten in reservaten. Vooral spectaculaire soorten als Bever, Koniks, Hooglanders, vlinanders scoren hoog in dit verband. Hier speelt o.a. de 'aibaarheid' van de fauna mee.

In Nederland zal bij de herintroductie van de Otter een belangrijke inspanning geleverd worden naar het publiek toe. Zo worden verschillende bezoekerscentra voorzien met educatieve tentoonstellingen. In één der centra zullen otterhabitats vanuit verschillende richtingen getoond worden en is een voorziening gepland waarin bezoekers otters onder water kunnen zien zwemmen (WALTER, 1989). De perfecte integratie tussen natuurbehoud en recreatie?

Het educatieve argument kan en mag niet meespelen in de discussie rond herintroductie; educatieve functies kunnen beter vervuld worden door heemtuinen, parken, ... Bij het behoud van soorten in heemtuinen en parken of dierentuinen moet veel aandacht besteed worden aan het tegengaan van genetische verarming. Dikwijls overleven in dergelijke situaties die soorten die zich het gemakkelijkst aanpassen aan menselijke interventies (schoffelen, wieden, planten en verplanten, voederen). Op deze manier kan vrij vlug een domesticatie van 'wilde' organismen optreden.

In een volgend artikel zullen een aantal gevallen studies worden behandeld. De gerefereerde literatuur zal dan bijgevoegd worden.

Rik Desmet is Licentiaat Wetenschappen, Geografie en bestuurslid van Wielewaalafdeling Schelde-Leie.

Adres: Lozerstraat, 29, 9770 Kruishoutem.

André De Kimpe is Licentiaat Wetenschappen, Dierkunde en bestuurslid van Wielewaalafdeling Schelde-Leie.

Adres: Wannegemdorp, 43, 9772 Wannegem-Lede (Kruishoutem).

Koen Van Den Berge is Licentiaat Wetenschappen, Dierkunde en is voorzitter van Wielewaalafdeling Zwalmvallei.

Adres: Breedstraat, 4, 9660 Brakel

ZIE, EEN ZWALUW: DE OEVERZWALUW

R. Willockx

De Oeverzwaluw is de kleinste Europese zwaluw. Zij bewoont nagenoeg heel Europa, maar net zoals bij de Boerenzwaluw en de Huiszwaluw broedt ze niet in de bergen en bergtoendras van Noorwegen en Zweden. Dat is opvallend want in de Scandinavische hoogvlakte, de „Fjells“ zijn er langs de bergrivieren heel wat geschikte plaatsen om te broeden. Bovendien is er voedsel in overvloed.

Wanneer zijn ze er?

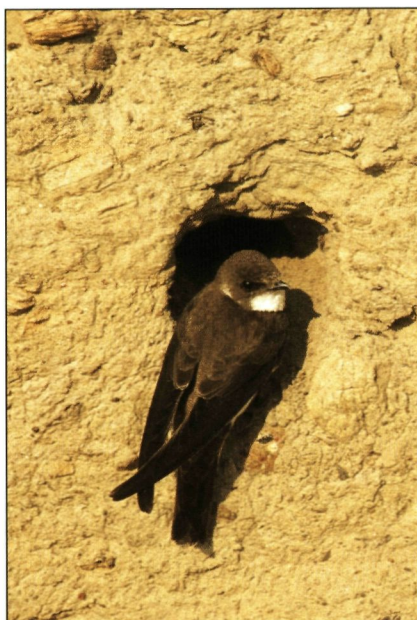
Er zijn waarnemingen van zwaluwen reeds vroeg in maart. Maar in Vlaanderen komen de Oeverzwaluwen vooral in de tweede helft van april op de broedplaatsen aan.

Hoe zien ze eruit?

De Oeverzwaluw is eerder onopvallend gekleurd. In onze streken is het de enige zwaluw met een bruine bovenzijde. De onderzijde is wit met een duidelijke bruine borstband. De oksels zijn donker. Jonge, pas uitgevlogen vogels zijn te herkennen doordat de veren van de bovenzijde lichte randen hebben.

Over nest en jongen

Oeverzwaluwen zijn echte koloniebroeders. Zulk een kolonie kan uit enkele broedpaartjes bestaan maar ook uit vele tientallen. De aanwezigheid tijdens de broedperiode wordt vooral bepaald door de aanwezigheid van recent ontstane wanden waarin de Oeverzwaluw zijn nestgang kan uitgraven. Van de bij ons voorkomende broedvogels graven enkel de IJsvogel en de Oeverzwaluw een nestgang. Het aardige is dat soms een koppeltje IJsvogels op een geschikte broedplaats tussen of nabij de Oeverzwaluw komt broeden. De nestwanden liggen bij voorkeur in een open terrein en vaak in de nabijheid van water. Als broedplaats komen afgekalfde oevers van beken, sloten en rivieren in aanmerking. Vaak zijn het vele meters hoge wanden maar het kunnen ook ondiepe greppels zijn. Ook de Oeverzwaluw is in zekere zin een cultuurvolger want gronddepots, afgekalfde kanaaloevers, zandgroeven, spoorwegbermen en zandopspuitingen worden eveneens gebruikt als broedplaats. De Oeverzwaluw graaft met de snavel en pootjes een nestgang die meestal meer dan 50 cm diep is. De toegang van de nestgang is groter dan de eigenlijke gang. Na zowat 25 cm stijgt de nestgang lichtjes en eindigt in de broed-

Oeverzwaluw.

Foto: R. Willockx

ruimte. De bodem is er bedekt met pluimpjes en plantenstengels. De witte eitjes worden veertien dagen bebroed. Aanvankelijk worden de jongen in de nestruimte gevoederd met allerlei kleine insecten die door de ouders al vliegend worden gevangen. Na korte tijd gaan de jongen aan de ingang van de nestholte om voedsel bedelen. Is er gevaar dan trekken ze zich terug in de nestgang. Doordat al de Oeverzwaluwen van een kolonie in zeer korte periode beginnen te broeden, vliegen ook de vliegvlugge jongen bijna gelijktijdig uit. Het kan er dan bijzonder druk aan toe gaan met op en af vliegende oudervogels en rondfladderende jongen. De meeste Oeverzwaluwen broeden tweemaal in het broedseizoen.

Een winter zonder zwaluwen

De najaarstrek wordt het eerst aangevat door de jonge vogels. Later volgen de oude vogels. Tijdens hun tocht naar hun onverwinteringsgebieden in Oost-Afrika zijn de Oeverzwaluwen niet gehaast. Zij leggen korte afstanden af en

blijven vaak wat pleisteren op geschikte plaatsen. Op de slaapplaatsen, meestal in rietvelden of in lage struiken, overnachten de Oeverzwaluwen vaak samen met Boerenzwaluwen.

Help de Oeverzwaluw

Sinds zowat dertig jaar is het aantal broedparen van de Oeverzwaluw in Vlaanderen sterk verminderd. Een feit dat overigens in de meeste Europese landen is opgemerkt. De negatieve evolutie wordt ook bij andere trekvogels waargenomen die over de Sahel moeten trekken. Door de woestijnvorming, soms tot in de overwinteringsgebieden, krijgen een aantal trekvogelsoorten het bijzonder moeilijk. Maar ook in het broedgebied gaat het slecht. Door het rechtekken van waterlopen en verstevigen van kanaaloevers zijn afkalfende oevers verdwenen. In andere geschikte broedplaatsen zoals zanddepots of zandgroeven, wordt ook tijdens de broedperiode nog grond verzet. Tevens worden kolonies verstoord door vandalen of motorrecreanten.

Over de oeverzwaluw is door JNM, de Jeugdbond voor Natuurstudie en Milieubescherming een zeer degelijk verslag gepubliceerd.

Graag zouden wij toch meer informatie verkrijgen over de oeverzwaluw. Het inventarisatieformulier kan u bij uw L.O.C. bekomen.

Wij vragen uitdrukkelijk om deze inventarisatie vooral door leden van natuurverenigingen te laten uitvoeren. De twee hoofdredenen zijn, voorkomen van verstoring en de vaak moeilijk te benaderen broedplaatsen.

R. Willockx, Sparrenstraat 23,
2811 Hombeek

DE WITKOPEEND: VOGEL VOOR DE RODE LIJST

H. Franckx

De Witkopeend *Oxyura leucocephala* is een "rare" vogel, in de dubbele betekenis van het woord.

Het is een vreemde eend, klein en gedrongen, met korte hals en een lange, stijve opgerichte staart. De woerd heeft een witte kop, met smalle zwarte kruin. De lichtbruine kop van het wijfje is onderbroken door een witte streep. Beide geslachten hebben een gezwollen, in de zomer bleekblauwe snavel. Zoals een fuutachtige zwemmen deze duikeenden soms alleen met de kop boven water, komen ze zelden aan land en hebben ze een snorrende vlucht laag over het water.

Zeldzaam is ze ook. In 1977 bedroeg de Spaanse populatie, de enige broedpopulatie van West-Europa, welgeteld 22 vogels. Dit alarmerend getal gaf de aanzet tot beschermingsmaatregelen, eerst van private verenigingen, later van de Spaanse en de Andaloesische overheid. In 1979 telde men 49

exemplaren. In 1993 was de Spaanse populatie al aangegroeid tot 800 vogels.

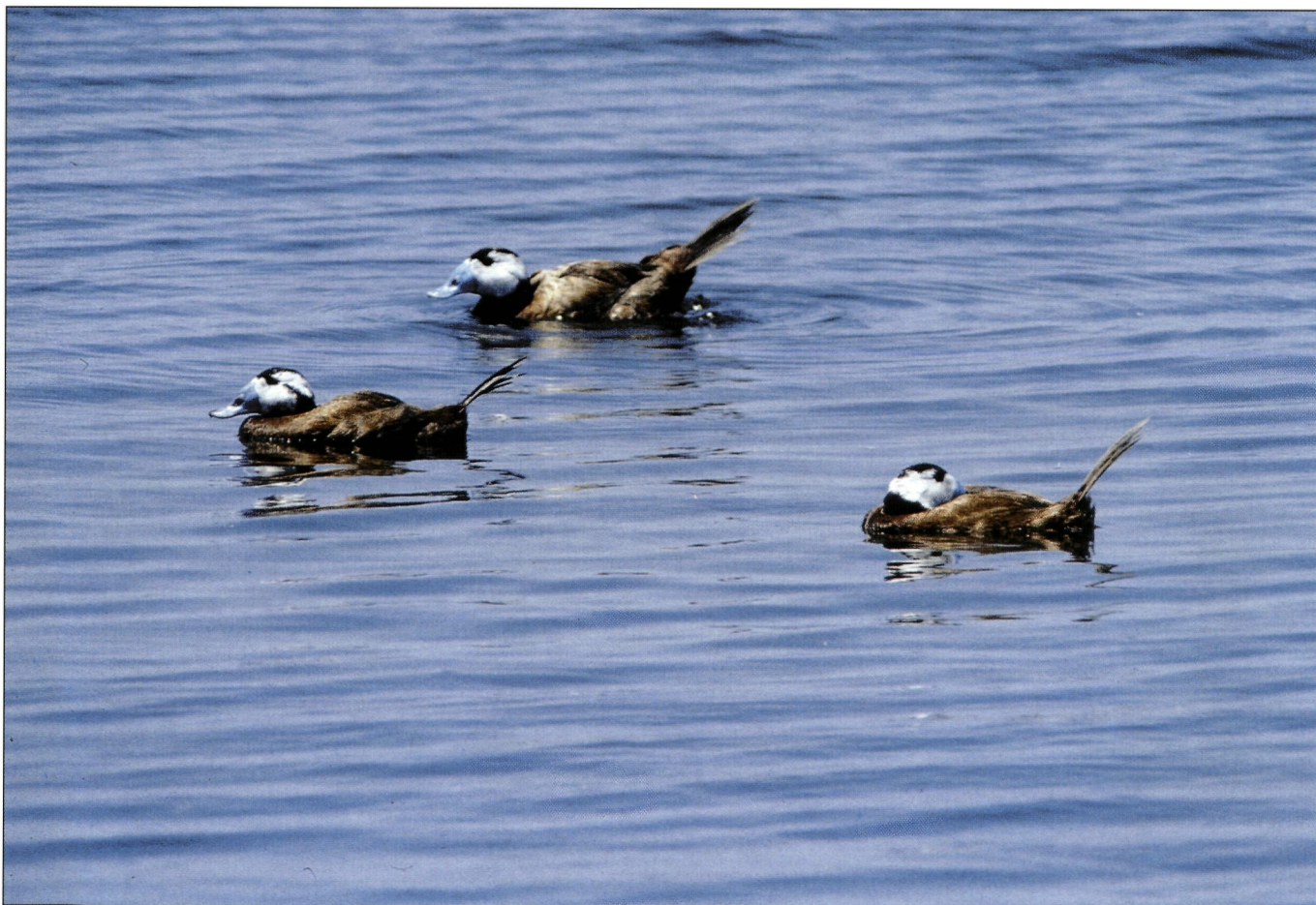
Verspreiding

De Witkopeend is de enige soort stelstaarteend, die broedt in het Palearctisch gebied. De wereldpopulatie bedraagt ca. 19.000 vogels. De meeste hiervan komen voor in het oostelijk deel van het verspreidingsgebied: Rusland, Siberië en Kazakstan. In de winter zakken deze vogels af naar Turkije en Azerbeidjan. Lang geleden kwam de Witkopeend ook voor in vele landen rond de Middellandse zee. Tijdens deze eeuw is ze als broedvogel verdwenen uit Albanië, Egypte, Frankrijk, Griekenland, Hongarije, Italië, Marokko en het vroegere Joegoslavië. Nu komt ze nog alleen voor in Spanje, Algerije en Tunesië, alles samen met 1.000 exemplaren.

Volgens Lippens en Wille is er in België slechts één waarneming van de Witkopeend: te Aalter op 30 en 31 oktober 1967, op de ondiepe Kraenepoelvijver bij een groep Meerkoeten (Wielewaal, 1967, blz. 333). Paul Van Sanden vermeldt in *Vogels in Vlaanderen* een tweede observatie te Merkem op 12 oktober 1986. Mogelijk was het een ontsnapte kooivogel (Wielewaal 1986, blz. 300).

Biotoop

In haar areaal komt de Witkopeend zeer verspreid voor. Bovendien kiest ze een ander biotoop om te broeden dan om te onverwinteren. In het eerste geval zoekt ze kleine, ondiepe, zoet- of brakwaterplassen op met veel plantengroei en uitgestrekte rietbedden. In Spanje broedt ze vaak in zoetwaterbekkens. De mannetjes zijn polygaam en territoriaal. De jongen zijn vlug zelfstandig. Enkele minuten na het kippen

Witkopeenden.

Foto: K. De Rouck

De Laguna de Medine.

Foto: H. Van der Vloet

van de eieren zijn ze al in staat om te duiken.

In de winter verzamelen de Witkopeenden zich in grotere, ondiepe, brakke tot zoute meren, gewoonlijk zonder drijvende waterplanten. Burdur Gölü in Turkije is de voornaamste overwinteringsplaats van de soort. De helft van de wereldpopulatie komt er voor. Het maximum aantal dat er recent werd genoteerd, was 10.927 in februari 1991.

In het westelijk deel van het verspreidingsgebied, nl. in Spanje en Tunesië, is de soort standvogel en overwintert ze in kleinere, diepere zoetwaterplassen.

Toestand

Volgens de wintertellingen gaat de soort in Azië sterk achteruit, vooral onder menselijke invloed. Waterrijke gebieden worden drooggelegd voor de landbouw. Andere oorzaken zijn riet-snijden, begrazing, jacht en waterverontreiniging, dit laatste vooral in afgesloten plassen.

In Spanje breidt de Witkopeend zich gelukkig uit sinds ze wettelijk beschermd werd. Bovendien werden andere belangrijke beschermingsmaatregelen genomen in het kader van een nationaal actieplan. Het bestuur van Andaloesië heeft alle meren, die geschikt zijn voor de soort, tot integraal-reservaat uitgeroepen. De moerassen en omliggende akkers worden zo be-

heerd, dat de natuurlijke vegetatie terugkeert en waterverontreiniging voorkomen wordt. Door ICONA worden jaarlijks in gevangenschap meer dan 100 jongen uitgebroed en grootgebracht, om daarna uitgezet te worden.

De soort heeft momenteel veel van zijn traditionele broedgebieden terug bezet in Andaloesië, Castilla la Mancha en Valencia. De plaatselijke besturen doen hier het mogelijke om de nieuwe broedpopulaties te behouden. Vogels, in gevangenschap geboren, werden door ICONA uitgezet op de Balearen om ook hier de soort terug in te voeren. Hetzelfde werd gedaan in Hongarije, Italië en Frankrijk. Ten slotte werden opvoedkundige programma's opgezet en door de Spaanse Ornithologische Vereniging (in Spanje de partner van BirdLife) werden twee nieuwe vogelreservaten opgericht, elk met 25 broedparen van de Witkopeend.

De Witkopeend en de Laguna de Medina

Mijn eigen waarnemingen van de Witkopeend illustreren mooi deze gunstige evolutie in Spanje. Tijdens de Paasvakantie 1984 leidde ik een reis naar Andaloesië, voornamelijk de Costa del Sol en het gebergte rond Ronda. Geen enkele Witkopeend kwam op de lijst.

In november 1984 trok ik met enkele vrienden naar de Costa de la Luz om de volgende reis voor te bereiden. We bezochten o.a. het reservaat van de

Coto Doñana en de Laguna de Medina. Dit meer in de buurt van Jerez de la Frontera is bekend voor de Witkopeend. De waterstand hangt er echter volledig af van de neerslag. In november 1984 stond het meer volledig droog.

Tijdens de paasvakantie 1985 was ik er terug met een grote groep. De Laguna de Medina stond vol water en zat vol watervogels. We wandelden vrij rond het meer, vertrekkend van de zuidkant. Deze oever was volledig ingericht voor zondagtoeristen. Aan de oostkant troffen we o.a. Griel en Kleine trap en aan de noordzijde een Bijeneterkolonie. De "Malvasia" (Witkopeend) zagen we alleen op de plaat van het reservaat. Buiten de Wielewalers waren er ook inlandse toeristen, die kwamen barbecueën en picknicken aan de overdekte tafels. In de wijnstreek van Jerez de la Frontera moet deze oase een zeer druk bezochte plaats geweest zijn.

Begin juni 1986 was ik er op rondreis met drie vrienden. Het meer stond vol water en we zagen er twee paar Witkopeenden. Bovendien was er een bewaker, die ons verwittigde dat we alleen de zuid- en de westoever mochten betreden.

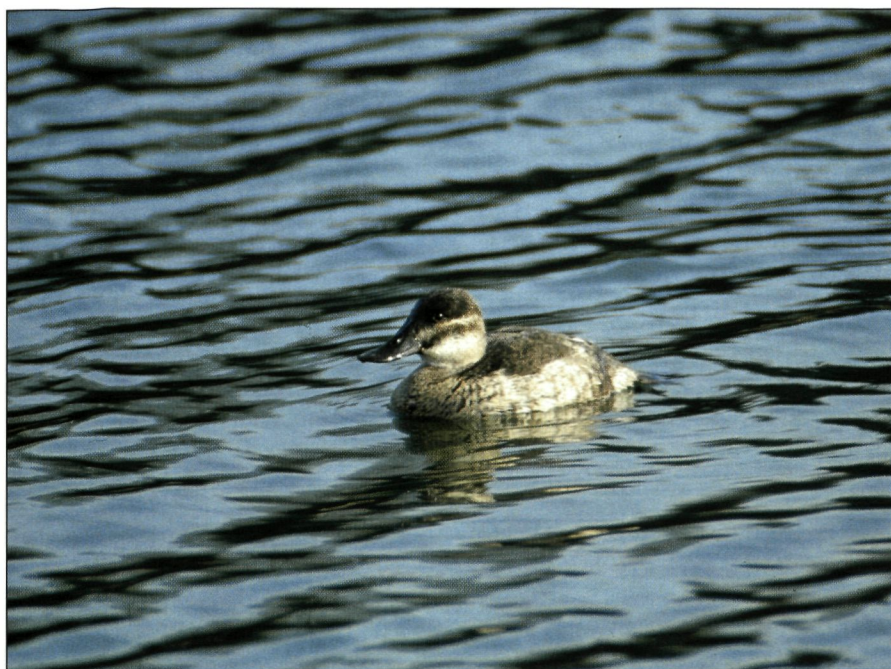
Tijdens de Paasvakantie van 1990 bezocht ik de Laguna met 50 nieuwe deelnemers. De hutten met de picknicktafels waren verwijderd, de barbecues afgebroken, het meer was volledig afgerasterd en alleen een deel van de zuidelijke oever kon bezocht worden. Bovendien hield de bewaker ons tegen, want een groepsbezoek moest vooraf aangevraagd worden. Enkele wielewaalstickers verschaften ons uiteindelijk toch de toegang. Het water zag zwart van de vogels, o.a. 25 paar Witkopeenden. In de oostelijke rietgordeel ontdekten we ook nog Purperkoeuten. Dit is een overtuigend bewijs van wat beschermingsmaatregelen vermogen.

Een nieuwe bedreiging!

Terwijl al deze initiatieven het beste laten verhoppen voor de toekomst van de Witkopeend, daagt een nieuwe, misschien wel de ergste, bedreiging op voor haar overleving in Spanje en mogelijk in heel haar verspreidingsgebied, nl. de uitbreiding van de Rosse stekelstaarteend *Oxyura jamaicensis*.

Deze Noord Amerikaanse soort, waarvan het areaal hoegenaamd niet sa-

Rosse stekelstaarteend.

Foto: K. De Rouck.

menvalt met dit van de Witkopeend, werd toevallig ingevoerd in Europa.

In 1950 ontsnapten enkele kooivogels in Groot-Brittannië. De eerste wilde broedgevallen werden in de Engelse West Midlands vastgesteld in 1960.

In het Verenigd Koninkrijk neemt het aantal er nu jaarlijks toe met 10%. Volgens de laatste telling zijn er nu al 3.500 exemplaren. De soort verspreidt zich over andere landen van Europa. Broedgevallen zijn reeds vastgesteld in IJsland, Frankrijk, Nederland en ergst van al Spanje.

De Rosse stekelstaarteend werd in Vlaanderen het eerst vastgesteld op 22 september 1979 op de Blokkersdijk te Antwerpen. Tot grote vreugde van de twitchers wordt zij sedertdien jaarlijks waargenomen, vooral in de kuststreek en langs de Beneden-Schelde. Daarbuiten is er slechts één waarneming: van 6 november 1980 t.e.m. 4 maart 1981 in het Mechels Broek (*Vogels in Vlaanderen*, Paul Van Sanden). Bijna heel vogelkijkend Vlaanderen is waar-

schijnlijk deze vogel komen bewonen. Onze vogels zijn vermoedelijk afkomstig van de Britse populatie en een verdere toename is te verwachten.

De eerste Rosse stekelstaarteend werd in Spanje gesignaleerd in de winter 1982-1983. In 1986 had ze Andaloesië bereikt, toen de enige streek met broedende Witkopeenden. De twee soorten wedijveren met elkaar, zowel voor een territorium als voor een partner. Hybriden leveren een vruchtbaar nageslacht. De Rosse stekelstaarteend is agressiever dan de Witkopeend en heeft vaak meer succes bij de wijfjes.

Voorbeelden uit andere delen van de wereld tonen aan dat de hybridisatie met ingevoerde eenden een gevaar oplevert voor de inheemse soorten. De Wenkbrauweend *Anas superciliosa* en de Zwarte eend *Anas rubripes* nemen beide in aantal af door bastaardering met de Wilde eend.

In al de Europese landen, waar de Rosse stekelstaarteend voorkomt, zijn drin-

gende maatregelen nodig, zoals er reeds genomen zijn in Spanje en in Groot-Brittannië. Dit werd overeengekomen tijdens de internationale conventie over *Oxyura jamaicensis*, gehouden in Engeland in maart 1993. Wordt het probleem niet krachtig aangepakt, dan kan de Witkopeend in de naaste toekomst tot de geschiedenis behoren.

H. Franckx, Vredelaan 29, 2500 Lier.

Literatuur:

- Bruun B., *Gids voor de vogels van Europa*.
 Heinzel H., R.S.R. Fitter, J.F. Parslow, *De Europese Vogels in kleur*.
 Johnsson L., *Vogels in hun eigen omgeving*.
 Lippens L. en Wille H., *Atlas van de vogels van België en West-Europa*.
 Lippens L. en Wille H., *Uitzonderlijke vogels in België en West-Europa*.
 Marti R., White-headed Duck, *World Bird-watch* 15, 3.
 Peterson R.T., G. Mountfort en P.A.D. Hollom, *Vogelgids*.
 Vlavoic, *Vogels in Vlaanderen*.
 Voous Prof. Dr. K.H., *Atlas van de Europese vogels*.

TE KOOP

Kyowa Optical Lichtbron EP-3 voor binoculair, microscopie... In perfecte staat, met regelbare lichtsterkte, focuseermogelijkheid en blauwfilter. Wegens dubbel gebruik. Vraagprijs slechts 3.500 F
 Inlichtingen bij M. Alderweireldt, tel. 09/231 47 86 tussen 18 en 20 u.

GEZOCHT

Elseviers Alpengids van Th. Schauer en S. Caspari.

Amsterdam, Elsevier, 1976.

Prijs overeen te komen. G. Luyts, tel. 014/41 67 45 ('s avonds)

TE KOOP

Telescoop. Kowa TSN-1. Oculair 20-60 & zoom. In zeer goede staat. Met garantie certificaat. Prijs overeen te komen. Mevr. De Vos: tel. 050/51 25 66.

TE KOOP

Zeiss verrekijker. 30 x 60. Spiegel-objectief. Rubber bekleding. Praktisch nooit gebruikt (ik ben geen "stilzitter"). Statief Linhof gratis. Zeer interessante prijs. Inlichtingen: Dekeyser Frank, tel. 050/37 44 75 tussen 21 en 22 u.

LANDBOUW EN NATUURBEWEGING: OBJECTIEVE BONDGENOTEN. HOUDEN ZO.

Jan Van Den Berghe en Wim D'Haeseleer

Het gaat niet echt schitterend tussen landbouwers, zeg maar boeren, en de natuurbeweging, zeg maar groene jongens. Landbouwerstijdschriften stellen natuurbeschermers voor als naïeve, maar gevaarlijke dromers die in functie van een vogel of een plantje hun bedrijfstoekomst aanvallen en vernietigen. Landbouwers worden in de publieke opinie steevast getoond aan de hand van een spuitende aalkar, die weer een stuk Vlaanderen verder onbewoonbaar maakt.

Cliché's worden opgestapeld en vele spuien, niet gestoord door enige kennis van zaken, hun waarheid. En wee diegene die die waarheid durft te betwisten. En toch is dat alles bijzonder jammer. Want ons lijkt het dat landbouwers en groene jongens eigenlijk objectieve bondgenoten zijn.

Een voorval

Aalst is de locatie, Honegem het reservaat. Centraal en grotendeels in eigendom van Wielewaal ligt een turfput uit de 18e eeuw, die zich ontwikkeld heeft tot een pracht van een moeras. Dat moeras watert af langs een gracht. Vorige winter slibde de ingang van de gracht toe met plantenafval uit de put. Dus de waterstand is wat hoger dan normaal. Waar wij niet rouwig om zijn, natuurlijk. Vooral als je weet dat de put de hele zomer van 1993 droog heeft gestaan als gevolg van de heel droge lente.

Tot op een goeie dag de toeslibbing doorgestoken wordt en de waterstand zakt met ongeveer 15 cm. Dat nemen we niet en we vullen de zaak gewoon weer aan met grond. En weer wordt de boel doorgestoken. En weer vullen we aan. En weer. En weer... We vinden al snel uit wie de dader is. Een landbouwer. Pogingen om via een gesprek tot stand te brengen, blijken geen zin te hebben.

Dus gaan we door met vullen en doorsteken en vullen en doorsteken en vullen...

Het waarom

De landbouwer in kwestie ligt met een weide aan de overkant van de turfput. De hogere waterstand zorgt ervoor dat een klein gedeelte van de overigens grote weide veel natter ligt dan normaal. Dat betekent minder grasgroei, verminderde toegankelijkheid voor zijn dieren en dus uiteindelijk een verminderde opbrengst. Die verminderde opbrengst is in dit geval bijzonder marginaal en verwaarloosbaar. En er spelen in zijn optreden zeker ook andere motieven mee, bv. de algemene scepsis van landbouwers tegenover de

De turfput in Honegem.

Foto: J. Van Den Berghe.

natuurbeweging. Maar het gaat ons om het principe.

In dit geval staan twee doelen en verwachtingen diametraal tegenover elkaar. Enerzijds is er de natuurwaarde, die belang heeft bij een hoge waterstand. Vijftien centimeter water betekenen weken meer tijd om droogteperiodes door te komen, betekenen meer kansen voor de Dodaars om zijn jongen groot te brengen, leveren kansen op voor Slobeend en Zomertaling, die ieder jaar komen kijken of zelfs pleisteren, maar voorlopig nog niet broeden.

Anderzijds is er de landbouwer, die wil dat zijn weide maximale opbrengst biedt aan zijn dieren. Water op zijn weide betekent verminderde opbrengst van de toegevoegde bemesting, minder grasgroei, die hem mogelijk dwingt om meer krachtvoer aan te kopen.

De oplossing

Dé oplossing is er eenvoudigweg niet. Er is gewoon geen compromis mogelijk. Het gaat hier over of landbouw of natuur. En in ons geval is de situatie niet zo erg. De landbouwer is niet zo ver meer af van zijn pensioen en het gebied is op middellange termijn niet meer interessant voor de landbouw. Dus die weide krijgen we ooit wel eens te pakken. En tot zolang doen we gewoon verder.

Maar in vele andere gebieden ligt dat totaal anders. Hoe anders?

Een stuk landbouwgeschiedenis

De jaren vijftig en zestig worden op landbouwgebied in Europa, maar zeker bij ons, gekenmerkt door zware crisis. Het gemiddelde landbouwbedrijf bij ons is gewoon zeer kleinschalig te noemen. Minder dan 10 hectaren met een paar koeien en wat varkens is de regel. En die zijn niet rendabel in de concurrentie met de giganten uit Noord Amerika. De rest van de economie bloeit volop op - the golden sixties - en veel landbouwers geven hun bedrijf op en gaan elders werken. De nog jonge Europese Gemeenschap staat voor cruciale beslissingen. En ze kiezen op het einde van de jaren 60 voor twee grote beleidsopties. De eerste optie is dat Europa ten allen tijde in staat moet zijn zichzelf te bevoorraden. Dat betekent concreet dat de landbouwproducten financieel ondersteund worden om concurrentieel te blijven tegen de niet-

Europese producten. De tweede optie is die van de rationalisatie. Dat betekent concreet dat bedrijven grootschalig, gespecialiseerd en totaal gericht op rentabiliteit moeten worden.

Deze plannen zijn grotendeels het werk van de Nederlander Mansholt. En ze wekken de enorme woede van de landbouwers op. Want vooral het grootschalig worden, betekent concreet de voorspelling dat duizende kleine bedrijven gedoemd zijn te verdwijnen. De boeren kloppen half Brussel aan flarden, maar dat helpt niet. En de gevolgen blijven niet uit. Er ontstaan vier soorten situaties. Ten eerste zijn vele heel kleine bedrijfjes inderdaad verdwenen. Ten tweede was er een grote groep van nog vrij jonge boeren, die via lichte uitbreiding en de prijsondersteuning van de E.G. toch konden overleven. Ten derde waren er de landbouwers, die meegingen in de redenering en zich via zware investeringen steeds specialistischer en steeds intensiever in de markt gooiden. Ten vierde is er dan de wereld van de grote veevoederfabrikanten en andere industriëlen, die vanuit hun financiële positie, reuzebedrijven gingen runnen en ook kleine bedrijven via contractteelt van hen afhankelijk maakten.

En de landbouw onderging een revolutie

De redenering van waaruit het hele systeem draait, is een zeer eenvoudig economisch principe. Hoe grootschaliger, intensiever en gespecialiseerder een bedrijf werkt, hoe lager de produktiekosten, hoe groter de opbrengst en

hoe hoger de winst. Maar er zitten wat adders onder het gras. En het zijn serieuze beestjes.

Ten eerste is dat winstprincipe nogal theoretisch. De prijs van landbouwgewassen wordt immers door de E.G. vastgelegd en moet vaak ondersteund worden met E.G.-geld om sowieso nog concurrentieel te kunnen zijn. Het marktmechanisme speelt dus eigenlijk nauwelijks. Anderzijds zorgt de hogere produktie voor meer uitgaven voor de E.G., die het systeem stilaan onbetaalbaar gaan vinden en zoeken naar alternatieven. Bovendien leidt die grotere produktie in veel gevallen tot overproduktie en dus tot graanbergen, wijnplassen en meer van dat leuks. Dat maakt de absurditeit van het systeem alleen duidelijker. De boeren komen een eerste keer onder druk.

Maar er is meer. De grootschaligheid en de specialisatie vergen enorme investeringen. Bedrijven met investeringen van meer dan 20 miljoen zijn niet uitzonderlijk. Dat zijn grote bedragen om dragen, vooral voor de gezinsbedrijven. Maar diezelfde investeringen zijn peanuts voor de industriële bedrijven. Dat betekent dus dat die kleine bedrijven wel mee moeten. Anders zijn ze gewoon ten dode opgeschreven. Dat maakt natuurlijk dat veel van die bedrijven momenteel met het water tot de lippen staan. En als er dan een groene jongen komt vertellen dat hun stukken land in natuurkerngebied niet meer bemest mogen worden, wil dat wel eens reactie opleveren. Het gaat om hun brood.

Maar er zijn nog gevolgen. Specialisatie en grootschaligheid brengen in het

moordend concurrentiespelletje dat gespeeld wordt, mee dat men steeds verder zoekt naar middelen om de rentabiliteit nog op te voeren. Dat gaat van soortverbetering door kruising over genetische manipulatie naar veeartsenijpraktijken, veevoederinvoer en grondafstoting. En nu komen we vanuit milieustandpunt in de problemen. En meer dan één keer. We noemen er een paar:

- hormonencocktails leveren én sneller én meer vlees op.
- varkens leven op voedsel dat zware metalen en heel wat antibiotica bevat, want dat laat een veel snellere omzetting van voedsel naar vleesproductie toe.
- heel Vlaanderen staat vol maïs, want maïs levert de hoogste energetische waarde als voedergewas op bij ons.
- bedrijven kopen hun voedsel goedkoper aan bij reuzeproducenten, vaak met producenten uit de Derde Wereld, dan dat ze het zelf verbouwen. Dat levert hen dus als voordeel op dat ze geen grond dienen te hebben. Daar hebben ze dus ook de produktiekost niet van.
- bedrijven zitten met meer mest dan ze voor optimale produktie nodig hebben.

En ze roepen: we kunnen niet anders, want anders zijn we verloren in de concurrentieslag. En ze hebben grotere delen gelijk. Maar...

Doelen van de natuurbeweging

Het doel van de natuurbeweging is eigenlijk prachtig uitgedrukt in de naamgeving van de Wielewaal: „Natuur-

beleving, natuurstudie en natuurbescherming“. Heel mooi en we kunnen als auteurs met een gerust hart zeggen dat deze slogan ons al heel wat mooie en onvergetelijke uurtjes heeft bezorgd. Maar we zouden rond natuurbescherming toch even een kanttekening willen maken.

Natuurbescherming houdt in feite twee begrippen in zich. Enerzijds is er wat we zouden willen noemen de milieubescherming. Dat betekent dus het waarborgen van een gezond en ecologisch evenwichtig milieu, waarin de volksgezondheid is gewaarborgd. Anderzijds is er de echte natuurbescherming. Dit betekent de bescherming van terreinen, enkel en alleen in functie van de boeiende, interessante en/of zeldzame flora en fauna. We willen dit onderscheid duidelijk maken omdat bepaalde menselijke activiteiten, ook landbouwactiviteiten, wel bedreigend kunnen zijn voor de natuurwaarde van een terrein, maar perfect verdraagbaar zijn vanuit menselijke draagkracht. Dit wordt door velen in de natuurbeweging onvoldoende of niet ingeschat en leidt vaak tot foute of zinloze discussies. Een concreet voorbeeld: bij middelmatige bemesting zullen heel wat orchideeën uit een weiland verdwijnen, terwijl diezelfde bemesting helemaal geen vervuilende werking heeft op het grondwater. Dat is, lijkt het ons, toch wel een belangrijk gegeven. Het moet dan ook duidelijk zijn dat de milieubescherming zwaarder moet wegen dan de natuurbescherming. Dat betekent voor ons alles behalve dat natuurbescherming niet zwaar zou wegen. Integendeel, wij

vinden natuur, al was het maar om zeer egoïstische redenen van het-is-onze-hobby-en-passie, van het allerhoogste belang. Maar het kan wel een ander licht werpen op de oplossingen van het probleem.

De knelpunten

De knelpunten zijn voor ons tweërlei. Eerst en vooral is er het voor het menselijk leefmilieu op een onverantwoorde manier telen. Als hormonen schadelijk zijn, dan moeten ze verboden worden en de daders hard aangepakt. Als overbemesting zorgt voor grondwater- en oppervlaktewatervervuiling, dan kan dat niet. Bedrijven zonder grond moeten in onze ogen gewoon verboden worden. Als zwaar toxische stoffen via sproeistoffen in onze voedselketen terechtkomen, dan moet daar kordaat tegen ingegrepen worden. En laat het duidelijk zijn: dat gebeurt op dit ogenblik veel te weinig. Als we zien wat er in de varkensteelt allemaal gebeurt, dan is het onbegrijpelijk dat daar niet eens over gesproken wordt. Er zijn berichten over menselijke resistentie tegen antibiotica als gevolg van het veelvuldig eten van varkensvlees.

Het tweede knelpunt is de natuurbescherming. Het kan voor ons niet dat de landbouw de mens het recht op ernstige stukken natuur om de natuur ontzegt. En dat gebeurt. Voor nogal wat landbouwers is het simpel. Ze stellen dat wij mogen gaan „spelen“ in de Kalmthoutse heide, in het Zoniënwoud en in het Zwin. En de rest moeten we hen maar laten. Dat kan dus niet. De mens heeft gewoon de plicht om natuurgebieden er te laten zijn. Natuur is immers an sich waardevol, als deel van de schepping, zonder enige verdere economische toevoeging. Al hebben Waterlobelia en Ortolaan geen economisch nut, toch zijn ze op zich waardevol en dus van groot belang.

Daar moet ook de landbouw rekening mee houden. Dat betekent concreet dat ongebreidelde verdroging van gebieden niet kan, dat bufferzones met andere normen nodig zijn, dat in bepaalde gebieden natuur en landbouw als evenwaardige partners met elkaar moeten leven, dat in andere gebieden natuur zelfs een leidende functie moet krijgen.

En er zijn ook landbouwers die daar rekening willen mee houden, die nog willen werken met de natuur in plaats van tegen die natuur.

Maar...

Verschillende knelpunten, verschillende strategieën

Het eerste knelpunt sloeg op de volksgezondheid. Dat betekent dat de winstmarges van bepaalde landbouwactiviteiten of van sommige landbouwers mede bepaald worden door de mate waarin ze de volksgezondheid bedreigen. Dat kan voor ons niet. En hier past dan ook geen greintje medelijden. De vergelijking is gevaarlijk en scheefgetrokken, maar eigenlijk lijkt het een beetje op wat een drugsdealer doet. Die leeft ook van het verknoeien van de gezondheid van anderen.

Anders is het voor ons als het om pure natuurbescherming gaat. Het kan voor ons niet dat bloeiende, jonge bedrijven kapotgemaakt worden omdat hun weilanden en akkers grotendeels in Natuurkerngebied vallen en ze hun rentabiliteit op bijna nul zien terugvallen, en dat enkel en alleen om wat planten of dieren, hoe waardevol die ook zijn. Het kan voor ons niet dat landbouwers in weidevogelgebieden een latere maaidatum krijgen opgelegd zonder dat daar een afspraak rond het inkomensverlies wordt gemaakt. Het kan voor ons niet dat landbouwers hun gronden financieel zien ontwaarden omdat die gronden plots in een geklasseerd landschap blijken te vallen. Het kan voor ons niet dat landbouwers mestbelasting dienen te betalen, ook al hebben ze geen mestoverschot.

Dit zijn stellingen, waarmee je veel groene jongens tegen de borst stuit. Maar ten slotte gaat het om het loon en het leven van heel wat families.

Zijn er dan geen oplossingen?

Wat ons bindt met de landbouw.

Deze titel is fout gekozen. Er zou moeten staan: wat ons bindt met de landbouwer. Het moet duidelijk zijn dat de heel grote bedrijven, in handen van grote veevoederbedrijven, niks met landbouw vandoen hebben. Dat zijn gewoon industrieën, die ook als dusdanig dienen behandeld te worden.

Maar goed, wat bindt ons dus? Allereerst is er de open ruimte. Het gaat hier voor ons om een gezamenlijk strijdpunt van de eerste orde. In het komende Structuurplan Vlaanderen zal de grondbestemming vastgelegd worden. Het lijkt ons van het hoogste belang dat landbouw en natuurbeweging hier samen bijzonder goed opletten dat veel open ruimte niet op nieuw verdwijnt in de handen van de

industrie, woonuitbreiding, recreatieve zones allerlei enz. Ruzie maken over de Groene Hoofdstructuur lijkt me dan ook een domme stap voor beide bewegingen. Want wie kent dat spreekwoord van die twee vechtende honden niet?

Maar er is meer. En de groene beweging is duidelijk vragende partij. We stelden hoger, in ons concrete geval, al dat in ons natuurgebied de landbouw op middellange termijn op verdwijnen staat. Hoera, hoor ik een aantal natuurliefhebbers al roepen. Maar dat doen wij dus niet. Natuur in Vlaanderen is grotendeels het resultaat van eeuwenlang menselijk ingrijpen, van boereningrijpen. En natuurbeheer is in vele gevallen het in stand houden van landbouwsystemen van 50 jaar terug. Als de landbouw op veel marginale gronden wegvault wegens niet meer rendabel, dan gaan we verdomd veel te beheren hebben. Veel meer dan we met ons groepje vrijwilligers aankunnen. We hebben dus ook om puur ecologische redenen belang bij een leefbare landbouw. Natuurlijk wel op voorwaarde dat de landbouw de boel leefbaar houdt. Of om het met hun slogan te zeggen: Geen toekomst zonder landbouw, geen landbouw zonder toekomst.

Maar ook de landbouw kan vragende partij zijn. We stellen vast dat meer en meer teelten in moeilijkheden komen als gevolg van te zwaar menselijk ingrijpen. Zo stelt men bijvoorbeeld vaak problemen vast met resistentie van schadelijke insecten tegen insecticiden. Daar doet men weer beroep op de natuurlijke vijanden van vroeger. Het lieveheersbeestje is een gewilde gast tegen bladluis op vele tuinbouwbedrijven. Fruittelers roepen groene jongens op voor het plaatsen van torenvalkkasten. Boeren gaan inzien dat haagkanten echt helpen tegen windrosie en bodemverschroeiing. Soms vragen ze zelfs advies aan de natuurbeweging.

En er is nog meer: een toekomstvisie

We denken dat de landbouw in Vlaanderen op een breekpunt staat. De Europese Gemeenschap ziet het onheil van haar eigen politiek nu in en zoekt nieuwe wegen. Grootschaligheid en intensiviteit worden afgezworen. Overproductie wil men bestrijden. Er is al sprake van verplichte braaklegging, van inkomensondersteuning in plaats

van prijsondersteuning. En al ziet men dat in landbouwmiddelen nog vaak anders, we denken dat daar kansen zitten voor een goede verstandhouding tussen landbouw en natuur.

Bovendien denken we ook dat de gemeenschap en de politici die ze vertegenwoordigen nu duidelijk hun verantwoordelijkheid dienen op te nemen. Zeggen dat je groen denkt, is makkelijk. Maar dat heeft dus ook financiële gevolgen. Er moet veel en veel meer ruimte en geld komen voor de natuur en de harmonisering van de landbouw met die natuur.

Hoe kan dat concreet?

We denken dat de landbouw zijn productie opnieuw moet gaan baseren op hogere normen voor de volksgezondheid. Dit heeft te maken met het produkt zelf. Zo zullen minder sproeistoffen in de groenten- en fruitteelt de residuwaarde van die sproeistoffen sterk laten afnemen, wat de volksgezondheid zeker ten goede zal komen. Maar het heeft ook te maken met het productieproces. Planten hebben immers een groeioptimum bij een bepaalde hoeveelheid mest. Nu wordt die hoeveelheid vaak overschreden, meestal gewoon om een mestoverschot weg te werken. Daarbij let men enkel op het niet overschrijden van mestdraagkracht van de plant om te voorkomen dat ze verbrandt en dus niet op de milieudraagkracht.

Dit alles betekent dus een extensivering of wat minder produkten in wat minder tijd. Dat zal zonder de minste twijfel de voedseloverschotten die nu bestaan, laten verkleinen. Daardoor zal de markt weer meer kunnen spelen. De consument zal wat meer moeten betalen, maar hij zal gezondere spullen krijgen. Bovendien zal een hogere gezondheidskwaliteit van landbouwprodukten een zeer goed wapen zijn in de strijd tegen de concurrentie uit de rest van de wereld. Prijsondersteuning staat vanuit de vrije wereldhandel zwaar onder druk. Maar kwaliteitseisen op het vlak van gezondheid kunnen daar een prima uitweg blijken. Zo weet Duitsland al jaren zijn biermarkt af te schermen, omdat vreemde bieren de hoge kwaliteitseisen niet halen. Dit zou voor de hele landbouw een nieuwe kans kunnen zijn. Daarnaast zal het algemene milieuniveau gevoelig verbeteren en ook de natuur zal daar bijzonder wel bij varen.

We willen uitdrukkelijk stellen dat veel van deze ideeën ook leven in progres-

sieve landbouwmiddelen. Daar wordt weer luidop gepleit voor een verbod op industriële bedrijven, voor de reïntroductie van mechanische onkruidbestrijding, voor verplichte grondontleding met betrekking tot mestnoodzaak en nog veel meer.

En dan is er nog de natuurwaarde. Daar zijn we van oordeel dat er twee wegen zijn. Je kan enerzijds zorgen dat de hoeveelheid gronden waar de natuurwaarde echt primair is, massaal in handen komt van de natuurverenigingen. Dat kost geld, maar als je opteert voor natuur, moet je maar willen betalen als gemeenschap. Men betaalt tenslotte en volkomen terecht ook handenvol geld voor cultuur. In die gebieden staat dan de natuurwaarde vooraan en gebeurt het beheer door de natuurbeweging. De landbouwers die er moeten wijken, moeten daar zeer goed voor vergoed worden en elders nieuwe en echte kansen krijgen.

Maar veel meer kansen lijken ons weggelegd voor de beheerslandbouw. Dit betekent dat landbouwers duidelijk en correct vergoed worden voor productiesystemen, die landbouwtechnisch veel minder rendabel zijn, maar natuurtechnisch goede kansen bieden. Dan kan een landbouwer in een Natuurkerngebied zijn bemestingsnorm

wel echt laag leggen, zijn koeien toch voeden en zijn brood verdienen. Dan kan een groep landbouwers de grondwaterspiegel wel 10 cm hoger laten, wat kansen geeft aan een totaal andere en boeiende flora, als ze hun minderopbrengst van hun gras maar vergoed weten.

Besluit

Dat alles kan maar als er twee voorwaarden worden waargemaakt. Een eerste is geld. Geld van de belastingbetaler, geld van de consument. De groene idee begint bij meer en meer mensen ingang te vinden. Mensen vinden natuur en het behoud ervan belangrijk. Dat besef kan hen aanzetten tot bereidheid om daar belastinggeld aan te spenderen. Hier moeten landbouw en natuurbeweging samen aan de kar gaan trekken.

Maar dat kan maar als de tweede voorwaarde vervuld is. En die is het einde van het wantrouwen tussen landbouwers en groenen. Dus geen hatelijke artikels meer in de wederzijdse tijdschriften en geen drijfmestkarren meer op televisie. Wel een regelmatige en constructieve dialoog over de problemen, maar vooral over de gemeenschappelijke belangen. Want daar worden we allemaal beter van.

Zowel de landbouw als de natuurbeweging zitten op een breekpunt: de landbouw die het einde van een tijdperk voelt naderen en de natuurbeweging die in volle expansie is. En beiden moeten op zoek naar nieuwe wegen. Wij denken dat ze er heel veel belang bij hebben als ze die wegen samen zoeken.

Dankwoord

Bij het eind van dit artikel willen we Jan Fosselle, Jef Verheyen en Karine Van Langenhove danken voor het kritisch doornemen van de tekst en de technische adviezen, die ze gaven.

Jan Van den Berghe, leraar algemene vakken in een land- en tuinbouwschool
Wim D'Haeseleer, vrijwillig medewerker bij een landbouwer.

Beiden zijn bestuurslid van afdeling Denderland en conservator van ons reservaat Honegem.

VAN SNIPPEN, UILEN EN LICHTJES

Chris Onkelinx

Op avondlijke tochten krijg je meer dan eens niet te zien of te horen wat je net wél verwacht. Ook in beekvalleien is dat zo, maar hier doorkruis je routes van aansluitende biotopen. Ook het raakpunt van waterloop met moeras, bos, wei- en hooiland heb je meer kans om toch te genieten van één of ander fauna-element in het duister. We dwalen even af naar de avond en de nacht, maar nemen ook iets mee van bij daglicht.

Zonnebaden in de Balewijer

Een wintervoormiddag, zonnig en zacht. Op de Kleine Vijver rusten een 30-tal Blauwe reigers. Langs de vijveroploop van de Balewijer is het riet gemaaid. Dit van het laagveenmoeras is al een paar jaar niet meer gemaaid en ligt schuin neer. Uit de stoppels naast de uitgediepte aanvoergeul stoot ik drie Watersnippen op. 'Etsch... etsch...' roepen ze, terwijl ze zigzaggend wegluchten.

En dan, waar de geul in het platgeslagen riet verdwijnt, fladdert een zware vogel op een paar meter van mij vandaan op. Het is geen Roerdomp maar de Bosuil. Enige dikke melkdruppels op z'n schouderveren vallen op. Een heerlijke plaats voor een Bosuil, om ongestoord en mooi gecamoufleerd een zonnebad te kunnen nemen. De vogel verbergt zich in een jonge Zomereik aan de rand van het rietveld.

Zwarte kraaien en merels lossen hun vijand niet. Twee Gaaien voeren stootvluchten uit tot vlakbij een donker plekje, hoog in een Grove den. Achter de stam houdt hij zich schuil. Tot onder de boom kan ik naderen. Minutenlang verroert hij niet. Dan draait hij enkele keren z'n kop en schouwt de omgeving. Wat later kijkt hij recht naar beneden, naar mij, met één wijdopen, zwart oog, dan met beide, rekt zich uit en verlaat de boom. Merels en Gaaien wijzen zijn nieuwe schuilplaats aan: het gagel-, wilgen- en berkenstruweel langs de Balewijer. Het gescheld en geschetter blijft nog lang te horen. Koolmezen doen ook hun best, maar de uil is niet meer te zien.

Op het aangrenzende Groot Wijven zijn vandaag bijzondere wintervogels te gast. Negen vrouwtjes Grote Zaagbek en een vrouwtje Nonnetje zwemmen duikend en jagend op vis de vijver af. Op de oever rusten Bergeenden vlakbij dobberende Kuif- en Tafeleenden, en op de vijver naast de Balewijer heeft een vrouwtje Krakeend het koket-

te gezelschap gekregen van een ontsnapt en verwilderd mannetje Mandarijneend, dat haar het hof maakt.

Wijvenheide, Zonhoven, 22 jan. '89.

Vroege vogels, gestoord in hun 'winterse nachtrust'

Bij de jaarlijkse winterschoonmaak van de nestkastjes in een afwisselend kasteelpark-landschap met gemengde bossen, krijgt de nestkast van de Bosuil ook een beurt. Als de ladder beklommen wordt, verlaat een uil de kast. Voor een wandelaar is ze haast onzichtbaar in de Grove den, zo mooi gecamoufleerd met dennenschors als ze is. Een storm van protest ontstaat er bij 't vogelvolkje. Kauwen, Kraaien, Eksters en Gaaien schreeuwen en zetten de bosomgeving voor lange tijd op stelten. De bende groeit aan tot een honderdtal van die gemengde kraaiachtigen die hem telkens weer opsporen in 't gebladerte, samen met 't kleinere zangvogelgrut.

In de nestkast ligt een Bruine rat zonder kop en... één levend wit uilejong van ongeveer drie dagen oud. Het ei

van dit jong moet ten laatste gelegd geweest zijn op 19 januari. De jaarlijkse schoonmaak wordt met één jaar uitgesteld.

Hengelhoeft, Houthalen, 19 febr. '75

Slapende takkeling verrast in de vooravond

In een populierenbos heeft de Zwarte specht zich gevestigd in een plek met verziekte populieren. Een aantal ovale gaten in dichte concentratie wisselen af met hakwerk van Grote bonte spechten.

In de vooravond vlucht een Bosuil traag voor ons weg. Op een tak van een Zwarte els, wat verder weg, treffen we een jong aan van de Bosuil. Als we dichterbij komen, klappert het met de snavel. Nog dichterbij komend, reageert wat verder, het voor ons verborgen wijfje met 'keviek'. Ook de lawaaijige Spreeuwen hebben jongen. Op de dode populierenstammen groeien sprookjesachtig mooie Echte tonderzwammen. Aan de voet van de dode stammen strooien Platte tonderzwammen hun roestbruine sporen uit.

Een beekje op de Wijvenheide... water en bos.

Foto: Chr. Onkelinx

Wat kan er veel leven zijn in een klein hoekje dood bos.

Leopoldsburg, Vallei van de Grote Beek, 22.5. '92.

Bij de oude knot-els aan de beek

16 maart '91, windstil, helder en heel zacht weer. Om 22 uur roept de man Bosuil langs de beek. Wat later roept het vrouwtje bij de elzentronk, onafgebroken, minutenlang een 'kwie,... kwie,...' om de paar seconden, meer dan 100 keer, tot ze te dicht benaderd wordt. Dan stopt haar geroep voor die avond. Wat later roept het mannetje weer zijn karakteristiek geblaas op die plek.

23 maart '91. Om kwart voor acht 's avonds stopt de blatende Watersnip in de beekvallei met zijn rondvluchten. De bosuilman start gelijk met zijn baltsroep. Een vrouwtje uil antwoordt met een 'hew... hew...' om de paar seconden.

Een meiavond bij een beekmeander. Een wat te droog en verland veenmoeras is blijkbaar geen geschikt biotoop meer voor de Watersnip. In een andere, knoestige Zwarte els langs de beek, zit een ovaal, 30 cm hoog gat. Een Bosuil versmelt ermee met z'n brede lijf, alleen z'n smallere kop valt wat op. De ogen houdt hij in twee horizontale spleten dichtgeknepen. Over het midden van de kruin loopt een roestbruine spleet. Zolang als ik loop of rechtsta, zit de uil roerloos, maar als ik een eindje voor zijn hol neerhurk, kruipt hij erin weg.

Drie dagen later zit hij er 's avonds weer. Hij laat zich vijf minuten lang bekijken, maar dan vliegt hij weg.

Vallei van de Zwarte Beek, Beringen, Hechtel-Eksel

Baltsende snippen, vliegkunstenaars

De hele voormiddag baltsen Watersnippen onafgebroken in een natte beemd te Koersel. Regelmatig zijn twee mannetjes gelijktijdig blatend in de lucht. Vanuit de begroeiing klinkt het kloktikken, maar ook vliegende snippen laten dit geluid horen. Steeds keren ze weer naar hun uitgangspunt. Naast de baltsende broedvogels foerageren er zeker nog een 8-tal trekkers in de natte graasweiden (20.4.75).

Vijftien jaar later. De geheimzinnige langsnavels zijn weer aan het werk in dezelfde omgeving. Van een drassig hooilandje met veel Wateraardbei vliegt een snip op. De vogel roept gedurig aan 'te-pie, te-pie,...' in de vlucht. Dan duikt hij vanop een hoogte van 12 à 15 meter naar beneden, draait 90° om z'n as en vliegt zo één seconde verder, één vleugel naar onder, één naar boven gericht. Hij stijgt weer op, en als hij boven is, duikt hij weer naar beneden. Met trillende vleugels, weer één naar boven gekeerd, één naar beneden, herhaalt hij zijn vlieg stunt, en dat zo'n 10 keer, terwijl hij wijds over het moeras vliegt. Even later roept hij weer in de vlucht, maar daarna schakelt hij over naar de echte territoriumvlucht: vanop een 15-tal meter duikt hij naar beneden, en in het diepste van zijn boogvlucht is het vi-

brerende geluid van zijn staartveren te horen. Zo blijft hij baltsend rondvliegen, geen enkele keer wentelt hij 't lichaam nog. Hij omschrijft gewoon boogvluchten, waarbij bij 't duiken telkens het trillende 'wrrrrr...' van de staart te horen is. Het is de eerste keer dat ik links en rechts van z'n staart één veer, het lijkt wel een toefje, te zien krijg, die volledig afgescheiden is van de uitgewaaierde staart. Dat de binnenvlag van het buitenste veren veel breder is dan bij de overige veren, dat zij gebogen en gedraaid wordt tijdens die duikvlucht om het gedrum te produceren, dat valt allemaal niet in detail vast te stellen. Tientallen duikvluchten onderneemt hij zo en dan ploft hij neer in zijn moeras. Een tweede mannetje balst verderweg over een ander gedeelte van de beekvallei.

Beringen, 22 april '94

Waar de Wateraardbei bouwast vindt tussen zeggen en biezen

Waar de natuurwaarnemer zich even waagt voor een foto van het 'droogbloempje' van de Wateraardbei, waar moerasgas opborrelt en ijzerbacteriën gebroken worden bij elke voetstap, waar de laarzen altijd te kort zijn, daar vliegt één meter voor mij een snip van haar nest. Het is een eenvoudig kuiltje van wat plantevezels. Vier peervormige eieren liggen mooi met de punten naar binnen in het nestkommetje. Kronkelende donkere vlekken in vele tinten bruin luiken geschilderd op een verwaterde, olijfbroene ondergrond. Schoonheid is hier sober. Alles is bruin: het moeras, de snip, zijn nest, de zeggen, de rottige onbetrouwbare ondergrond.

De waarnemer verlaat de zompige plek om er niet weer te keren. Drie Watersnippen lieten zich zien. Wellicht is het eerste broedsel van deze vogel geslaagd. Dit tweede, late zomerbroedsel wensen we hetzelfde.

Zonhoven, 5 juli '77

Klokvast blaten, drummen of mekkeren, en roepen en tikken

Om 10 voor 9 in de avond balst de eerste snip boven het moeras. Om 9 uur houden twee blaters gelijktijdig duikvluchten. Het klinkt zacht en dof. Tien minuten later tikt verderweg een snip, en gelijktijdig start de balts van een derde mannetje. Het gezoem is hoger van toon en is duidelijk van de eerste twee vogels te onderscheiden.

De Balewijer, ook voor snippen en uilen.

Foto: Chr. Onkelinx

Soezende takkeling in de vooravond.

Foto: Chr. Onkelinx

De territoria van deze 3 koppeltjes sluiten mooi op mekaar aan in de beekvallei.

Eén jaar en één dag later, precies om 10 voor 9, laat de eerste snip zich horen. Boven het laagveenmoeras vliegt hij weg. Tientallen keren herhaalt ze een nasaal 'errr-errr-errr', dat niet te vergelijken is met het geluid van een opvliegende snip. Met zeer snelle vleugelslag vliegt de vogel traag vooruit in een kromme lijn, die een paar keer naar beneden gaat in boogvorm. Enkele tellen later balst een mannetje boven de moerassen en weilanden. Hij moet wel gelijktijdig met de eerste opgestegen zijn. De lucht is open. Het is koud en windstil. Meer laten de Watersnippen die avond niet van zich horen.

Zwarte Beekvallei, 9.4. '93 en 10.4. '94

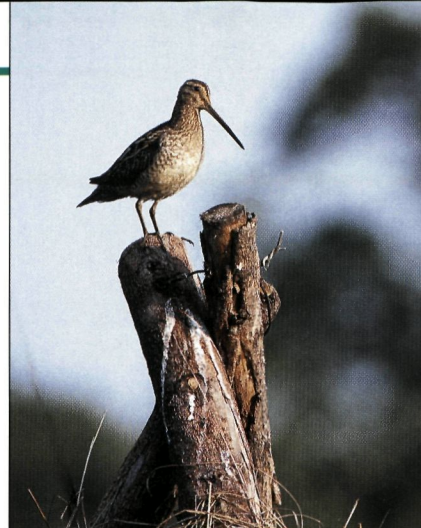
Een lichtend pad

Halftien 's avonds, snippeninventarisatie langs een andere Kempense beek. Verontruste Wulpen roepen in hun grasland en in de verte kloktikt de Watersnip. Het nadrukkelijk 'tikke, tikke,...' zwelt aan en neemt weer af. Verscheidene keren vliegt de vogel tikkend over, en dan zijn er twee tikkers samen bezig. Het klinkt alsof alleen vliegend geroepen wordt, maar dat is niet zo. Op het 'pew-pew'-geroep van een overkomende Ransuil reageert vanuit het wilgenstruweel een vogel, wellicht een Waterhoentje, met een scheldend 'pe-pe-pe-pe...', een 50-tal lettergreepjes lang, en een tiental keren herhaald. Daarna gaat het over in roepreeksen van 3 lettergreepjes: 'kè-kè-kè,...'

In dit gebied doen de Watersnippen het slecht vanavond. Op de terugweg, langs het gevaarlijk onbegaanbaar modderpad van een door de regenval overspoelde beekoevers, lichten er

glimworpjes op. Verwonderlijk, want steeds vanuit het slijk van het modderpad, schijnen ze. De meesten lichten pas op als de modder betreden is. De groene fluorescerende lichtjes branden nog intenser achter mij, stap-na-stap, als ze betreden zijn. Zij vormen een pad van honderden lichtjes, dat grotendeels uitdooft als we voorbij zijn. Onaangeroerde lichtjes glinsteren ook, maar niet zo intens als de beroerde glimworpjes. Zwarte lichtjes voor mij doven soms uit, maar na enkele seconden gaan ze weer aan en branden nog feller. Eén van die 'wormpjes' reist mee op de punt van mijn modderlaars. Het sprookje blijft duren, honderden stappen lang. Zonder zaklamp is het natte terrein moeilijk te doorkruisen. Even stopt de verlichting een paar passen, maar dan zijn ze er weer, de glimwormen. Om 1 m² tellen we er haast 100. Eén voet verplaatsen, doet weer een aantal verse lichtjes ontsteken. Op wat modderige turf neem ik zo'n mooi groen lichtje mee. Wat verder eindigt het sprookje van duizenden lichtjes. Hier rest alleen nog een enkel lichtje in het gras langs het pad, en dan niets meer. Eenmaal bij een lantaarnpaal gekomen, vinden we geen spoor meer van het in de hand ingesloten glimworpje.

Eén week later doen we die feeëriekke nachtelijke moddertocht nog eens over. Ditmaal met een ontluiserende zaklamp. De lichtjes zijn er nog, maar

Watersnip.

Foto: J. Henderickx

branden minder intens. Ze zijn ook minder in aantal. Méér dan puntjes brandend licht in het slijk kunnen we niet ontwaren. Een jaar later is het 'glimworpjes-slijkverschijnsel' voor ons nog niet opgelost. Wetenschappers van het Instituut voor Natuurbehoud hebben een verklaring beloofd, maar mysteries kunnen gekoesterd worden en wetenschappelijke verklaringen niet.

Beekvallei, W.-Limburg, 28 april '94.

* Medewaarnemers resp. Frans Dilissen, Dr. Paula Ulenaers, Sylveer Bloemen

Chr. Onkelinx, Vurtense Schans 61, 3582 Beringen

CONSERVATORDAG

in het Arjaantheater te Geraardsbergen op 17 juni 1995

PROGRAMMA

- 09.30 u. Ontvangst + koffie
Welkomstwoordje
- 10.00 u. Koen Pans: veilig omgaan met beheersmateriaal. Het gebruik van machines bij het natuurbeheer.
- 10.45 u. Arnout Zwaenepoel: wegbermbeheer in Vlaanderen
- 11.30 u. Herman Stieperaere: grasbeheer
- 12.30 u. Lunch
- 14.00 u. Wandeling in de Rietbeemd (tot ca. 17.00 u.)

Deze studiedag is een must voor onze conservators. Ook andere geïnteresseerden zijn uiteraard welkom. De deelname in de onkosten bedraagt 50 F, ter plaatse te betalen. In die prijs is een map met de teksten der referaten en de broodjesmaaltijd inbegrepen.

Vooraf inschrijven (Wielewaalsecretariaat) is noodzakelijk!

EEN RAT IN NESTEN

Franky Bonne

De Zwarte rat is vaak beter gekend onder een van haar volksnamen. Huisrat, dakrat, zolderrat, blauwe rat of scheepsrat, al deze benamingen slaan op hetzelfde beest. Het was dit dier dat in de Middeleeuwen de pestepidemies verspreidde en zo zorgde voor een decimering van de Europese bevolking. Momenteel hoeven we voor zoiets niet meer te vrezen. We kunnen zelfs stellen dat de Zwarte rat echt zeldzaam geworden is, en bijgevolg meer belangstelling verdient dan ze eigenlijk krijgt. Als men er al aandacht aan besteedt, dan is het meestal in negatieve zin: vallen plaatsen, vergif leggen, doodslaan,...

De ene rat is de andere niet

Vooreerst moeten we verduidelijken over welk dier we het hier hebben. Er zijn immers meerdere diersoorten die als rat bestempeld worden. Het gaat hier niet over de Muskusrat *Ondatra zibethicus* of over de Woelrat *Arvicola terrestris* die in de familie van de woelmuizen *Microtidae* ondergebracht worden. Beide zijn rasechte vegetariërs, die vooral in en nabij het water leven. Ze hebben een stompe kop en oren die vrijwel volledig in de pels verborgen zitten.

De soort die we hier in het daglicht willen stellen, is de Zwarte rat *Rattus rattus*. Net als onze bekende Huismuis *Mus musculus* behoort ze tot de familie van de echte muizen *Muridae*. In die familie heeft ze nog één nauwe verwant die bij ons voorkomt, de Bruine rat *Rattus norvegicus*. Het is de meer bekende 'rioolrat' of 'rosse rat', die we aantreffen bij vuile beken, huisvuilstorten, riolen, maar ook niet zelden in gebouwen. Dit beest is overal algemeen en haar bestrijding is om redenen van hygiëne en volksgezondheid een noodzaak.

De Zwarte rat

Laten we nu eens ons hoofdpersonage voorstellen. De Zwarte rat heeft haar origines in Zuid-Oost Azië maar komt al sinds de ijstijden in Europa voor. Ze is dan ook veel inheemser dan de Bruine rat, die pas in de 18e eeuw tot bij ons doorgedrongen is. De Zwarte rat heeft, zoals haar naam al laat vermoeden, meestal een zwarte of donkergrijze pels. De buikzijde is iets lichter van kleur. De vachtkleur durft echter nogal eens variëren (er bestaan in West-Europa trouwens drie kleurvariëteiten) en is daarom geen betrouwbaar kenmerk om haar van de Bruine rat te onderscheiden. Dat is de staartlengte wel: de vrijwel kale, ronde staart is bij de Zwarte rat altijd langer dan het lichaam, bij de Bruine rat steeds korter.

De Zwarte rat heeft ook relatief grotere ogen en oren. Wanneer men het oor van een Zwarte rat naar voren legt, dan bedekt dit bijna heel het oog. Als men hetzelfde op de Bruine rat toepast, dan zal men merken dat het oor nog een stukje van het oog verwijderd blijft. Het is wel aan te raden om dit niet op levende ratten uit te proberen.

De Zwarte rat is ook iets kleiner en slanker dan haar bruine familielid. We kunnen haar eigenlijk nog het best omschrijven als een grotere en donkerder uitgave van de Huismuis.

Levenswijze en biotoop

Daar waar *Rattus rattus* van oorsprong een boombewonende soort is, treffen we haar momenteel bijna uitsluitend aan in menselijke gebouwen. Als vol-leerde klimmer vinden we de Zwarte rat vooral in de hoogste regionen van graanschuren, hooizolders, veestal-len, meelfabrieken, ... 's Nachts kan men ze wel eens boven op het slapend vee betrappen. Een persoonlijke waarneming van twee Zwarte ratten die boven op de slapende koeien liepen zal mij altijd bijblijven.

Zwarte ratten leven in groepen van 20 tot 60 exemplaren en zijn bijna uitslui-

tend 's nachts actief. Jonge dieren worden ook wel eens overdag gezien.

Hoewel de Zwarte rat, net als haar verwanten uit de familie van de echte muizen, het gebit heeft van een alleseter (knobbeldiezen), is haar voedsel hoofdzakelijk plantaardig. Op het menu staan vooral graangewassen, maar ook groenten en fruit, aardappelen, bieten... Zelfs menselijke producten als zeep en kaarsen zijn voor hun knagende tanden niet veilig. Ze komen zich 's nachts graag tegoed doen aan het veevoeder en zijn daarom niet zo geliefd in de agrarische sector. Als bijvoedsel komt ook wel dierlijk materiaal in aanmerking (insekten, aas,...).

Zwarte ratten doen ook hun reputatie eer aan als het erom gaat te 'kweken als ratten'. Ze kunnen zich het hele jaar voortplanten, maar de piek ligt in de zomermaanden. Een vrouwtje heeft 2 tot 6 worpen per jaar. Op een droog plekje maken de dieren een nest dat uit alle mogelijke materialen bestaat: stro, hooi, papier, vodden, ... Hierin worden 4 tot 12 (meestal 6 of 7) jongen geboren. Die zijn al na drie maanden zelf geslachtsrijp.

De ratten zijn geen al te lang leven beschoren. In de vrije natuur worden ze

Jonge Zwarte rat.

Foto: Fr. Bonne

hoogstens 2 à 3 jaar oud, maar de meeste dieren halen zelfs een eerste levensjaar niet. In gevangenschap werden leeftijden tot 8 jaar genoteerd.

De rattenkoning

Dit is een groep van meestal 5 tot 12 Zwarte ratten die met hun staarten in een onontwarbare knoop geraakt zijn. Het is een extreem fenomeen dat nog nooit bij de Bruine rat vastgesteld werd, omdat die een te korte staart heeft. Het betreft bijna steeds onvolwassen dieren.

Over de oorzaak van het verschijnsel tasten wetenschappers nog steeds in het duister. De meest aannemelijke verklaring is dat de ratten 's winters dicht bij elkaar kruipen in het nest. Door één of andere kleverige stof, uitwerpselen, bevroren urine of door nestmateriaal (stukken touw, plastic vezels,...) geraken enkele ratten met hun staart aan mekaar vast. Door het wriemelen en trekken geraken steeds meer ratten verstrikt en wordt de knoop steeds ingewikkelder. Het is dan ook niet toevallig dat de meeste rattenkoningen 's winters gevonden worden en dat in de knoop ook bijna altijd een massa vuil verweven zit. Dat het wel degelijk om een knoop gaat en niet om een vergroeiing, hebben röntgenfoto's aangetoond.

Zoals al gezegd is de vondst van een rattenkoning een zeer zeldzame gebeurtenis. Uit de hele Europese geschiedenis zijn er slechts een 60-tal bekend, de meeste daarvan uit Duitsland. Ook het record werd in dat land gevestigd: in 1828 vond men in Buchheim een koning bestaande uit 32 dieren.

In Nederland werd de laatste rattenkoning (van 7 dieren) in 1963 te Rucphen gevonden. Voor België is wel nog een recentere vondst bekend. Op 26 december 1990 werd in een veevoederfabriek te Roeselare een 7-koppige rattenkoning ontdekt. De staarten zaten verstrikt in een hele bundel plastic vezels van meelzakken. Merkwaardig was dat, toen de ratten gevonden werden, twee van de dieren nog leefden, terwijl twee andere al in georderde staat van ontbinding waren. Het was in elk geval goed voor een televisie-optreden. Daarna werd het verschijnsel door wetenschappers van de Universiteit Antwerpen onderzocht.

Merkwaardig toeval: terwijl ik dit artikel aan het schrijven ben, komt mij de vondst van nog een andere rattenkoning ter ore. Zo'n 8 jaar geleden werd

op een boerderij in het Westvlaamse Ruiselede een koning van 11 Zwarte ratten gevonden. De dieren zaten bevroren in de afvoerpijp van de koestal naar de beerput. Het 'ding' dat vol vuil en stro zat, belandde op de mesthoop. Misschien is dit wel het lot geweest van nog meer rattenkoningen dan we wel denken?

De huidige situatie van de Zwarte rat

Tot pakweg een halve eeuw geleden was de Zwarte rat een echte pest in huizen en boerderijen. Heel de geschiedenis door heeft de mens haar proberen te verdelgen met vallen, vergif en andere middelen. Het haalde allemaal weinig uit. Door hun fenomenale reproductiecapaciteit konden die verliezen snel weer goedge maakt worden.

Nochtans moeten we vaststellen dat *Rattus rattus* vandaag een zeldzame diersoort geworden is. Oude, slordige boerderijtjes waar het voedsel voor het grijpen ligt, moeten we al ver gaan zoeken. Graan wordt niet meer op zolders bewaard, maar in silo's. Biotoopverlies en onbereikbaarheid van voedsel zijn dan ook de grote oorzaken van haar achteruitgang. Rechtstreekse verdelging door de mens speelt slechts een geringere rol. Natuurlijke vijanden heeft de soort bijna niet. Alleen de huiskat slaagt er af en toe in een jong dier te verschalken. Slechts bij hoge uitzondering valt een Zwarte rat aan een Kerkuil ten prooi (minder dan 0,1% van de prooidieren in braakballen).

In Vlaanderen resten ons waarschijnlijk nog slechts kleine, geïsoleerde populaties. In de havens van Antwerpen en Zeebrugge zouden ze standhouden via schepen en aanwezigheid van voedselopslagplaatsen. Persoonlijk heb ik nog enkele waarnemingen uit oude boerderijen, veestallen en een meelfabriek.

We zouden kunnen stellen dat de Zwarte rat ongeveer dezelfde eisen aan haar habitat stelt als de Steenmarter. Echter, terwijl de Steenmarter (volkomen terecht overigens) meer en meer respect en bescherming krijgt, is dit voor de Zwarte rat bijlange niet het geval. Natuurlijk kunnen we het landbouwers, die er schade van ondervinden, niet kwalijk neemt dat ze de dieren geen warm hart toedragen. Wel is het jammer dat ook veel natuurliefhebbers ze nog steeds bekijken als een te

verdelgen stuk ongedierte. Wie weet komt er nog een tijd dat we er nostalgisch naar terug verlangen om deze acrobaat met de pientere oogjes en de grote oren van tussen het dakgebinte te zien loeren.

Oproep

Momenteel kan niemand zeggen of de achteruitgang van de Zwarte rat zich nog steeds verder zet, of dat ze zich misschien herpakt, zoals in Nederland het geval is. We vragen daarom met andrang om nog resterende vindplaatsen of waarnemingen van de Zwarte rat te melden. Als er nog rattenkoningen zouden gevonden worden, dan mogen die in geen geval verloren gaan. Ook oude gegevens over rattenkoningen (eventueel kranteknipfels) zijn zeer welkom.

Het onderzoek naar de Zwarte rat is één van de onderzoekjes die parallel lopen met de Zoogdierinventarisatie van Vlaanderen. Zoals bekend uit vorige Wielewaal-nummers werd onder impuls van de ZoogdierenWerkGroep van de Jeugdbond voor Natuurstudie en Milieubescherming een inventarisatieproject opgestart, met als doel binnen 5 jaar een volledige 'Atlas van de Vlaamse Zoogdieren' te publiceren. Hiervoor worden nog massa's zoogdierwaarnemingen verwacht bij:

JNM-Zoogdierinventarisatie
Kortrijksepoortstraat 140, 9000 Gent
Tel. 09/223 47 81
Fax 09/223 28 05

Vergeet niet bij elke waarneming te noteren: soort, datum, precieze vindplaats (liefst met UTM-code) en wijze van waarneming. We kunnen niet genoeg benadrukken dat ook waarnemingen van gewone soorten belangrijk zijn. Al zag u maar 1 Konijn of vond u maar 1 dode Egel, we zouden het heel sympathiek vinden als u ons die waarneming zou doorsturen.

Namens de Zoogdierinventarisatie,
*Franky Bonne, Wellingstraat 83,
8730 Beernem*

Referenties

- Ervynck A., V. Meillander en R. Van de Walle, *Ratman. Een verhaal van mensen en ratten*. Stad Gent, Dienst Culturele Zaken, Museum voor Volkskunde, 1991.
- Holsbeek L., A. Lefevre, J. Van Gompel, en R. Vantorre, *Zoogdieren-Inventarisatie van Vlaanderen (1976-85)*. Nationale Zoogdierenwerkgroep, JNM, 1986.
- Lange Rogier, Peter Twisk, Alphons Van Winden en Annemarie Van Diepenbeek, *Zoogdieren van West-Europa*. KNNV-uitgeverij, 1994.

AFRIKA EXPRESS

Diesterstraat 17 - 3500 Hasselt

Unieke natuurreis naar Zimbabwe en Botswana

Met Afrika Express bezoeken we het noordelijke deel van Zimbabwe, een schilderachtige wildernis van indrukwekkend natuurgeweld. Aansluitend reizen we naar Botswana voor o.a. de verkenning van de Okavango delta, een uniek waterbiotoop met uitzonderlijke vogelwaarnemingen (Visuil). Het bezoek aan deze beide landen vormt een hoogtepunt voor Afrikafanaten en een onvergetelijke reis voor vogel- en natuurkenners. Het programma spreekt zeker de echte natuurliefhebbers aan.

4 februari 1996:

lijnvuchten Brussel via Frankfurt naar Harare

5 februari 1996:

Doorverbinding vanuit Harare naar Victoria Falls. Installatie in Elephants Hills Hotel en bezoek aan de watervallen.

6 februari 1996:

Bezoek aan Zambesi rivier, voor en na de watervallen. Cruise op de rivier en Victoria Falls City.

7-10 februari 1996:

Exploratie van het Chobe National Park in Botswana. Uitgebreide safari's vanuit de Cresta Mowana Lodge aan de Chobe rivier. Uitzonderlijk rijk aan vogelsoorten.

11-13 februari 1996:

Het ecologisch wonder van de Okavango delta. Het hoogtepunt van onze reis. In de betoverende flora van 's werelds grootste binnendelta bewonderen we het unieke vogelbestand per mekoro's. Zeearenden, Visuilen, African Skimmer enz... wachten ons op. Verblijf in de Khwai River Lodge aan de rand van het Moremi reservaat.

14-16 februari 1996:

Hwange National Park, bekend om zijn uitgestrektheid van 3,5 milj. ha, met Afrika's grootste concentratie olifanten en buffels en... meer dan 400 vogelsoorten. Nachtobservaties. Verblijf in Hwange Safari Lodge.

17 februari 1996:

Terugkeer naar Harare en terugvlucht met Air Zimbabwe naar Europa.

18 februari 1996:

Aankomst te Brussel en Antwerpen rond 11 uur.

De eindprijs van deze natuurreis in vol pension en volledige begeleiding is 139.775 F/pers.

Voor inlichtingen, detailprogramma en inschrijvingen:

Afrika Express, Diesterstraat 17, 3500 Hasselt
Tel. 011/22 97 97 - fax 011/22 33 99

Wielewaal contactpersoon:

Yves Peeters, Antwerpsestraat 120, 2500 Lier, tel. 03/489 04 57.

NIEUW

- 2 versies Leica Apo-televid 77 & Leica Televid 77
- Buitengewoon scherp beeld en kleurenweergave
- Schuine inkijk 45°
- Grof en micrometrisch scherpstellen
- Schok- & vochtbestendig
- 3 oculairs verkrijgbaar: 20 x W, 40 x & zoom 20x-60x
- Foto-adaptor verkrijgbaar (tele 800 mm)

UITZONDERLIJK AANBOD

ZOLANG DE VOORRAAD STREKT

LEICA TRINOVID 10 X 42 BA

37.500^F

ACTIVITEITENKALENDER

b= begin
l= leiding
e= einde
m= mee te brengen

MEI

1

Antwerpen-Centrum. Vroegochtendwandeling in de Oude Landen te Ekeren -b- 5 u. Kasteel van Veltwijck te Ekeren -l- A. Vervoort -e- 8 u. -m- laarzen.

Brechtse Heide. Natuurverkenning in De Krochten en Het Markdal, studie flora en fauna, uitstap met eigen wagen -b- 8.30 u. Toverfluit Kapellei St-Antonius, 9.15 u. afrit Meer op E 10 -l- M. Berkvens -e- 17.30 u. -m- picknick, kijker, loop, laarzen.

Maasland. Dauwwandeling: vroege vogelgeluiden-zangpost nachtegaal -b- 5 u. Woutershof, Stamproyerbroek, Molenbeersel -l- M. Stevens -e- 9 u. -m- vogelgids, verrekijker, laarzen.

Midden-Kempen. Nationaal Park De Meinweg (10 km ten O van Roermond, 1500 Ha groot): rijk vogelleven, amfibien, reptielen,... -b- 8 u. eigen wagens, kostendelend vervoer, Markt Balen -l- F. Vreysen -e- 16 u. -m- picknick.

Noord-Limburg. Jaarlijkse busuitstap: omgeving Voeren -b- 9 u. Zuid-Limburg -l- A. Mertens -e- 19 u.

Oostende. Studie van de vogelzang: vroege morgenwandeling in 't Bosje -b- 6 u. Parkeerterrein J. Bauwensschool Mercatorlaan Oostende -l- J. Casselman -e- 9 u.

Schelde-Leie. Feestelijke inwandeling van het reservaat Het Dal: fauna en flora. Nadien kleine receptie in gemeentelijk centrum. -b- 14 u. kerk Heurne -l- G. Mornie -e- 17 u. -m- laarzen, verrekijker.

Turnhout. Bustocht Meynweg. Inschr. bij G. Loos 014/41 21 16 -b- 8 u. parking Warande, Warandestraat, Turnhout -l- M. Smets -e- 19 u.

Westkust. Vroegmorgenwandeling in het Calmeynbos in De Panne -b- 5.30 u. l'Amorial De Panne -l- Billiau Ren -e- 7.30 u.

Zuid-West-Vlaanderen. Voorjaarswandeling in de Avelgemse Scheldemeersen: voorjaarsvegetatie, structuur van het gebied, vogelrijkdom -b- 14 u. kerk van Avelgem -l- Patrick Debels -e- 17 u.

3

Noorderkempen. Avondwandeling in de Maatjes -b- 19.30 u. kerk Nieuwmoer-dorp, Kalmthout -l- J. Pinseel -e- 23 u.

Noord-Limburg. Natuurexploratie -b- 14.15 u. Wateringhuis, Oude Maai, Lommel-kolonie -l- H. Vaesen -e- 16.30 u.

5

Scheldeland. Plantendeterminatie in Den Boskant. Inventarisatie van een kilometerhok. -b- 19 u. Winterhof, Smetledesteeweg, Weteren -l- A. Blondeel -e- 21 u.

'sHeerenbosch. Avondwandeling Buggenhoutbos: met aandacht voor het nachtlevennacht (dieren, nachtroofvogels) -b- 21 u. Boskapel Buggenhoutbos -l- G. Van Gucht -e- 24 u.

6

Geraardsbergen. Persconferentie en wandeling onder het thema: zwaluwenproject -b- 9 u. markt Geraardsbergen caf De Presse -l- Joris Bracquen -e- 12 u.

Land van Waas-Zuid. Cursus planten determineren -b- 9 u. Natuurcentrum, Walburgstraat, Sint-Niklaas -l- G. Smet -e- 17 u.

Midden-Kempen. Dauwtrip in reservaat het Griesbroek. Beluisteren ochtendzang. Voor ontbijt, inschr. bij J. Sas 014/31 26 57 -b- 6 u. Straalmolen Balen-Hulsen -l- R. Convens -e- 8.30 u.

Netevallei. Vroegochtendwandeling in de Netevallei: zomervogels -b- 6 u. Lodijkbrug, Herentalsesteenweg 83, Heist-Op-Den-Berg -l- Sylvain Wuyts -e- 10.30 u.

Netevallei. Beemdenwandeling in de Netevallei -b- 14 u. Lodijkbrug, Herentalsesteenweg 83, Heist-Op-Den-Berg -l- Wilfried Wouters -e- 17 u.

Netevallei. Diavoordracht door Jan Verelst: Ruanda, een verloren paradijs? -b- 20 u. Wielewaallokaal, Leopoldlei 81, Hallaar -l- Sylvain Wuyts -e- 22.30 u.

Schelde-Leie. Plantenstudietocht in het Brakelbos -b- 14 u. kerkje van D'Hoppe -l- K. De Waele -e- 17 u. -m- flora's, loop, laarzen.

'sHeerenbosch. Bezoek aan een fruitteeltbedrijf in omschakeling naar een ecologisch meer verantwoorde fruitteelt -b- 14 u. kerk Steenhuffel-Londerzeel -l- F. De Smet -e- 17 u.

7

Aalter. Vroegmorgenwandeling: de zang der vogels te Retranchement Cadzand -b- 5.15 u. Opel-garage Lambrecht, vierweegse te Knesselare, 6 u. parking Zwimmuseum -l- M. Van Moerkerke -e- 10 u.

Aalter. Natuurkijkdag met BGJG: de Bellemse bossen -b- 14 u. kerk van Bellem -l- M. Van Moerkerke -e- 16.30 u.

Aalter. Natuurkijkdag met BGJG: Drongengoed -b- 14 u. Hoeve Drongengoed, Drongengoedweg 9, Ursel -l- E. Vanaelst -e- 16.30 u. Antwerpen-Zuid. Autobustocht naar Harchies en Bon-Secours, inschrijven voor 1/5/95, info 03/480 54 24 -b- 8 u. station Oude God te Mortsel -l- W. Van Spaendonck -e- 19 u. -m- laarzen, kijker, telescoop, picknick.

Brussel. Waarneming blauwborsten e.a. aan de Dorent te Vilvoorde. -b- 8.45 u. Station Vilvoorde -l- F. Van den Houte -e- 12.30 u.

Fruitstreek. Natuurwandeling in Zepperen en bezoek aan imker. -b- 14 u. Terwouwenstraat, Zepperen -l- R. Vaes -e- 17 u.

Gent. Namiddagwandeling in de Scheldevallei te Zevegem: met speciale aandacht voor de zwaluwen -b- 14 u. kerk van Zevegem -l- W. Sierens -e- 17 u.

Geraardsbergen. Ochtendwandeling in het teken van de voorjaarsfenologie in de Dendervallei te Overboelare -b- 7 u. kerk van Overboelare -l- Koen Steenhoudt -e- 10 u.

Geraardsbergen. Actie tegen kernafval: fietstocht en wandeltocht door de streek -b- 13 u. Markt Geraardsbergen voor de fietstocht en 14 u. Everbeek-beneden voor de wandeling -l- Afdelingsbestuur -e- 19 u.

Groot-Beveren. Natuurwandeling langs de dijken te Kieldrecht met een bezoek aan het zandgelaag op de Kauter. -b- 13.30 u. markt, Beveren, 14 u. kerk, Kieldrecht -l- De Buyzer -e- 17 u.

Land van Waas-Zuid. Ochtendtocht in de polders van Bazel: observatie zangvogels. -b- 5.15 u. stadhuis Sint-Niklaas, 5.30 u. Bazel -l- G. Keereman -e- 8.30 u.

Midden-Limburg. Vogelobservatie op en rond het Schulens meer. -b- 7.30 u. kerk van Linkhout, -l- E. Schorpion -e- 12 u.

Moerkaart-Zuidlede. Dagexcursie naar de Vlaamse Ardennen. Fauna en flora in de Rietbeemd en het Trimpontbos. -b- 8 u. kerk Beervelde, 9.30 u. kerk Overboelare, 13.30 u. kerk Everbeek-Boven -l- D. Verheedt -e- 17 u.

Nete en Aa. Ochtend van de Nachtegaal met ontbijt na de wandeling -b- 6 u. Buurthuis het Heibloemeke -l- E. Vercammen -e- 9 u.

Ninove. Fietstocht tegen kernafval, ca. 22 km. Elke vereniging kan deelnemen, ook elke genteresseerde is welkom. -b- 12.15 u. Graanmarkt, Ninove -l- R. De Dyn -e- 21.30 u.

Noorderkempen. Boottocht op de Biesbosch. Inschr. voorschot 200 F op 000-0415380-26 voor 16/04/95 -b- 8 u. Kerk O.L.-Vrouw te Essen-centrum -l- F. Broos -e- 19 u.

Noord-Limburg. Natuurexploratie -b- 10 u. Bredase Dijk, Wateringen, Oude Maai, Lommel-kolonie -l- V. Wijnen -e- 12.30 u.

Rupelstreek. Natuurwandeling in het reservaat De Kuifeend te Oorderen met aandacht voor de rietzangers -b- 8.30 u. parking Delhaize Reet (A12), 9.15 u. ingang reservaat Noorderlaan Antwerpen-Noord -l- Guy Buyst -e- 12 u.

Schelde-Leie. Vroegmorgenexcursie met aandacht voor vogelzang en biotoopkeuze. Aansluitend mogelijkheid tot ontbijt. -b- 5 u. kerk Nokere -l- A. Wandels -e- 8 u. -m- laarzen, verrekijker, vogelgidsen.

Schelde-Leie. Natuurwandeling: bronbosflora en -fauna in de Zwalmvallei. -b- 14 u. kerk Michelbeke -l- J. Papegnies -e- 17 u. -m- laarzen, veldgidsen, verrekijker, loop.

Turnhout. Wandeltocht Frans Segersreservaat. -b- 14 u. Brug achter Restaurant 4 Jaargetijden, Gierlesteenweg 441, Turnhout -l- P. Prinsen -e- 17 u.

Westland. Vroegmorgenwandeling in Ploegsteert: vroegmorgen-zang en determinatie van eendensoorten -b- 5 u. Onthaalcentrum Steenbakkerij, Rue Tourquet 228, Ploegsteert -l- Snick Patrick -e- 8 u.

Wulp. Nachtegalen- en Wielewaaltocht -b- 7 u. parking vroegere bureau's wegenbouw Van Gorp, 7.15 u. aan de voet van de brug kanaal Schoten-Dessel -l- W. Dings -e- 11 u.

9

Gent. Plantenexcursie deel 3: Ranonkelachtigen Hok D3.11.21, Vinderhout, Rabot -b- 18.30 u. ingang Fabriek Bergougnan, Steenweg Gent-Brugge, Evergem -l- G. Delaruelle -e- 22 u.

10

Noord-Limburg. Natuurexploratie -b- 14.15 u. Wateringhuis, Wateringen, Oude Maai, Lommel-kolonie -l- H. Vaesen -e- 16.30 u.

11

Ninove. Plantenwerkgroep; inventarisatie De Sleest. -b- 19 u. Tegels Veronove, Brusselse Steenweg, Meerbeke (tegenover Esso Station) -l- G. De Munter -e- 22 u. -m- loop, plantengids, laarzen.

12

Vaartland. Avondwandeling Nachtegaalocht Broek Denaeyer -b- 21 u. Sasplein Klein Willebroek -l- A. Willemsen -e- 23.30 u.

13

Antwerpen-Zuid. Op zoek naar zwaluwen en nachtegaalwandeling in de voorkampen -b- 14.30 station Oude God te Mortsel, 15 u. kerk Oelegem, 20 u. parking Schildehof einde Bellevuedreef -l- L. Van Schoor -e- 18.15 u. en 23 u. -m- picknick, zaklamp, mugge-melk, kijker, vogelgids

Kievit. Wandeling aan het Oosteneinde: de nachtegaal -b- 19 u. Brug 4, Beerse -l- L. Berckvens -e- 22.30 u.

Land van Waas-Zuid. Cursus planten determineren -b- 9 u. Fondatie Sinaai -l- G. Smet -e- 12 u.

14

Aalter. Vroegmorgenwandeling: de zang der vogels -b- 6 u. Hoeve Drongengoed, Drongengoedweg 9, Ursel -l- J. Pauwels -e- 9 u.

Antwerpen-Centrum. Met eigen wagens naar het Mechelsbroek en het Haachts Broek: Luisteren naar zangers -b- 8 u. Ooststation te Borgerhout, 9 u. Mechelsbroek -l- K. Labens -e- 17 u. -m- picknick, laarzen.

Brugge. Flora-initiatietocht in Kroonhove-Oostkamp: determineren van planten met behulp van de plantengids -b- 9 u. station Brugge (hoofdingang) -l- P. Keirsebilck -e- 12 u. -m- plantengids.

Demervallei. Broedvogels in het Webbekoms Broek. -b- 8 u. Euroshoeparking Diest, 8.15 u. Webbekoms Broek -l- R. De Fraine -e- 12 u.

Gent. Deelname aan Wielewaaldag te Bornem-Branst: wandelingen in het Scheldelandschap -b- 8 u. Gent St.-Pietersplein, 9 u. kerk van Bornem-Branst -l- D. Danhieux -e- 17 u.

Geraardsbergen. Daguitstap naar Klein-Brabant in het teken van De Wielewaaldag -b- 8 u. Vesten Geraardsbergen, 9 u. Bornem Branst -l- Rudy Stevens -e- 18 u.

Klein-Brabant. Schelddag ter gelegenheid van 25-jarig bestaan afdeling Klein-Brabant: Boottocht op de Schelde. -b- 9.15 u. kerk Mariakerke -l- M. Van Linthout -e- 12 u.

Land van Waas-Zuid. Wielewaaldag in Bornem -b- 9 u. -e- 16.30 u.

Maasland. Wandeling op de Mechelse Heide, vennen en bosgebied -b- 8 u. Markt Maasmechelen -l- Marc Stevens -e- 12 u. -m- verrekijker, planten- en vogelgids.

Meetjesland. Vroegmorgenwandeling in Het Zwin aan Nederlandse zijde te Retranchement -b- 5 u. markt Eeklo -l- E. Colpaert -e- 8.30 u.

Midden-Limburg. Planten, vogels en amfibien observeren in natuurreservaat Tommelen-Bommekraters. -b- 9 u. Sint Christoffelkerk te Runkst Hasselt -l- R. Jacobs -e- 12 u.

Ninove. Neigembos: vogelzang -b- 14.30 u. Kapel van Bevingen, Neigembos -l- -e- 17.30 u. -m- kijker, vogelgids, laarzen.

Rupelstreek. Wielewaaldag in Klein-Brabant -b- 8.30 u. parking Delhaize Reet (A12), 9 u. gemeenschapshuis Bornem -l- Erik De Keersmaecker -e- 16.30 u.

Schelde-Leie. Studie van de vogelzang in de morgen rond het Vuylbroekreservaat. -b- 5 u. kerk Kruishoutem -l- E. Saveyn -e- 8 u. -m- laarzen, verrekijker.

Schelde-Leie. Vroegmorgenexcursie: vogelzang in het Bois-Joly-reservaat -b- 5 u. parking kerkhof in Hogerluchtstraat, Ronse -l- F. Delbecque -e- 17 u. -m- laarzen, verrekijker, vogelgidsen, veldgidsen.

Schelde-Leie. Fauna en flora in de Scheldemeersen en rond de Scheldemeanders. -b- 14 u. Scheldebrug, Nederzwalmse Steenweg kant Zingem -l- J. Vanheeuverswyn -e- 17 u. -m- laarzen, verrekijker en veldgidsen.

Vaartland. Wielewaaldag Klein-Brabant -b- 8 u. pleintje Willebroek, eigen wagen -l- D. Tierens -e- 17 u.

Voorkampen. Busuitstap naar Fagne en Famenne (Henegouwen), prijs : inlichtingen 03/383 63 56 -b- 7.30 u. Toverfluit Kapellei St-Antonius met opstapmogelijkheid tot in Wijnegem langs Turnhoutsebaan -l- Fr. Kerstens -e- 17.30 u. -m- picknick, laarzen, loop, kijker

Westkust. De Kleiputten van Ploegsteert -b- 13 u. Grote Markt, Veurne, 14 u. Steenbakkerij Terca, Ploegsteert -e- 17 u.

Zuid-West-Vlaanderen. Voorjaarsuitstap naar de moerassen van Harchies: doortrek van vele zomervogels, aandacht voor fauna en voorjaarsflora -b- 7.30 u. Conservatoriumplein Kortrijk -l- Olivier Dochy -e- 12.30 u.

17

Noorderkempen. Avondwandeling in de Maatjes -b- 19.30 u. kerk Nieuwmoer-dorp te Kalmthout, 19.45 u. ingang gebied Riethoek, Kalmthout -l- J. Pinseel -e- 23 u.

Noord-Limburg. Natuurexploratie -b- 14.15 u. Wateringhuis, Wateringen, Oude Maai, Lommel-kolonie -l- H. Vaesen -e- 16.30 u.

18

Gent. Plantencursus deel 4: Schermbloemigen Hok D2.28.41 Drongen-Noordhout -b- 18.30 u. kerk van Drongen-Baarle -l- G. Delaruelle -e- 22 u.

19

Rupelstreek. Weekend in de Viroin, thema: orchideeën, insecten, reptielen, vogels, prijs 1500 F, v" „r 8 mei op 750-9337936-01 -b- 17.30 u. Kerk H. Hart Boom -l- Erik Matthysen

'sHeerenbosch. Determinatie van nachtvinders -b- 21 u. Neerveldstraat 149, Opwijk -l- P. Van Geet -e- 23.30 u.

20

Antwerpen-Zuid. Linkeroever en Saeftinghe: thema getijdengebieden -b- 8 u. station Oude God Mortsel, aansluiting 8.30 u. Kwarkweg, 13.30 u. caf Het verdronken land -l- L. Van Schoor -e- 17.30 u. -m- kijker, telescoop, picknick, laarzen, onopvallende kledij Klein-Brabant. Nachtegaalocht in Hingene -b- 23 u. kerk Hingene -l- M. Van Linthout -e- 02 u.

Land van Waas-Zuid. Cursus planten determineren -b- 9 u. Natuurcentrum, Walburgstraat, Sint-Niklaas -l- G. Smet -e- 17 u.

Nete en Aa. Planteninventarisatie in natuurreservaat Neerhelst De Botten -b- 8.30 u. kerk van St. Jozef Olen, 9 u. natuurreservaat Neerhelst -l- E. Vercammen -e- 17 u.

Ninove. Plantenwerkgroep: inventarisatie omgeving Landlede -b- 9 u. Feestzaal Chrisma, links op Steenweg Geraardsbergen, Aalst -l- G. De Munter -e- 12.30 u. -m- loop, plantengids, laarzen.

Oostende. Busexcursie naar het Mechelse, bezoek Dierenpark Planckendaal -b- 7 u. parkeerterrein J. Bauwensschool Mercatorln, Oostende, 9 u. Planckendaal, Leuvensestwg. 582, Muizen -l- F. Devos -e- 12 u.

Oostende. Busexcursie naar het Mechelse, bezoek aan het natuurgebied De Nekker: studie van fauna en flora -b- 14 u. Parking recreatiecentrum De Nekker -l- F. Devos -e- 17 u.

Schelde-Leie. Plantenstudietocht beekvallei en begeleidende bosjes te Rovorst. -b- 14 u. kerk van Oubraken -l- K. De Waele -e- 17 u. -m- flora's, loop, laarzen.

Schelde-Leie. Bosexcursie in het Kluisbos met aandacht voor de Fluit en mezensoorten in de nestkasten, alsook voor de flora. -b- 9 u. parking recreatieoord Kluisbos te Ruken -l- N. Desmet -e- 12 u. -m- laarzen, verrekijker.

Zuid-West-Vlaanderen. Voorjaarsstrek van vogels in onze streek met aandacht voor wespandief en zwarte wouw -b- 13.30 u. Sint-Pietersbrugje Kraaibosstraat aan het kanaal te Moen -l- Luc Vandeghinste -e- 17.30 u.

21

Aalter. De natuur in het dorp -b- 14 u. kerk van Aalter -l- P. Smessaert -e- 16.30 u.

Brugge. initiatietocht voor determinatie van vogels in de achterhaven te Zeebrugge-Dudzele: broedende vogels -b- 14 u. station Brugge (hoofdingang) -l- F. Descheemaeker -e- 17 u. -m- verrekijker, telescoop, vogelgids.

Brussel. Namiddag in Harchies: waarneming vogels -b- 14 u. kerk van Pomereuil -l- P. De Taeyer -e- 18 u.

Demervallei. Reservatenwandeling De Schans in Schaffen. -b- 8.30 u. kerk Engsbergen, 8.45 u. ingang reservaat -l- F. Mangel-schots -e- 12 u.

Geraardsbergen. Reservatenwandeling in de Rietbeemd met als thema: planten en vogels -b- 8 u. parking De Cocane Denderoord -l- Godfried Merlevede -e- 12 u.

Meetjesland. Zwaluwtocht in de omgeving van Eeklo in het kader van de actie Zie een zwaluw -b- 13.30 Markt Eeklo -l- C. Bruggeman -e- 17 u.

Midden-Limburg. Vogel- en natuurstudie in het natuurreservaat Platwijers. -b- 9 u. Paalsteen, einde Paalsteenstraat, Hasselt -l- E. Schorpioen -e- 12 u.

Moervaart-Zuidlede. Vroegochtendwandeling in de omgeving van Den Ebos: studie van vogelzang. Nadien ontbijt, 180 F.pp, ter plaatse betalen. -b- 5 u. Caf Triphon, Eksaardedam 15, Moerbeke-Waas -l- A. Van Peteghem -e- 8 u.

Moervaart-Zuidlede. Jongeren en natuur: natuurbeheer in Vlaanderen, jongeren krijgen de kans mee te helpen aan beheerswerken in De Turfmeersen -b- 13.30 u. ingang reservaat De Turfmeersen -l- G. Naudts -e- 17 u.

Ninove. Vogelkijkdag te Harchies -b- 8 u. parking Schoenen Muys, Stw. van Ninove naar Brakel te Outer -l- W. Mertens -e- 14 u. -m- laarzen, picknick, kijker.

Scheldeland. Busuitstap naar de Voerstreek: natuurexploratie -b- 6.45 u markt Wetteren, 7 u. kerk Serskamp, 9.30 u. kerk Sint-Pieters-Leeuw -l- A. Blondeel -e- 17.30 u.

Schelde-Leie. Tuinbezoek bij P. De Clercq met aansluitend wandeling door het domein Breivelde. -b- 14 u. Kastanjelaan 26, Zottegem -l- P. Geeroms -e- 17.30 u.

Vaartland. Vroege ochtendwandeling zangvogels Bredaey -b- 7 u. Sasplein Klein Willebroek -l- A. Willemsen -e- 11 u.

Voorkempen. Morgenuitstap: studie van de zangvogels -b- 7 u. ingang park De Renesse (parking) langs baan naar Zoersel te Oostmalle -l- R. Vergaelen -e- 9 u. -m- verrekijker, determinatieboek.

24

Noord-Limburg. Natuurexploratie -b- 14.15 u. Wateringhuis, Oude Maai, Lommel-kolonie -l- H. Vaesen -e- 16.30 u.

25

Gent. Driedaagse naar de Lorraine in Frankrijk, info 09/230 82 68 -b- 25/5/95 -l- E. Van Renterghem -e- 27/5/95

Ninove. 25-28 mei: meerdagse Gaume: planten, vogels, amfibien -b- zie vlierefluiter, vooraf inschr., plaatsen zijn beperkt! -l- S. Kestens

Noord-Limburg. Natuurexploratie -b- 8 u. Noordkant van de Wateringen, Oude Maai, Lommel-kolonie -l- V. Wijnen -e- 12.30 u.

Scheldeland. 25-28 mei: natuurreis naar La Brenne in Frankrijk. -b- 6 u. markt Wetteren -l- A. Blondeel 'sHeerenbosch. Familieweekend te Saint-Ode (St.-Hubert), info 052/21 39 45 -b- 25/5/95 -l- G. Van Damme -e- 27/5/95

Westland. Weekenduitstap in Lotharingen: determinatie van de bosfauna en - flora -b- 5.30 u. (donderdag) station Ieper -l- Patrick Snick -e- 20 u. (zondag)

26

Noord-Limburg. 26-28 mei: weekend Ardennen: natuurbeleving tussen de Warche en de Ambive, in de streek van Malmédy -b- Jeugdherberg van Beverc -l- A. Mertens

27

Brussel. Plantendeterminatie rond het Kanaal van Brussel. -b- 14 u. Gebouw van Turn en Taxis, Havenlaan, Brussel -l- F. Fleurbaey -e- 18 u.

28

Meetjesland. Vroegmorgenwandeling op de Noorddijk te Waterliet: rietzangers -b- 5 u. Markt Eeklo -l- E. Colpaert -e- 8.30 u.

Merelbeke-Melle. Zwaluwtocht: herkennen en lokaliseren van de verschillende soorten -b- 9 u. centrum Kerkplein te Merelbeke -l- R. Walley -e- 12 u.

Midden-Limburg. Vogel- en natuurstudie in reservaat Kolberg -b- 9 u. Massinweg aan de kanaalbrug te Stokrooie-Hasselt, 9.15 u. Massinweg, Hasselt -l- R. Jacobs -e- 12 u.

Moervaart-Zuidlede. Jongeren en natuur: natuurbeheer in Vlaanderen, jongeren krijgen de kans mee te helpen aan beheerswerken in De Turfmeersen -b- 13.30 u. ingang reservaat De Turfmeersen -l- D. De Waele -e- 17 u.

Nete en Aa. Namiddagtocht in natuurreservaat Neerhelst - De Boten met nadruk op de flora -b- 14 u. kerk van St. Jozef Olen, 14.15 u. natuurreservaat Neerhelst -l- M. Verachert -e- 17.15 u

Ninove. Dag van het Park: Wandeling in het park en omgeving, bomen in het park, spoorwegberm, alsook infostand. -b- 10 u. stand ingang Park (langs zwembad) -l- G. Rohaert -e- 17 u.

'sHeerenbosch. Familiale wandeling in Buggenhoutbos: kennisgeving met de natuur en De Wielewaal -b- 14.30 u. Boskapel Buggenhout -l- P. Polfliet -e- 17 u.

Vaartland. Bustocht De natuur in de Voerstreek: inschrijving 03/886 90 72 -b- 7 u. pleintje Willebroek -l- D. Tierens -e- 20 u.

Westkust. Vroegmorgenwandeling rond de decantatiebekkens te Veurne -b- 6 u. ingang station Veurne -l- Diederik D'Hert -e- 8.30 u.

30

Gent. Plantenexcursie deel 5: Viooltjesfamilie Hok D3.24.34 Heusden, Moerdongen -b- 18.30 u. afrit R4 te Heusden, kant Laarne -l- G. Delaruelle -e- 22 u.

31

Brechtse Heide. Themawandeling: studie van de planten -b- 18.45 u. Dienstencentrum Schoolstraat 44, Schilde, 19 u. kasteel s'Gravenswezel St-Jobsteenweg -l- H. Lembrechts -e- 21.30 u. -m- loop, flora.

Noorderkempen. Wandeltocht doorheen domein Kroonackers, Kempisch landschap tussen Kapellen en Brasschaat. -b- 19 u. parking café „Withoef“, kruispunt Kapellensteenweg en Missiehuislaan, Kalmthout(Heide) -l- G. Van Geenhoven -e- 23 u.

Noord-Limburg. Natuurexploratie -b- 14.15 u. Wateringhuis, Oude Maai, Lommel-kolonie -l- H. Vaesen -e- 16.30 u.

JUNI

3

Geraardsbergen. Avondwandeling in natuurreservaat de Rietbeemd -b- 19.30 u. parking De Cocane Denderoord -l- Godfried Merlevede -e- 23 u.

Klein-Brabant. Fietstocht in het kader van het Palingfestival -b- 15 u. kerk Mariekerke -l- A. Peeters -e- 18 u.

Merelbeke-Melle. Kampeertocht in de Argonne (Frankrijk), verdere inlichtingen G. De Meulemeester 09/230 46 46 -l- R. Walley

Moervaart-Zuidlede. Natuurweekend in de Voerstreek 3-4-5 juni: natuurwandelingen met aandacht voor de fauna en flora van deze kalkstreek -b- 9.30 u. oprit E17 richting Antwerpen, info: 09/346 94 34 -l- L. Van Hooste

4

Brussel. Voormiddag aan de monding van de Durme, een rijk vogelgebied. -b- 8 u. kerk van Hamme -l- H. De Coninck -e- 12.30 u.

Geraardsbergen. Bezoek aan de steengroeven van Lessen met als thema: de flora van de steengroeven -b- 14 u. Grieks restaurant langs de baan Geraardsbergen-Lessen -l- Willem Boonen -e- 17.30u.

Groot-Beveren. Busuitstap naar de vallei van de Holzwarche te Mringen in de Oostkantons, natuurwandeling Baraque Michel naar Botrange -b- 7.30 u. markt Sint-Niklaas voor het stadhuis, prijs 400 F kinderen 200 F rek. 750-9356387-22 -l- De Buyzer -e- 19 u. -m- eten, drank, verrekijker, wandelschoenen

Kievit. Wandeling Schrieken en omgeving. -b- 9 u. Vito, Antwerpseweg, Beerse, 9.15 u. Sanitaire Blok, Schrieken, Beerse -l- E. Dockx -e- 12 u.

Klein-Brabant. Wandeling in de omgeving van de Schelde in het kader van het Palingfestival in Mariekerke -b- 14 u. kerk van Mariekerke -l- A. Peeters -e- 15 u.

Klein-Brabant. Wandeling in de omgeving van de Schelde in het kader van het Palingfestival Mariekerke -b- 15 u. kerk van Mariekerke -l- A. Peeters -e- 16 u.

Land van Waas-Zuid. Bustocht naar de Ardennen: vallei Holzwarche -b- 8 u. stadhuis Sint-Niklaas, 9.30 u. vallei Holzwarche -l- G. Keereman -e- 16 u.

Netevallei. Busreis Voerstreek en Sint-Pietersberg, prijs 400 F, 25 F kinderen - 12 j., inschrijving 015/24 03 18 -b- 7.30 u. station Heist-Op-Den-Berg, 9 u. Voeren -l- F. Van Den Bosch -e- 17 u.

Noord-Limburg. Natuurexploratie -b- 10 u. Bredase Dijk, Oude Maai, Lommel-kolonie -l- V. Wijnen -e- 12.30 u.

Rupelstreek. Zwaluwen in de regio: fietstocht in het kader van de Wielewaallactie Zie een zwaluw -b- 13.30 u. Markt Boom -l- Guy Buyst -e- 17 u.

Scheldeland. Vroegmorgenwandeling in Smetledobos: determinatie aan de hand van vogelzang. -b- 6 u. Dorp Serskamp -l- R. Clinckspoor -e- 9.30 u.

Schelde-Leie. Bossenwandeling naar Trimpont en Tournibois-reservaten -b- 14 u. kerk Everbeek-Boven -l- P. Geeroms -e- 17.30 u. -m- laarzen, verrekijker.

Turnhout. Wandeltocht Weelde-Station -b- 14 u. Oud station Weelde-Station, Steenweg op Merksplas, Weelde -l- G. Loos -e- 17 u.

5

Antwerpen-Zuid. De Bloemdijken van Zuid-Beveland -b- 8 u. vertrek met eigen wagen station Oude God, Mortsel, aansluiting te Hoeven mits 03/457 97 51 -l- R. Vansevenant -e- 17 u. m- kijker, picknick.

Gent. Namiddagwandeling door Hooggoed te Aalter -b- 13.30 u. Gent St. Pietersplein, 14 u. Hooggoed bos te Aalter -l- W. Sierens -e- 17 u.

Klein-Brabant. Wandeling in de omgeving van de Schelde in het kader van het Palingfestival in Mariekerke -b- 14 u. kerk van Mariekerke -l- A. Peeters -e- 17 u.

Klein-Brabant. Wandeling in de omgeving van de Schelde in het kader van het Palingfestival in Mariekerke -b- 15 u. kerk van Mariekerke -l- A. Peeters -e- 18 u.

Noorderkempen. Gezinswandeling domein Cogels -b- 13 u. Kerk Essen-hoek, Moerkantsebaan 31, Essen -l- R. Nelen -e- 17 u. m- eventueel telescoop.

Schelde-Leie. 16 u. Namiddagwandeling met aandacht voor broedvogels en voor het akkerlandschap -b- 16 u. kerk Wannegem -l- A. Wandels -e- 19 u. -m- laarzen, verrekijker, vogelgidsen.

7

Demervallei. 21.15 u. nachtzwaluwenwandeling in Engsbergen -b- 21.15 u. kerk Engsbergen -l- F. Mangelschots -e- 23.30 u.

Noord-Limburg. 14.15 u. Natuurexploratie -b- 14.15 u. Wateringhuis, Oude Maai, Lommel-kolonie -l- H. Vaesen -e- 16.30 u.

8

Gent. Plantenexcursie deel 6: Kruisbloemigen Hok D3.23.21 Destelbergen, Schelde -b- 18.30 parking Aldi, Dendermondsesteenweg, Destelbergen -l- G. Delaruelle -e- 22 u.

Ninove. Plantenwerkgroep: omgeving Herberg De Kroon: hooiweideflora. -b- 19 u. herberg De Kroon, Krepelstraat, grens Denderwindeke-Nieuwenhove -l- G. De Munter -e- 22 u. m- laarzen, loep, plantengids.

9

Arendonk. 20.30 u. Nachtzwaluwentocht in het staatsbos Hoge Vijvers te Arendonk -b- 20 u. onder d'Eike, zijstraat baan Arendonk-Reusel (Eindhoven) -l- E. Feyen -e- 23.00 u.

10

Land van Waas-Zuid. Cursus planten determineren: tocht op Linkeroever -b- 14 u. -l- G. Smet -e- 17 u.

Schelde-Leie. 14 u. Plantenstudietocht, verkenning van een wegberm met het oog op het opstellen van een maai-beheersplan -b- 14 u. kerk van Zulzeke -l- K. De Waele -e- 17 u. -m- laarzen, flora's, loep.

11

Antwerpen-Centrum. Bezoek aan Boutersemhof en de vallei van de Willeboorden met aandacht voor vogels en planten -b- 8 u. Poelux, hoek Stenenbrug en Engelselei, Borgerhout, 8.45 u. kerk van Zandhoven -l- K. Labens -e- 17 u. -m- picknick, laarzen.

Antwerpen-Zuid. Zeggen- en grassendeterminatie te Kessel en omgeving -b- 9 u. kerk van Kessel, 13.30 u. caf Het Badhuis, Kleine Nete baan Emblem-Kessel -l- W. Van Spaendonk -e- 17 u. m- laarzen, loep, flora, picknick.

Brugge. Excursie naar het reservaat te Uitkerke: studie, observatie en determinatie van weidevogels, verplaatsing per fiets -b- 14 u. Brugge Scheepsdalebrug -l- W. Lammerant -e- 18 u. -m- verrekijker, telescoop, flora, vogelgids.

Brussel. 8 u. Voormiddag in het Meerdaalwoud, vogel- en plantenwaarneming -b- 8 u. Theresiakapel te Bierbeek (kruispunt Naamsessteenweg en Walendreef), Heverlee -l- P. Herroelen -e- 12.30 u.

Demervallei. Planten en vogels in de Demervallei: wandeling en zwaluwenwandeldag -b- 8 u. station Testelt -l- M. Janssen -e- 12 u.

Kievit. Wandeling in het kader van de Zwaluwenactie -b- 9.05 u. Brug 6 Beerse -l- Dockx Eddy -e- 12 u.

Klein-Brabant. Bustocht naar St.-Pietersberg en de Voerstreek: met aandacht voor orchideeën, prijs 400 F/leden, 350 F/JNM, 450 F/niet-leden -b- 6.45 u. Bornem Staels Barco, 7 u. Puurs Peleman, 7.15 u. H. Hartkerk -l- W. Verbeke -e- 16 u.

Midden-Limburg. Bos- en parkwandeling op Kelchterhoef Houthalen -b- 14 u. ingang Limburg Golf Weg te Houthalen -l- S. Bloemen -e- 17 u.

Ninove. Neigembos: thema water -b- 14.30 u. kapel van Bevingen-Neigembos -l- G. De Munter -e- 17 u.

Noorderkempen. Wandeltocht doorheen domein De Oude Landen -b- 8 u. O.L.-Vrouw Kerk, Essen-centrum, 8.45 u. ingang van het reservaat, Douglaslaan 9, Kapellen -l- G. Van Geenhoven -e- 12.30 u.

Noord-Limburg. Natuur en kunstbeleving -b- 8 u. Grote Hoef, 9.30 u. tuin van A. Cools, Houterveld 5, Geel -l- A. Cools -e- 12.30 u.

Rupelstreek. Bustocht St-Pieterberg en de Voerstreek: fauna en flora van de kalkgraslanden, vóór 1/6 400 F, 300 -12j. op 000-0674062-09 -b- 7.15 u. Kerk H. Hart Boom -l- E. De Keersmaecker -e- 19 u.

Scheldeland. Namiddagwandeling in bos t'Ename, aandacht voor geschiedenis, geologie, fauna en flora van het bos -b- 13.30 u. Markt Wetteren, 14.15 u. Kerk van Ename -l- A. Blondeel -e- 16.30 u.

Schelde-Leie. Fauna en flora in de Scheldemeersen en rond Scheldemeanders -b- 14 u. Scheldebrug, Nederzwalme Steenweg kant Zingem -l- J. Vanheuverswyn -e- 17 u. -m- laarzen, verrekijker en veldgidsen.

Schelde-Leie. Natuurwandeling met aandacht voor landschap, fauna en flora -b- 14 u. kerk van Mater -l- I. Engels -e- 17 u. -m- laarzen, verrekijker, veldgidsen.

Turnhout. Fietstocht in het zuiden van Turnhout -b- 14 u. sporthal Stadspark, Steenweg op Zevendonk, Turnhout -l- G. Luyts -e- 17 u.

Westland. Fietstocht in de IJzervallei met aandacht voor water- en rietvogels en voor voorjaarsbloeiërs -b- 9 u. Kaai West te Ieper -l- Rudy Claeys -e- 13 u.

Westland. Fietstocht langs de IJzer met aandacht voor de weide- en watervogels -b- 14 u. Knokke-Brugge -l- Linda Jacques -e- 18 u.

Zuid-West-Vlaanderen. Bustrip naar de Boulonnais: duinwandeling, tocht door de kalkgroeven: vooral aandacht voor orchideeën en adders -b- 7 u. Conservatoriumplein Kortrijk -l- Dirk Dubois -e- 20 u.

14

Nete en Aa. Tocht in de omgeving van de Breeven te Geel met de nadruk op de flora in de omgeving -b- 19.30 u. kerk Geel Ten Aard, 19.45 u. Breeven te Geel -l- Bert Veris -e- 21.45 u.

Noord-Limburg. Natuurexploratie -b- 14.15 u. Wateringhuis, Oude Maai, Lommel-kolonie -l- H. Vaesen -e- 16.30 u.

Voorkempen. Themawandeling: studie van de planten -b- 18.40 u. Dienstencentrum Schoolstraat 44, Schilde, 19 u. parking Boshuisje, Boshuisweg 1, Schilde -l- H. Lembrechts -e- 21.30 u. -m- loep, flora.

16

Nete en Aa. Bezoek aan de tuinen van Achilles Cools -b- 19.15 u. kerk van St. Jozef Olen -l- N. Willaert -e- 22.30 u.

Scheldeland. Plantendeterminatie in de Kalkense Meersen -b- 19 u. Veer Schellebelle -l- A. Blondeel -e- 21 u.

Vaartland. Nachtocht: Op zoek naar Kwak, Waterral en Porseleinhoen Broek Denaeyer -b- 22 u. Sasplein Klein Willebroek -l- A. Willemsen -e- 01 u.

Westland. Avondwandeling te Ploegsteert: observatie van de slaaptrek van watervogels, determinatie van allerlei geluiden -b- 19 u. onthaalcentrum Steenbakkerij, Rue Tourquet 228, Ploegsteert -l- J. Carpentier -e- 22 u.

Zuid-West-Vlaanderen. Informatieavond over uilen gevolgd door inventarisatie van broedende uilen met dia's, onderzoek te veld -b- 20 u. Oude Dekenij, Sint-Maartenskerkhof, Kortrijk -l- P. Debaene -e- 01 u.

17

Land van Waas-Zuid. Cursus planten determineren -b- 9 u. CMO Waasland, Sint-Niklaas -l- G. Smet -e- 12 u.

Ninove. Planteninventarisatie Bruggemeersen: waterplanten -b- 9 u. kerk Okegem -l- G. De Munter -e- 12.30 u. -m- loep, laarzen, planten-gids.

18

Antwerpen-Zuid. Natuurwandeling in de Demerbroeken met vogel- en plantendeterminatie -b- 8 u. station Oude God, Mortsel, 9 u. kerk Webbekom -l- H. Van Den Reek -e- 18 u. -m- kijker, laarzen, picknick, vogelgids.

Brugge. Dagtocht met eigen wagen naar Neeltje Jans: kennismaking met een nieuw natuurgebied in de Oosterschelde -b- 7.20 u. station Brugge (hoofdingang) -l- P. Keirsebilck -e- 20 u. -m- picknick, gul-dens, verrekijker, telescoop, vogelgids.

Brussel. Voormiddag in en rond Gistoux: waarneming vogels en andere dieren langs veld en bos -b- 8 u. parking kerk van Gistoux -l- L. Ledoux -e- 12.30 u.

Gent. Bustocht naar de Voerstreek: wandelingen o.l.v. plaatselijke gidsen, 450 F volw., 150 F onder 14j. op rek. 000-0520631-32 -b- 7 u. Gent St. Pietersplein -l- K. Van Beirs -e- 18 u.

Geraardsbergen. Bezoek aan de moerassen van Harchies -b- 7 u. Vesten Geraardsbergen -l- Luc Van Der Trappen -e- 12 u.

Groot-Beveren. Natuurwandeling in het kader van het Zwaluwenproject: herkennen en lokaliseren van huis- en boerenzwaluw -b- 14 u. Markt Beveren -l- De Buyser C. -e- 17 u. -m- verrekijker.

Midden-Limburg. Vogelobservatie en bloemendeterminatie op Platwijers -b- 9 u. Paalsteen, op het einde van de Paalsteenstraat te Hasselt -l- M. Lodewijckx -e- 12 u.

Netevallei. Broekboswandeling Puttebossen te Schriek: flora van een Broekbos -b- 14 u. Kerk Schriek -l- F. Vekemans -e- 16 u.

Noord-Limburg. Infodag over de resultaten van de beheerswerken die verricht zijn -b- 8 u. kerk van Eksel, 8.30 u. De Dommelvallei te Eksel -l- A. Geuens -e- 12.30 u.

Oostende. Studie van fauna en flora in de Doornpanne (duinen) -b- 13.30 parkeerterrein J. Bauwensschool Mercatorln. Oostende, 14.15 u. ingang reservaat -l- F. Devos -e- 17.30 u

Schelde-Leie. Natuurwandeling: fauna en flora en geologie van het reservaat Bois Joly te Ronse -b- 14 u. parking kerkhof in Hogerluchtstraat te Ronse -l- F. Delbecque -e- 17 u. -m- laarzen, verrekijker, veldgidsen

Schelde-Leie. Op zoek naar kleine landschapselementen -b- 14 u. kerk van Nukerke -l- J. Papegnies -e- 17 u. -m- laarzen, verrekijker.

'sHeerenbosch. Het natuureducatief reservaat Bastion 8 Dendermonde -b- 13.30 u. Stationplein Buggenhout -l- G. Van Gucht -e- 18.30 u.

Vaartland. Fietstocht: inventarisatie van huis- en boerenzwaluw -b- 10 u. lokaal Bara A.V. Landeghemstraat 27, Willebroek -l- F. Fierens -e- 16 u. -m- picknick.

Westkust. Fauna en flora van de Westhoekduinen in De Panne -b- 13.30 u. parking Koningsplein De Panne -l- G. Note -e- 17.30 u.

Wulp. Seizoenwandeling in de Goorbossen: toelichting bij beheerswerken en evaluatie van reeds gebeurde werken -b- 9 u. parking aan de Langedijk in Retie -l- D. Van der Veken -e- 12 u.

20

Gent. Plantencursus deel 7: vlinderbloemigen Hok D3.31.13 St-Martens-Latem -b- 18.30 u. Oud gemeentehuis St-Martens-Latem (Kortrijksesteenweg) -l- G. Delaruelle -e- 22 u.

21

Noord-Limburg. Natuurexploratie -b- 14.15 u. Wateringhuis, Oude Maai, Lommel-kolonie -l- H. Vaesen -e- 16.30 u.

23

Noord-Limburg. Observeren van de Nachtzwaluw -b- 21 u. De Trapkes, langs de Luikersteenweg, 21.30 u. Het Pijlven te Eksel -l- Dhr. Oyen -e- 23.30 u.

24

Brussel. Plantendeterminatie in weilanden rond Epegem -b- 14 u. Brug Kanaal Verbrande Brug te Grimbergen -l- F. Fleurbaey -e- 18 u. Fruitstreek. Midzomernachtwandeling -b- 22 u. Kasteel Hoepertingen -l- D. De Leersnyder -e- 24.30 u.

Geraardsbergen. Avondwandeling te Nieuwenhove -b- 19 u. kerk Nieuwenhove -l- D. De Cooman -e- 22 u.

Land van Waas-Zuid. Cursus planten determineren -b- 8 u. zwembad Sint-Niklaas, 9 u. Liereman, 14 u. kerk Weelde -l- G. Smet -e- 17 u.

Moervaart-Zuidlede. Natuurbeheer in de praktijk: maaien en afvoeren van hooi, men kan zelf meewerken aan de beheerswerken -b- 9 u. ingang natuurreservaat De Turfmeersen -l- G. Naudts -e- 17 u.

Nete en Aa. Namiddagtocht naar het Engelskamp te Grobbendonk met nadruk op fauna en flora -b- 14 u. parking Klein Sas te Herentals -l- I. Ledegen -e- 18.15 u.

Ninove. Beheerswerken Lieferringe meers -b- 9 u. kerk Neigem -l- JP De Mulder -e- 12 u. -m- riek, zeis.

Schelde-Leie. Plantenstudietocht in de wijk Terbeek -b- 14 u. kerk Louise-Marie -l- K. De Waele -e- 17 u. -m- flora's, loep, laarzen.

'sHeerenbosch. Zomermaai in de Wiestermeersch -b- 8 u. kerk Wieze -l- P. Meert -e- 13 u.

25

Aalter. Planten en insecten in de Leiemeersen -b- 14 u. Opelgarage Lambrecht, Kesselare -l- E. Vanaelst -e- 17 u.

Antwerpen-Centrum. Busuitstap naar Nimes, bezoek aan Kalkgraslanden, prijs 500 F storten op 000-0087473-76 -b- 7.30 u. Atheneum te Antwerpen (hoek van Straelenstraat en Rooseveltplein) -l- Chr. Vanbeveren -e- 17 u. -m- stevig schoeisel.

Brugge. Sterren- en meeuwenexcursie naar de voorhaven te Zeebrugge: observatie, studie en determinatie van broedende vogels -b- 9 u. station Brugge (hoofdingang) -l- G. Orbie -e- 12 u. -m- verrekijker, telescoop.

Brussel. Op zoek naar vogels in natuurreservaat Bourgoyen-Ossemeersen -b- 7.15 u. Texaco station E 40 richting Oostende, 8 u. Onthaalcentrum Bourgoyen-Ossemeersen -l- P. Van Taeye -e- 12.30 u.

Klein-Brabant. Fietstocht: Leven in en rond de vlasrootputten: onderzoek waterbeestjes. -b- 14 u. Kinderboerderij, Barelstraat, Bornem -l- J. Reyniers -e- 17 u. -m- schepnet, loep.

Land van Waas-Zuid. Wandeltocht naar het Wielewaalreservaat het Panneweel: determinatie van planten -b- 14 u. stadhuis Sint-Niklaas, 14.30 u. Panneweel -l- G. Keereman -e- 16.30 u.

Meetjesland. Plantentocht in omgeving Eeklo -b- 13.30 u. Markt Eeklo -l- J. Van Wontergem -e- 17 u.

Moervaart-Zuidlede. Natuurbeheer in de praktijk: maaien en hooien, men kan zelf actief meewerken aan de beheerswerken -b- 9 u. ingang natuurreservaat De Turfmeersen -l- G. Naudts -e- 17 u.

Noord-Limburg. Koffietafel-Hooifeest -b- 17 u. Wateringhuis, Oude Maai, Lommel-kolonie -l- A. Mertens -e- 21 u.

Oostende. Zwaluwentocht van boerderij naar boerderij in het kader van Zie een zwaluw -b- 9 u. parking Bloso Spuikom Oostende -l- Erik Vanloo -e- 17 u.

Scheldeland. Natuurwandeling in de Kalkense Meersen met aandacht voor fauna en flora -b- 14 u. Veer Schellebelle -l- K. Van De Velde -e- 17 u.

Schelde-Leie. Initiatietocht voor libellendeterminatie in moerassige weiden van het Paddebroek -b- 9 u. parkeren voorbij de overweg op baan naar Kwaremont -l- N. Desmet -e- 11.30 u. -m- laarzen, loep, libellentabel, vangnetje, verrekijker.

'sHeerenbosch. Het kasteellandschap van Wieze: familiale gezinswandeling met aandacht voor landschapselementen -b- 14 u. kerk Wieze -l- R. Meert -e- 17 u.

Turnhout. Insekentocht Cartierheide: bijen- en wespensoorten en vlinderwaarnemingen -b- 13 u. hoofdingang Abdij Postel -l- G. Loos -e- 17 u.

Vaartland. Fauna en flora in de vallei van de Bocq -b- 7 u. pleintje Willebroek -l- J.V. Linthout -e- 18 u. -m- eigen wagen, picknick.

28

Noord-Limburg. Natuurexploratie -b- 14.15 u. Wateringhuis, Oude Maai, Lommel-kolonie -l- H. Vaesen -e- 16.30 u.

29

Gent. Plantencursus deel 8: Ruwbladigen Hok D3.21.32 Afsnee Goedinge -b- 18.30 u. kerk van Afsnee -l- G. Delaruelle -e- 22 u.

30

Westland. Avondwandeling rond de Blankaart speciaal voor de slaaptrek van watervogels en determinatie van nachtgeluiden -b- 19 u. station Ieper, 19.30 u. kasteel van De Blankaart -l- Henk Schaut -e- 22 u.

Met de ogen van een havik.

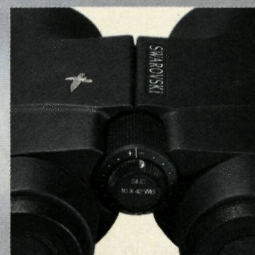
SLC 10x42 WB

(7x30 B • 8x30 WB • 7x42 B)

Briljant beeld zowel in het midden als aan de rand. Een ruim gedimensioneerd lenzensysteem zorgt voor een voortreffelijk kijkcomfort. Deze duurzame en robuuste precisie-instrumenten beschikken over indrukbare oogkleppen.

De centrale dioptrie-instelling met automatisch blokkeringsstelsysteem verhindert een onwillekeurige ontregeling. De gepatenteerde SWAROTOP® multilagen-coating garandeert een maximale lichttransmissie.

Door de interne scherpstelling blijven de verrekijkers water- en stofdicht. Het ergonomische design werd reeds meerdere malen met internationale prijzen bekroond. Bijkomende produktinformatie verkrijgt U bij Uw handelaar of bij

NV TYROLIT BELGIUM
Afd. SWAROVSKI OPTIK

Bollinckxstraat 43 - 1070 Brussel

☎ (02) 556 08 20 - Fax: (02) 521 62 04

SWAROVSKI
OPTIK

VERENIGINGSBERICHTEN

Stichting Henri Franckx

Het Fonds Henri Franckx werd opgericht om jaarlijks een geldprijs toe te kennen aan de afdeling van De Wielewaal, die in het afgelopen jaar het meest originele project heeft uitwerkt voor het promoten van de vereniging.

De prijs bedraagt 25.000 F. Hij werd voor de eerste maal uitgereikt op de natuurstudiedag van 19 maart 1995. Het ingediende project moet verband houden met de doelstellingen van De Wielewaal: natuurbeleving, natuurstudie en natuurbehoud. De inzendingen worden beoordeeld op hun originaliteit en hun voorbeeldfunctie binnen de vereniging.

Vier projecten werden ingediend. Ze waren alle zeer waardevol, wat het de jury niet gemakkelijk maakte een keuze te doen. Het is best mogelijk dat andere afdelingen even verdienstelijke acties hebben gevoerd. Zij hebben echter nagelaten een dossier in te zenden. De ingezonden dossiers waren alle zeer verzorgd. Ze werden alle ingediend door de voorzitter van de plaatselijke afdeling.

Afdeling Ninove diende een indrukwekkende bundel in over hun ledenwerving. Hun ledenaantal steeg in 1994 van 171 naar 303. Hun ledenactieplan werd trouwens overgenomen door de nationale Wielewaal.

Het project van afdeling Lier situeerde zich op het vlak van naambekendheid, ledenwerving en fondseninzameling. Het ledenaantal steeg in 1994 van 290 naar 340. Hierdoor werd Lier de tweede grootste afdeling van De Wielewaal. De acties omvatten wielewaalglazen, T-shirts, speculaas, broedpoten, een natuurdagboek en info-stands. Rond al deze acties werd een intense perspromotie gevoerd.

Het project van afdeling Rupelstreek bestond uit de verkoop van streekeigen houtkant- en haagplanten. De hierover opgestelde en verspreide brochure is zo prachtig, dat ze zal opgenomen worden in de Bestuurscontacten en in de boekhandel zal te koop gesteld worden.

Land van Waas-Zuid voerde een intense perscampagne over een paddenoverzetactie. De voorbeeldfunctie om-

vatte natuurbehoud en sensibilisatie van jongeren. Het overzetten gebeurde met de hulp van leerlingen van een Tuinbouwschool. Medewerking en steun werd bekomen van de stad Sint-Niklaas, de provincie Oost-Vlaanderen, de Stichting Leefmilieu, de Koning Boudewijn-Stichting en het Wereldnatuurfonds. Vele andere afdelingen houden ook overzetacties, maar niemand gaf er dezelfde ruchtbaarheid aan.

De jury bestond uit Luc Meul, voorzitter, Ferdinand Van den Broeck, ex-secretaris, Eugène Wellens, ex-penningmeester en ondergetekende, erevoorzitter van De Wielewaal.

De juryleden gaven individueel en zelfstandig punten voor de projecten, zich baserend op eigenheid, originaliteit, voorbeeldfunctie en promotie-effect. Al lagen de kwoteringsgetallen niet ver uiteen, toch kreeg de winnende afdeling van drie juryleden de meeste punten. Onbetwistbaar winnaar werd dan ook afdeling Ninove. Het is me een waar genoegen dat ze de cheque van 25.000 F hebben gekregen.

H. Franckx

Wielewaalreis naar Marokko van 16 tot 30 september 1995

Deze natuurreis leidt doorheen de erg verscheiden landschappen van Marokko en zal daardoor een verrassend groot aantal vogelsoorten opleveren. Bovendien is de jaarlijkse najaarstrek dan volop aan de gang.

We bezoeken ook een aantal culturele hoogtepunten in enkele keizersteden en hebben aandacht voor de traditionele Berberbevolking die leeft in vrede dorpen met hun typische kasbahs.

Ten onrechte associeert men soms Algerijnse of Egyptische toestanden met Marokko. Wees gerust deze zijn hier totaal onbestaande. Enkele tuchtmaatregelen van de regering hebben bovendien hun effect niet gemist waardoor men zelfs in de meest drukke toeristische centra erg gedisciplineerd is. Er wacht U een prachtige reis in Marokko!

16/09: Vlucht Brussel-Tanger en transfer via de slikgebieden nabij Pont

Mohammed V en Asilah (Flamingos, Kraanvogels, trappen) naar het hotel Riad te Larache. Twee overnachtingen.

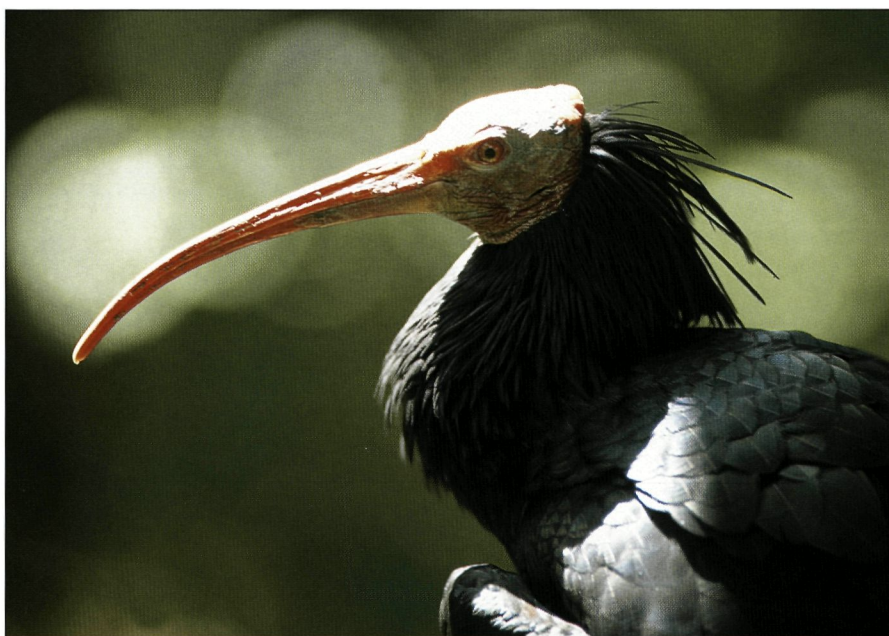
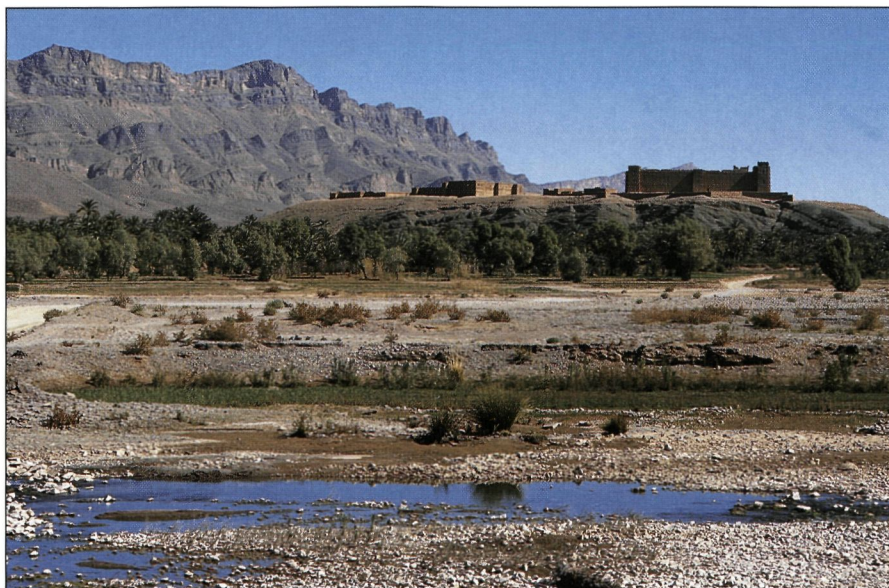
17/09: Hele dag observatie in en rond de drassige en vogelrijke overstromingsweiden langsheen de oevers van de Oued Loukos: Zwarte ibis, Poelruiter, eendensoorten, Purper- en Knobbelseerster, Witwangstern...

18/09: Transfer naar Moulay Boussselham en de lagune Merja Zerga, waar duizenden steltlopers en waadvogels komen foerageren op slikplaten en moerassige weiden. De Dunbekwulp zou hier overwinteren en de vlakke rond het water is het jachtgebied van de Afrikaanse velduil. In het dorp Moulay Boussselham hebt u zicht op een zandbank in de monding van de lagune. U kan er meeuwen en sternnetjes bekijken. Na de lunch rijden we verder naar het meer van Sidi Bourhaba. In dit beschermde vogelreservaat verblijven vele eendensoorten, o.a. de Marmerend, wouwen en kiekendieven, Lepelaars, Flamingos en tal van migrerende zangvogels. Voor de overnachting rijden we door naar Temara Plage ten zuiden van Rabat. Twee nachten in het hotel St.-Germain en Laye.

19/09: In Rabat bezoeken we de Tour Hassan met het mausoleum van Mohammed V. Het terras rond deze onvoltooide minaret biedt een panorama over de monding van de Oued Bou Regreg en de kasbah Oudaïas. Café Maure in deze kasbah heeft zicht op de monding van de Oued. Bij Chellah, de begraafplaats van de Merinidendynastie, verblijven Ooievaars en zilverreigers. We lunchen nabij de golfbreker van de nooit voltooide haven van Rabat. Daarna rijden we naar Sidi Bettache, een maquisgebied met Kurkeiken, dat met de status van koninklijk jachtgebied als oorspronkelijk natuurbos is bewaard gebleven. Hier komen Dubbelspoorfrankoliijnen, Grijszwam en Zwartkruinsjagra vrij algemeen voor.

20/09: In Meknes bezoeken we de reusachtige graankelders en paardenstallen en het mausoleum van Moulay Ismaïl, de grote sultan die Meknes in de 17e eeuw tot hoofdstad maakte van het rijk der Alouiten. Na de lunch rijden we (indien mogelijk) via het ko-

ninklijk jachtdomein van Douyet naar Fes, een andere voormalige hoofdstad en nog steeds het religieuze en intellectuele centrum van Marokko. Overnachting in hotel Splendid of Nouzha.

21/09: Bezoek aan de middeleeuwse medina met in een wirwar van overdekte steegjes tal van winkeltjes, ambachten met o.a. een leerlooierij, moskeeën en enkele prachtige medersas (studentenhuizen). Na een typische lunch in het Palais de Fes met zijn schitterend 14e eeuws interieur, rijden we naar Azrou. Onderweg bezoeken we de bosrijke omgeving van het meertje Dayet Aaoua waar we uitkijken naar de Levallants en Grote bonte specht, Zwarte mezen, Boomkruipers en Vuurgoudhaantjes. Overnachting in hotel Amros.

22/09: Bezoek aan de cederbossen rond Azrou, het meertje Aquelmame de Sidi Ali (Casarca, Alpenkauw) en de alpine omgeving van de Col du Zad (Strandleeuwerik). Na de lunch in hotel Ayachi te Midelt dalen we via de Gorges du Ziz af uit de Midden Atlas en betreden bij Er Rachidia de pre-sahara. Overnachting in hotel Rissani.

23/09: De reis krijgt vanaf nu een meer (berg-)woestijnkarakter. We rijden naar Tinerhir voor een bezoek aan de indrukwekkende Todra-kloof. Na de lunch rijden we naar Boumalne de Dades. Onderweg verkennen we de vlakten en wadis rond Tagdilt op woestijnvogels: Kroon-, Witbuik-, Zwartbuik- en Senegal zandhoen, Renvogel, Dikbek, Temmincks strand-, (rosse) Woestijn- en Kleine kortteenleeuwerik,

Roodstuit- en Rouwtapuit, Woestijnvink, Arendsbuizerd, Lannervalk, (Bruinnek)raaf...

24/09: Bezoek aan de Gorges du Dades via de dichtbewoonde en vruchtbare vallei van de gelijknamige rivier. Tal van lemen kasbahs liggen er schilderachtig tegen een achtergrond van spectaculaire erosiegebergten. Na de lunch rijden we naar Ouarzazate voor een bezoek aan de mooi gerestaureerde kasbah van Taourirt. Onderweg voorzien we een vogelstop bij de barrage Mansour. Twee overnachtingen in hotel Le Zat.

25/09: Dagexcursie met picknick doorheen het ruige Anti Atlasgebergte en langsheen de palmboomooasen en landelijke Berberdorpen van de Oued Draa. Iets voorbij Agdz bent U vrij in de omgeving van de kasbah van Tamnougalt.

26/09: In de voormiddag gaan we nabij de kasbah van Ait Benhaddou op zoek naar zandhoenders en andere vogelsoorten. Voor de lunch rijden we naar Taliouine via de hoogvlakte van Tazenakt (leeuweriksoorten) en verschillende bergpassen met spectaculaire vergezichten op de ruige Anti Atlas. We verkennen de omgeving van de Aoulouz barrage en rijden voor de overnachting naar Palais Salam te Taroudannt.

27/09: Transfer naar Agadir en het hotel Hacienda. We verblijven er drie nachten op wandelafstand van de beschermde monding van de Oued Sous. Na de lunch brengen we een eerste bezoek aan dit vogelrijk gebied.

28/09: Dagexcursie met picknick naar het vogelreservaat Oued Massa te Sidi Rbat. Dit is één van de interessantste vogelgebieden van Marokko, waarin ook exemplaren van de laatste kolonie Kaalkopibissen kunnen gezien worden. De monding wordt door een grote zandbank van de oceaan gescheiden. Hierop zijn meestal Adouins-meeuwen te zien.

29/09: In de voormiddag rijden we noordwaarts naar Kaap Rhir, een goed zeevogelkijkpunt, en het Tamriestuarium. De namiddag is vrij voor eventuele verdere exploratie van de Oued Sous.

30/09: Terugvlucht naar Brussel en einde van een boeiende en erg verscheiden natuurreis in Marokko.

Overnachtingen in comfortabele 4-sterrenhotels. Vol pension.

Richtprijs: 61.000 F. Eenpersoonskamer: +9000 fr.

Inschrijving door overschrijving van 10.000 F op postrekening 000-0319785-73 van De Wielewaal vzw, Graatakker 11, 2300 Turnhout.

In memoriam Leo Gonnissen

Op 27 januari 1995 overleed te Antwerpen op 85-jarige ouderdom Leo Gonnissen. Hij behoorde nog tot de groep Wielewalers van vóór de oorlog. Op 5 maart 1940 werd hij secretaris van afdeling Antwerpen. In 1946 werd hij ondervoorzitter en in de jaren vijftig verliet hij het bestuur om zich beter aan zijn kroost te kunnen wijden. In 1966 was hij er opnieuw en wel als medestichter van afdeling Antwerpen-Zuid.

Leo was in hoge mate gediensig. Ieder nieuw lid werd door hem opgevangen en begeleid. Eer de eerste zomertocht ten einde was, kon de neofiet de verschillende zwaluwsoorten onderscheiden en wist hij dat *Apus apus* de wetenschappelijke naam van de Gierzwaluw was.

Hij was veelzijdig ontwikkeld. Vogels, planten, paddestoelen en vooral insekten kende hij voortreffelijk. Zijn kennis deelde hij graag mee. Bij het afscheid van Leo als gids en bestuurslid in 1985 zei Ant. Deceuninck het treffend: "Met een mateloos geduld kan hij telkens opnieuw wijzen op de kenmerken van dié vogel, dié plant en dié boom waar hij het de tien vorige uitstappen reeds over had; geen moeite is hem te zwaar en hij weet zijn uitleg te kruiden met een paar anecdoten, een amusant verhaal of een praktisch keukenrecept".

Voor de heide had Leo een voorliefde. Hij kende schier alle planten, vogels en insekten van dit landschap. Zijn eerstgeborene noemde hij dan ook Erika. Bij een V-bomexplosie in 1945 verloor hij zijn vrouw en zijn 4-jarige meisje. De oudste dochter uit zijn tweede huwelijk kreeg opnieuw de naam Erika.

Tot op hoge leeftijd is hij dezelfde gebleven: behulpzaam, mededeelzaam tot en met, geestdriftig, blijmoedig, actief, recht door zee, een man uit één stuk. Op hem is van toepassing wat Horatius schreef: "De kruik bewaart lang de geur van datgene waarmee zij eens, toen zij nog nieuw was, doortrokken is geweest".

Toen Leo een aantal maanden geleden op de rolstoel aangewezen was, namen zijn oude getrouwe vrienden hem

regelmatig mee op tocht met een bestelwagen. Dat deden ze nog een laatste maal in de week voor zijn heengaan. Ze bezochten het Veerse meer.

In zijn gevoelvolle lijkrede in de kerk zei zijn vriend Carlos Tytgat: "Over uw geliefde heit hangt nu droefheid, treurnis en rouw. Geen tierlantijntjes meer: *Vanellus vanellus*, *Bellis perennis*, *Paxillus involutus*... en de mooiste aller, de *Erica tetralix*. En bovenal uw geliefde *Hirundo rustica*, wier komst u als eerste zoveel vreugde bezorgde tot in de zomermaanden haar heenvliegen naar het verre zuiden u met heimwee stil maakte voor een mogelijk spoedig weerziens... Als een man met zo'n rijke gaven naar hart en geest van ons is weggenomen, zouden wij dan niet vol droefnis zijn?"

Als wij deze zomer deelnemen aan de actie "Zie, een zwaluw", dan zullen we de Boerenzwaluw zien... en zeggen *Hirundo rustica*... en denken aan Leo.

Ferd. Van den Broeck

Tweede Zwitserlandreis Wielewaal-Lier 1996

Wielewaal-Lier organiseert voor de tweede maal een buitenlandse reis naar Zwitserland. Reisdoel is het kleine bergdorp Rosswald in Wallis, gelegen

op 1850 m hoogte en een waar flora-paradijs. Gedurende 14 dagen gaan we ons tegoed doen aan al het moois wat de Alpen natuur ons te bieden heeft in de omgeving van het unieke Aletschgebied, het Simplon hoogplateau, regio Saas Fee en Zermat met zijn machtige drie- en vierduizenders. De flora die deze omgeving ons te bieden heeft is uitzonderlijk rijk en we zullen zowel de voorjaars- als de zomerflora kunnen bewonderen.

Meermaals zal de sneeuwgrens bereikt worden wat zowel qua natuur, fauna en flora voor verrassingen kan zorgen. Alle tochten zullen voor sportieve wandelaars met een beetje conditie gemakkelijk te volgen zijn.

Enkele gegevens:

- periode van 29 juni t.e.m. 13 juli 1996
- omwille van organisatie inschrijven vóór 15 juni 1995
- verblijf in chalets (5 à 6 personen) of hotel
- verplaatsing: eigen wagens of auto-car
- max. 40 deelnemers, nog enkele plaatsen vrij
- inlichtingen:

Yves Peeters, Antwerpsestraat 120, 2500 Lier, tel. 03/489 04 57.

WIELEWAALDAG 14 MEI 1995

S C H E L D E D A G

Samenkomst om 9 uur aan het gemeenschapshuis van Bornem-Branst (nabij de kerk).

In de voormiddag is de hoofdactiviteit een boottocht op de Schelde. Inschrijven kan nog: telefonisch melden aan het Wielewaalse secretariaat of bij Hendrik D'Hertefelt (03/889 72 86). Stel niet uit tot het laatste moment a.u.b. Het aantal plaatsen is immers beperkt. De deelname in de kosten bedraagt 140 frank per persoon.

Wie niet meevaart kan deelnemen aan een geleide wandeling in Klein-Brabant: Blauwborstjeswandeling in Wintam, landschapswandeling in Weert, Boskant.

's Middags wordt gegeten in Branst. Broodjes en drank zijn verkrijgbaar in Weert, Boskant.

's Middags wordt gegeten in Branst. Broodjes en drank zijn verkrijgbaar maar uw pick-nick kan ook aangesproken worden.

Vanaf 14 uur vertrekken de wandelingen naar diverse natuurgebieden:

- De Moeren te Coolhem, Puurs-Kalfort
- Het Moer te Hingene
- Het noordelijk en zuidelijk eiland te Bornem-Wintam

VAN AALSCHOLVER TOT ZEIS

Samenwerkingsovereenkomst tussen natuurvereniging De Wielewaal vzw en de Vrije Universiteit Brussel

Op 25 maar jongstleden kwam een samenwerkingsovereenkomst tot stand tussen De Wielewaal en de Dienst Algemene Plantkunde en Natuurbeheer van de Vrije Universiteit Brussel. Deze kaderovereenkomst heeft tot doel samen te werken in Vlaanderen en Brussel rond educatie en wetenschappelijk onderzoek omtrent het behoud, het beheer en de ontwikkeling van ecologisch waardevolle natuurgebieden, hun flora en hun overeenkomstige levensgemeenschappen.

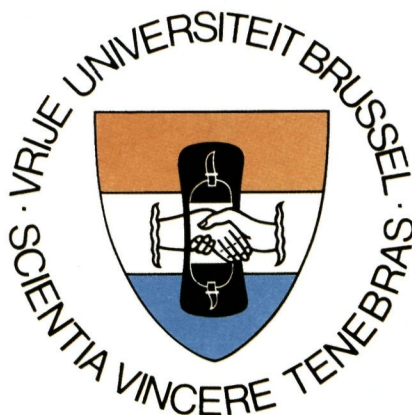
Deze samenwerking wordt geconcretiseerd op twee vlakken:

1. Op het vlak van wetenschappelijke advisering en raadgeving:

De Dienst Algemene Plantkunde en Natuurbeheer is bereid haar wetenschappelijke kennis beschikbaar te stellen voor het verlenen van adviezen i.v.m. het opstellen en uitvoeren van beheersplannen, evaluatie van aankoop- en erkenningsdossiers voor natuurreservaten. Ook rond de inrichting van studiedagen, symposia en tentoonstellingen is samenwerking mogelijk.

2. Op het vlak van het wetenschappelijk onderzoek:

Op vraag van De Wielewaal kan de Dienst Algemene Plantkunde en Natuurbeheer wetenschappelijk onderzoek verrichten in onze reservaten. Dit onderzoek kan bestaan in het uitvoeren van kleine case-studies (een beperkte vegetatiestudie of vegetatiekartering, waterkwaliteitsanalyses...), onderzoek op middellange termijn in het kader van eindverhandelingen van studenten biologie of door studenten van postgraduaat-programma's. De conservators en medewerkers van De Wielewaal worden hierbij in de mate van het mogelijke actief betrokken. Ook wat planning en advisering betreft voor de uitwerking van wetenschappelijke onderzoeksprojecten op middellange termijn kan De Wielewaal een beroep doen op de samenwerking

met de Dienst Algemene Plantkunde en Natuurbeheer van de Vrije Universiteit Brussel.

De Wielewaal en de Dienst Algemene Plantkunde en Natuurbeheer kunnen ook overgaan tot het indienen van gemeenschappelijke beschermings- en studieprojecten.

Onderzoeksprojecten in de reservaten van De Wielewaal worden steeds uitgevoerd in nauw overleg met de conservator of andere verantwoordelijken van het gebied. Voor elke concrete vorm van samenwerking wordt er een gedetailleerde overeenkomst afgesloten tussen De Wielewaal (de vzw en de betrokken conservator) en de Dienst Algemene Plantkunde en Natuurbeheer van de Vrije Universiteit Brussel.

Los van deze samenwerkingsovereenkomst (maar er toch nauw bij aansluitend) werd er aan de Vrije Universiteit Brussel een Werkgroep rond natuurstudie en -behoud opgericht. Een vijftigtal personen (studenten en academisch personeel) schreven zich reeds in. Deze werkgroep heeft als doelstellingen actief mee te werken bij beheerswerken in natuurreservaten, excursies te organiseren naar natuurgebieden of ecologisch waardevolle landschappen en de studie van biotopen in die gebieden met hun specifieke fauna, flora, hydrologie, topografie en bodemkarakteristieken.

De mogelijkheid wordt ons geboden dat deze werkgroep actief meewerkt aan het beheer in Wielewaalreservaten of studie doet in onze reservaten.

Conservators en medewerkers van De

Wielewaal die meer inlichtingen wensen over deze samenwerking of concrete voorstellen hebben naar samenwerking toe kunnen steeds terecht bij ondergetekende voor nadere inlichtingen. De deelgenoten van De Wielewaal kunnen de tekst van de samenwerkingsovereenkomst inzien op de Verenigingszetel te Turnhout.

J. Bracquené, ondervoorzitter

Goed om te weten

Ereprijs Graaf Léon Lippens

De Vriendenkring Graaf Léon Lippens richt om de twee jaren een wedstrijd in voor jongeren van 17 t.e.m. 25 jaar. Deze wedstrijd ging in 1994 voor de derde maal door.

De deelnemers moeten een studie inzenden, die het resultaat is van een origineel ornithologisch onderzoek. Het mag een groepswork zijn. De keuze van het onderwerp is vrij, maar moet betrekking hebben op de natuur van bij ons.

Het werk moet minstens 20 en maximaal 30 bladzijden getypte tekst hebben. Uiteraard mogen er foto's, grafieken en tabellen in voorkomen. Boeken en publicaties mogen geraadpleegd worden. De studie mag nog niet gepubliceerd zijn.

De jury bestond zoals de vorige jaren uit graaf Leopold Lippens en de heren Maurice Lippens, Erik Ruyschaerts, Walter Roggeman, Patrick del Marmol, Guido Burggraeve en Henri Franckx. Deze jury kwam op zondag 5 maart j.l. bijeen in het Zwin te Knokke.

Voor 1994 werden er 5 studies ingezonden. Al de werken zijn van een hoogstaand niveau.

Twee van de ingezonden studies hebben betrekking op de inventarisatie van vogels: "De avifauna van de Durmevallei in '92-'93" door Iwein Mauro en "Twintig jaar watervogeltellingen op de Hoge Dijken te Oudenburg-Jabbeke" door Jurgen Verpraet. Beide studies zijn uiteraard groepswork. Vooral het tweede werk over de Roksempuut bevat prachtige tekeningen en grafieken.

De "Studie van de Steenvuil in Meulebeke" van Koen Verhaeghe is zeer wetenschappelijk uitgewerkt.

Johan De Meersman maakte een originele, klare en grondige studie over "Diversiteit en densiteit van broedvogels in aanplantingen van Populier".

"Eutrofiëring door watervogels in het natuurreservaat De Maat" van Liesbet Smet is een volledige studie over klimaat, bodem, flora en fauna van het natuurreservaat De Maat. De mestberekening is ingenieus.

Al de werken onderscheiden zich door prachtig drukwerk en lay-out en door duidelijke grafieken en tabellen. In feite verdienen ze alle een beloning. Het aanduiden van een winnaar was dan ook geen gemakkelijke taak voor de jury.

Alhoewel de leden apart en individueel een rangschikking hadden opge maakt, kwamen twee werken bij iedereen naar voren. Winnaar werd uiteindelijk Johan De Meersman met zijn studie over de broedvogels van een populierenbos. Hij krijgt de cheque van 50.000 F. Deze werd hem in aanwezigheid van de pers tijdens de Paasvakantie overhandigd door graaf Leopold Lippens.

H. Franckx

Leren en genieten in de natuur

Het Centrum voor Natuurbeschermingseducatie richt niet alleen cursussen voor natuurgids in, maar ook kortere cursussen tijdens de maanden juni-juli-augustus.

In het kader van een prettige vrijetijdsbesteding kan men zijn kennis verrijken. In een ongedwongen sfeer wordt gedurende één week een bepaald landschap of een bepaald aspect van de natuur grondig verkend. Naast kennis en inzicht ligt de nadruk vooral op waarneming en beleving.

De mooiste streken van Vlaanderen kan men op deze wijze van nabij leren kennen. Een overzicht van de verschillende mogelijkheden:

- 4 dagen met planten in Hof ter Saksen te Beveren: van 12 t/m 15 juni;
- 4 dagen met planten in Hof ter Saksen te Beveren: van 3 t/m 6 juli;
- 3 dagen met insecten in het Molsbroek te Lokeren: 12, 13, 14 juli;
- Demervallei en Hageland: van 24 t/m 28 juli;
- Voerstreek: van 31 juli t/m 4 augustus;
- Limburgse Maasvallei: van 7 t/m 11 augustus;
- de Kalmthoutse heide en Limburgse heidegebieden: van 14 t/m 18 augustus;

- de Vlaamse Ardennen: van 21 t/m 25 augustus;
- de Zwinstreek: van 21 t/m 25 augustus.

Het programma loopt steeds van 9 tot 17 uur in externaatverband. Suggesties voor overnachting in de streek kunnen bekomen worden.

Voor elke cursus is er een aparte prijs, maar schommelt rond 2.000 F. Er is geen voorkennis vereist. Iedereen die geïnteresseerd is in de natuur en graag die interesse deelt met anderen, is welkom (vanaf 17 jaar).

Een uitgebreide folder van elke cursus kan vrijblijvend aangevraagd worden bij het Centrum voor Natuurbeschermingseducatie, Ommeganckstraat 20, 2018 Antwerpen, tel. 03/226 02 91.

Het "Groene BPA", reddingsboei voor de valleigebieden?

In het sterk verstedelijkte Vlaanderen vormen de grote valleigebieden zoals deze van Schelde en Leie nog homogene landschapselementen, rijk aan waardevolle natuurgebieden en cultuurhistorische elementen.

Recente wetenschappelijke studies, zoals de "Scheldevalleistudie" van de provincie Oost-Vlaanderen, en de voorontwerpen voor het Structuurplan Vlaanderen bevestigen dit ten overvloede.

Reeds bij de opmaak van de gewestplannen probeerde men deze waardevolle eigenschappen te bewaren door deze gebieden een passende beschermingsstatus te geven: de bestemmingsnatuurgebied, valleigebied, landschappelijk waardevol agrarisch gebied... zijn dan ook aan grote delen van deze valleien toegewezen.

Jammer genoeg bleek het gewestplan enkel een papieren bescherming te bieden: in de voorbije decennia takelden onze valleigebieden in versneld tempo af. Nu zijn ze nog slechts een schim van de eertijds zo rijke biotopen.

De oorzaken zijn bekend: grondinna-

me voor woningbouwprojecten, industrieterreinen, stortplaatsen en slibstorten, aanleg van privétuinen, onaangepaste recreatievormen (motorcross, waterski, omvormen van rivierarmen tot visvijvers), steeds agressievere landbouwmethoden met overdreven bemesting en drainage van voorheen natte weilanden, scheuren van weilanden en opvullen van lage gronden voor omzetting naar akkerbouw, kaalslag van kleine landschapselementen... Het totaal gebrek aan interesse en inzicht van de beleidsverantwoordelijken op alle niveau's voor het specifiek karakter van de valleigebieden, maakte deze rooibouw mogelijk en zorgde voor een wettelijk vernislaagje. De groeiende bezorgdheid van een steeds groter wordend publiek bereikt stilaan de beleidsmensen.

Met de Gemeentelijke natuurontwikkelingsplannen (GNOP) hebben de gemeenten de morele verantwoordelijkheid op zich genomen om mee te werken aan een trendbreuk in het beleid rond de open ruimte, zodat de natuur op hun grondgebied nieuwe kansen krijgt om zich op een duurzame wijze te ontwikkelen. Aangezien dit voor de meeste gemeenten een abrupte koersverandering inhoudt, verdient elk initiatief dat in deze lijn ligt, de meeste aandacht.

De gemeente Merelbeke speelt een voortrekkersrol in Vlaanderen door het opmaken van het BPA nr. 17, ter bescherming van een waardevol stuk Scheldevallei van 370 ha. De natuurwaarden krijgen hier nadrukkelijk de bovenhand op elk ander medegebruik en dit wordt vastgelegd door gedetailleerde stedenbouwkundige voorschriften.

Op heel wat andere plaatsen in Oost- en West-Vlaanderen zijn er mogelijkheden om in de valleien van Schelde en Leie gelijkaardige initiatieven op te starten. Beide provinciebesturen hebben zich overigens al in deze richting uitgesproken.

Op zaterdag 10 juni wordt een studiedag rond deze thematiek georganiseerd in het Ontmoetingscentrum te Harelbeke.

De dag richt zich tot een breed publiek van gemeentebesturen en politici op alle beleidsniveau's, betrokkenen in administratie van milieu en ruimtelijke ordening, leden van natuur- en milieuverenigingen, gemeentelijke adviesraden voor milieu (MINA) en ruimtelijke

ordening. De hoofdbedoeling is de betrokken gemeenten in deze valleigebieden de inspiratie en de werkmiddelen aan te reiken om met een eigen beleid de bestemming natuur in de valleigebieden effectief te realiseren.

Programma

09u30: inschrijving en ontvangst met koffie

10u00: start studiedag

Sprekers:

1. Griet Celen, plangroep Structuurplan Vlaanderen
2. Filip Boury, provinciaal coördinator GNOP's West-Vlaanderen
3. Jef Van Den Broeck, studiebureau "Omgeving" Mortsel
4. Paul Martens, schepen voor leefmilieu gemeente Merelbeke.

12u00: middagpauze met lunch

14u00: Sprekers:

5. Frank De Mulder, coördinator Scheldevalleiprojekt provincie Oost-Vlaanderen
6. Paul Van Cauwenberghe, Vlaamse Landmaatschappij
7. Martin De Pelsmaeker, Vlaamse Landmaatschappij

16u00: Debat en eindconclusies.

Moderator: Rik Houthaeye, Vakgroep voor Ruimtelijke Planning RUG.

Deelname aan de studiedag kost 700 F met inbegrip van het middagmaal en het congresboek. Wie enkel deelneemt aan de studiedag betaalt 250 F. Inschrijven door overschrijving op rekening nr. 063-9807365-21 voor vrijdag 2 juni met vermelding "Studiedag" en opsturen van de inschrijvingsstrook.

Alle verdere inlichtingen zijn te bekomen op het secretariaat van De Zuidwestvlaamse Natuur- en Milieukoepel, tel. of fax 056/40 19 79, Kristina Naeyaert.

Een organisatie van de Zuidwestvlaamse Natuur- en Milieukoepel vzw, Wielewaal vzw, Natuurreservaten vzw, Stichting Omer Wattez vzw, en de Koning Boudewijnstichting.

De Schelde als natuurgebied berontdekt

Bij de Werkgroep Natuurbehoud Linkeroever verscheen deze maand een 55 bladzijden tellende brochure over

de Schelde ter hoogte van Zwijndrecht en Antwerpen-Linkeroever. Het werk van de hand van René Maes spitst zich toe op de buitendijkse smalle band tussen de rivierdijk op de linkerscheldeoever en het Scheldewater, hoewel de auteur af en toe "uitstapjes" maakt naar de Schelde zelf en naar de rechteroever.

Men lijkt deze smalle band natuur, die op het gewestplan ook staat ingekleurd als natuurgebied, vaak over het hoofd te zien behalve om er puin te komen storten of dijken in uit te breiden. Toch komt er op verschillende plaatsen ter hoogte van Antwerpen nog een interessante slikken- en schorrenzone voor. Een dergelijk biotoop, dat de meeste mensen enkel kennen uit het Zwin of het Verdrongen Land van Saefinge, wordt steeds zeldzamer langs de Schelde en alle andere Westeuropese rivieren.

Hoewel vele bedreigingen de ontwikkeling van de natuur rond de Schelde blijven dwarsbomen, zoals blijvende watervervuiling, sluikstortingen, ophogingen of brede dijkversterkingen, is de brochure ook duidelijk positief van toon. Er zijn de stijgende aantallen watervogels, die de zone uitkiezen als rustplaats of als rijk gedekte tafel en je kan er vele, soms zeer zeldzame, plantensoorten vinden. Maar ook de verrassende hoeveelheid vis toont aan dat de Schelde zich misschien traagjes aan het herpakken is. De auteur heeft ons tot slot uitgebreid enkele heel concrete voorstellen mee van maatregelen die de natuurwaarde van deze oeverzone langs de Schelde sterk kunnen verhogen. Uitbreiding van het overstroombare gedeelte is trouwens ook heel nuttig voor de beveiliging tegen springtij. Deze brochure is dan ook een pleidooi om deze buitendijkse gebieden te herstellen en uit te breiden.

De brochure werd uitgegeven als het eerste nummer in 1995 van het tijdschrift Linkeroever en is niet apart te verkrijgen. Door overschrijving van 200 F op rekening 001-2392760-40 van de WNLO, A. Vermeylenlaan 1/42, 2050 Antwerpen ontvangt u jaarlijks vijfmaal dit tijdschrift met natuur- en milieunieuws uit Antwerpen-Linkeroever en het oostelijke Waasland.

Voor bijkomende inlichtingen: Kris Peeters, Suikerdijkstraat 46, 2070 Zwijndrecht, tel. 03/252 40 78.

VLAANDEREN UW VAKANTIELAND

Vlaanderen UW vakantieland

Ontdek Groen Vlaanderen tijdens het weekend van 27 en 28 mei

Voor een verkwikkende daguitstap of korte vakantie hoeft je niet altijd ver te gaan: ons eigen Vlaanderen heeft meer in petto dan we soms beseffen. Tijdens het weekend van 27 en 28 mei zal dat duidelijk worden, want dan houdt Groen Vlaanderen 'Open deur'. De landelijke Westhoek, het waterrijke Oostvlaamse Krekengebied, het donkere Zoniënwood, het Antwerpse Rivierenland en de boomgaarden van Haspengouw zijn maar enkele van de vele groene gebieden in Vlaanderen waar je dat weekend nog meer dan anders hartelijk welkom bent.

Niet enkel het gewone toeristische aanbod zal dan dik in de verf gezet worden. Overal kan je je verwachten aan extra's: er zullen kastelen, abdijen en natuurreservaten te bezoeken zijn die normaal voor het publiek gesloten blijven. Er zullen nieuwe wandel-, fiets- en mountainbikeparcours worden ingewijd. Er zal gelegenheid zijn om te proeven van streekgerechten. Bovendien is zondag 28 mei ook de Dag van het Park. Naar goede traditie zullen vele gemeenten en particulieren ook dit jaar weer hun mooie parktuinen openstellen voor het publiek en zorgen voor animatie ter plekke. Genoeg aanbod om inspiratie op te doen voor véle weekendjes 'Groen Vlaanderen'! Wie thuis blijft zal bovendien zijn kans verspelen om een van de geschenken te winnen uit een rijkgevulde prijzenpot die Groen Vlaanderen ook nog in petto heeft.

Zin in zo'n actief lenteweekend? Het magazine met kalender en concrete gegevens kan je vanaf 28 april opha-

len bij elke VVV of Dienst voor Toerisme en elk postkantoor in Vlaanderen. Ga het halen: het is GRATIS!

'Ontdek Groen Vlaanderen' is het eerste weekend van drie. Later volgen nog een weekend 'Kust' (24 & 25 juni) en 'Kunststeden' (7 & 8 oktober). De hele actie 'Vlaanderen UW vakantieland' wordt georganiseerd in samenwerking met de Provinciale Federaties voor Toerisme, de plaatselijke VVV's, de Diensten voor Toerisme en vele andere partners.

Leefmilieu mét Middenkrant

Een nieuw initiatief van de Stichting Leefmilieu vzw/Kredietbank

Deze Stichting bestaat dit jaar een kwart-eeuw. Ter gelegenheid van deze 25ste verjaardag lanceert de Stichting in het eerste nummer van de 18de jaargang van haar tijdschrift 'Leefmilieu' de Middenkrant, een uitneembaar educatief middenkatern.

Alhoewel deze Middenkrant zich in de eerste plaats richt tot leerlingen en leerkrachten van de derde graad Algemeen Secundair Onderwijs, zal ze ook door een ruimer lezerspubliek gesmaakt worden. Actuele milieuthema's worden op een zeer toegankelijke wijze behandeld. Complexe milieu-onderwerpen worden verhelderd in vlotte teksten en ondersteund door talrijke figuren, grafieken en tabellen. Op de eindtermenbenadering in het onderwijs wordt ingespeeld door een interdisciplinaire benadering van de diverse thema's. Dit maakt de Middenkrant vakoverschrijdend bruikbaar.

Zowel in vorm als in inhoud wordt gestreefd naar een grote praktische bruikbaarheid. Het A4-formaat en de uit-

neembaarheid laten toe om de afleveringen afzonderlijk te bundelen. Elke Middenkrant bevat informatie die in principe in één lesuur kan worden behandeld. Leerkrachten of leerlingen die aanvullende documentatie en/of informatie wensen, vinden in elke aflevering een selectie van de publicaties en video's over het onderwerp die in het documentatiecentrum van de Stichting Leefmilieu ter beschikking staan.

Voor de wetenschappelijke inhoud van de Middenkrant staat de Redactieraad van 'Leefmilieu' garant. De didactische uitwerking gebeurt door mensen met onderwijservaring én met deskundigheid op milieugebied.

De Middenkrant start met een boeiend verhaal over de geschiedenis van het milieubewustzijn. De weg die werd afgelegd 'van milieuproblematiek tot milieukunde' wordt geschetst aan de hand van enkele mijlpalen in de milieuliteratuur en de evolutie die de milieubeweging heeft doorgemaakt. Met de indeling van de milieuproblematiek en een overzicht van de wetenschappelijke disciplines die de milieuproblematiek tot voorwerp kunnen hebben wordt dit eerste nummer afgerond.

De volgende nummers gaan in op milieuproblemen die zich voordoen op de in het eerste nummer aangegeven schaalniveaus. De relatie natuur-milieu, de problematiek van bodemverontreiniging, waterlopenbeheer, verzuring, global change, ..., voor het einde van het jaar weet elke lezer van de Middenkrant waar het om draait.

Inventarisatie van verkeersslachtoffers onder de wilde fauna

Geen weg in Vlaanderen of de bermen en pechstroken ervan zijn echte dierenkerkhoven. Konijnen, Egels, Muskus- en andere ratten, Reeën, Vossen, Eekhoorns, uilen, dagroefvogels, Merels, meeuwen...: ze kennen de verkeerscode niet en blijkbaar kunnen ze ook de snelheid van het aankomend verkeer moeilijk inschatten. Onze gevederde en behaarde dieren hebben het niet gemakkelijk in een land met 's werelds dichte (auto)wegennet. Elk jaar sneuvelt een aardige hoeveelheid van de plaatselijke fauna onder wiel en tegen bumpers en voorruit van personenauto's en vrachtwagens. Gegevens over slachtoffer onder de wilde fauna zijn in ons land niet of nauwelijks voorhanden, uitzonderd voor

Dode das.

Foto: A.C. Zwaga

amfibieën (dankzij de paddenoverzettaties bijvoorbeeld).

Het Koninklijk Belgisch Verbond voor de Bescherming van de Vogels (KBVBV) heeft in het kader van het Europees Natuurbehoudsjaar '95 een campagne opgestart om verkeersslachtoffers onder de wilde fauna (dus geen honden of katten) te inventariseren in Vlaanderen. De actie loopt van 1 januari tot en met 31 december 1995, maar kan verlengd worden. Het is de bedoeling dat men een zicht krijgt op het aantal slachtoffers, de aard van de soorten die het meest kwetsbaar zijn, het verband tussen een diersoort en een bepaalde verkeerssituatie, enz. Met die gegevens wil het KBVBV naar de bevoegde ministers stapen om op die manier diervriendelijke ingrepen aan het wegennet te laten uitvoeren, zoals bijvoorbeeld het aanbrengen van wildtunnels en cerviducten, maar ook het regelmatig onderbreken van betonnen vangrails, het aanplanten van een natuurlijk "scherm" langs de wegen om de vogels te verplichten op grotere hoogte de rijweg over te steken, enz...

Om deze campagne te realiseren doet Vogelbescherming een beroep op vrijwilligers. Ook jij kunt een steentje tot deze actie bijdragen. Wij vragen je dan een bepaald traject in jouw omge-

ving uit te stippelen en het zo frequent mogelijk te controleren; bijvoorbeeld de weg van huis naar werk en omgekeerd. Momenteel schreef het KBVBV reeds meer dan vijfhonderd medewerkers in, waaronder een 150-tal rijkswachters van diverse verkeersposten en brigades. Ook nemen verschillende gemeentebesturen, milieudiensten, scholen, jeugdbewegingen, natuurverenigingen e.a. aan de actie deel. Ben je ook kandidaat? Ons adres luidt Vee-weidestraat 43, 1070 Brussel, tel. 02/521 28 50 en fax 02/527 09 89. Je krijgt dan de brochure "De fauna en het wegverkeer" + tien werkfiches toegestuurd.

Samenstelling Raad van Bestuur Vlavico v.z.w.

Voorzitter:

Anny Anselin, E. Poetoustraat 13, 9030 Mariakerke, tel. 09/226 16 37
Project Honkers

Ondervoorzitter:

Paul Van Sanden, Chrysantenpad 3, 3590 Achel-Hamont, tel. 011/64 80 79, Project PTT

Penningmeester:

Yann Feryn, Desselgemstraat 75, 8740 Deerlijk, tel. 056/70 53 85

Secretaris:

Valère Geers, Frank Baurstraat 49, 9000 Gent, tel. 09/222 34 13, Project Honkers

Leden:

Koen Devos, Ottergemsesteenweg 175, 9000 Gent, tel. 09/220 76 93, Project Bijzondere Broedvogels

Eddy De Roeck, Roggereep 20, 9960 Assenede

Patrick Geers, Frank Baurstraat 49, 9000 Gent, tel. 09/222 34 13. Project PTT

Patrick Meire, Ruytenburgstraat 7, 2800 Mechelen, tel. 015/20 76 37. Project Recente Meldingen.

Karl Van Rompaey, Beukenlaan 41, 2560 Kessel, tel. 03/488 44 91

Maken deel uit van de stuurgroep samen met de Raad van Bestuur:

De Fraine R., Molenbergstraat 3, 3272 Testelt, tel. 013/77 52 69

Gabriëls J., Echellaan 12, 3740 Munsterbilzen

Kempenaers B., Nonnenlandenstraat 3, 3200 Aarschot

Van Der Krieken B., L.V. Berckenlaan 177/11, 2140 Borgerhout

Van Nieuwenhuysse D., St.-Martensblindeken 37, 9000 Gent.

BOEKBESPREKINGEN

Meer natuur buiten de reservaten!

Een Panda-nummer als basisdocument voor WWF's campagne tijdens het Europees Jaar van het Natuurbehoud.

Willen we de natuur buiten de reservaten meer kansen geven, dan moeten we in de eerste plaats het grote publiek sensibiliseren voor de nood aan meer natuur. Daarom ook startte WWF het Europees Jaar van het Natuurbehoud met de uitgave van een nummer van het thematijschrift „Panda”, volledig gewijd aan het jaarthema „Natuur buiten de reservaten”.

Alvorens uit te leggen waarom we buiten de natuurreservaten nood aan meer natuur hebben, staat de Panda even stil bij een aantal pertinente, maar niet altijd zo eenvoudig te beantwoorden vragen als: „Wat verstaan we juist onder natuur? Waarom zouden we die beschermen? Waarom gaat de natuur in ons land achteruit?” En uiteraard ook: „Wat kunnen we daaraan doen?”

We zouden de weinige brokken natuur die ons nog resten, kunnen vergelijken met „eilandjes” in een „zee” van bebouwd of in cultuur gebracht land. Vandaar de neiging om deze relicten natuur, als onder een stomp, te gaan koesteren en tegen de „vijandige” buitenwereld te beschermen. Toch is die natuur daar eigenlijk niet zo veel mee gebaat! Isolatie heeft immers een nadelig effect op de biologische diversiteit.

Willen we dat de natuur overleeft, dan moeten we integendeel de isolatie van die „eilanden” doorbreken en een netwerk van natuurelementen creëren. Met zo groot mogelijke eenheden natuur waarin een grote diversiteit aan soorten kan overleven, en tal van kleine landschapselementen die deze gebieden onderling verbinden om de uitwisseling van soorten te bevorderen.

In het kader van het Europees Jaar van het Natuurbehoud wil dit Panda-nummer zich dan ook voornamelijk op dit netwerk van kleinere (maar even belangrijke) natuurelementen toespitsen.

Het vormt in feite een warm pleidooi dat eenieder ervan wil overtuigen de natuur in de eigen leefomgeving meer kansen te bieden: in de tuin, de straat, de woonwijk, de gemeente,...

„Meer natuur buiten de reservaten” verschijnt dan ook in een extra grote oplage (70.000 exemplaren) en wordt het basisdocument van een grootscheepse campagne „Steek de natuur een handje toe”, die WWF opstart met de steun van Reforma, specialist in natuurzuivere voedingsprodukten. Daarmee wil WWF iedereen bereiken die de natuur een warm hart toedraagt en zich wil inzetten voor een beetje meer natuur. Deze campagne zal in mei gelanceerd worden.

Panda nr. 61 „Meer natuur buiten de reservaten” kan gedurende gans 1995 gratis aangevraagd worden in het Documentatiecentrum van WWF, Waterloo-sesteenweg 608 te 1060 Brussel (tel. 02/347 30 30). De leden van WWF ontvangen het nummer automatisch.

! TIERRA !

VZW

NATUURREIZEN

Tierra is een vereniging zonder winst oogmerk en organiseert natuur-reizen met een bijdrage aan het natuurbehoud. We reizen in kleine groep, begeleid door ervaren natuurgidsen.

Een greep uit het programma 1995:

• 11 tot 21 mei: Extremadura (Spanje)

Parque de Monfragüe, de vlakten rond Trujillo, Sierra de Gredos en Sierra de Guadalupe. Vele vogelsoorten, waaronder de Monniksgier. Een afwisselend landschap en kleurrijke voorjaarsbloemen.

• 4 tot 10 juni: Ardèche-Cevennen

Kanotocht op de rivieren de Gard, Cèze en Ardèche met de klemtoon op de natuur.

• 2 tot 9 juli: Gran Paradiso (Italië)

Met de rugzak van berghut tot berghut de Steenbokken achterna. Met oog voor de alpenflora, vlinders, Marmotten en roofvogels.

• 6 en 7 mei: Regionaal Landschap Herk en Hombeek

Fietsen door 'vochtig' Haspengouw, op zoek naar amfibieën, hoogstamboomgaarden en kastelen (bloementijd).

• 25 tot 28 mei: Argonne

Kamperen in de Franse Ardennen: temidden van roofvogels, vlinders, orchideeën, Reeën...

• 16 tot 18 juni: de Weerribben (Nederland)

In een fluitbootje en op de fiets door zeeën van riet, met aandacht voor (water-)vogels, bloemen en planten.

• 28 tot 31 oktober: Lac du Der-Chantecocq (Fr.)

Het hoogtepunt van de kraanvogeltrek van dichtbij meemaken.

• 18 november tot 17 december: Nieuw-Zeeland

Een avontuurlijke fietstocht over een eiland dat alles te bieden heeft: stille stranden, bossen met reuzenbomen, vulkanische gebieden met stomende geisers, de Maori-cultuur, ontelbare vogelsoorten, een zellig klimaat (onze winter is hun zomer)...

• 20 februari tot 8 maart 1996: India

Fietstocht en kameelsafari door de wonderbaarlijke natuur van Noord-West-India: Bharatpur, Ranthambore, Desert National Park... Van jungle tot rijk woestijngebied, met oog voor tempels, forten en kastelen en de plaatselijke volksstammen.

Deze en andere tochten kan U met ons meemaken.

Voor meer informatie: Tierra vzw, Heidebergstraat 227, 3010 Leuven, tel. 016/25 56 16

I.s.m. Clemens' Reiswinkel, Hasselt (Lic. A 1699)

Tijdschrift : .....
nr. : ..... maand : ..... jaar : .....
verantwoordelijke : .....
verder nagezien door : .....

titel : .....
auteur : .....
pagina : .....
abstract : .....
.....
.....
.....
trefwoorden : .....

titel : .....
auteur : .....
pagina : .....
abstract : .....
.....
.....
.....
trefwoorden : .....

titel : .....
auteur : .....
pagina : .....
abstract : .....
.....
.....
.....
trefwoorden : .....

BOEKHANDEL

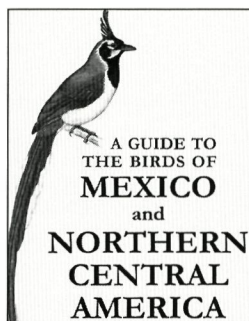
Nieuwe uitgaven

945 F

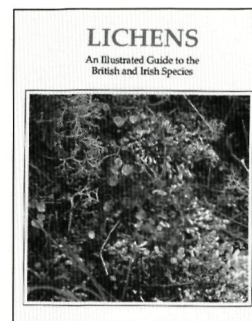
1.695 F

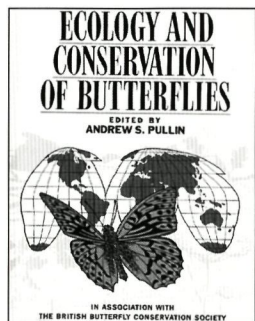
1.695,- F

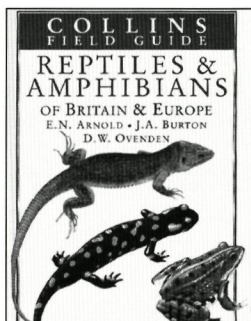
1.695 F

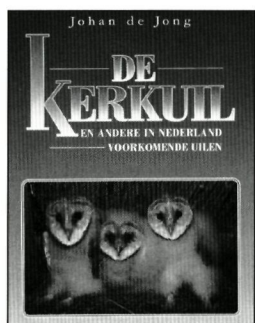
1.395 F

2.195 F

795 F

695 F

990 F

795 F

795 F

- Gosney D., Finding Birds in... - 295 F/stuk
  - Eastern Austria
  - Southern Spain
  - Southern France
  - Northern France
  - Northern Spain
- Nieuwe CD's. De reeks „Collection le monde merveilleux des sons de la nature“. Duur min. 60 min.
  - 990 F: Histoire d'une goutte d'eau
  - 990 F: Les chants de l'été
  - 990 F: Sélection nature; vol. 1: France
  - 1990 F: 3 CD box:
    - Quand chantent les loups
    - Mers et océans
    - Chants d'oiseaux
- Collins N.M., J.A. Thomas. 1991. The Conservation of insects and their habitats. London, Academic Press, 450 blz., 2.895 F.
- Vane-Wright R.I., 1984, The Biology of Butterflies. London, Academic Press, 429 blz., 4.590 F.
- Dittrich B., 1994, Deutschlands Nationalparks. Natuurparks und Naturreservate. Hamburg, Rasch und Röhring, 191 blz., 795 F.
- Mc Bride A., 1988, Rabbits & Hares. London, Whittet books, 127 blz., 495 F.
- Beebee T., 1994, Frogs and toads, London, Whittet Books, 121 blz., 495 F.
- Sleeman P., 1989, Stoats and Weasels, Polecats and Martens: London, Whittet Books, 119 blz., 495 F.
- Harris S., 1994, Urban Foxes. London, Whittet Books, 127 blz., 495 F.
- Roos R., V. Vintges, 1991. Het milieu van de natuur. Herkennen van verzuring, vermessing en verdroging in de natuur. Utrecht, Stichting Natuur & Milieu, 240 blz., 490 F.
- Dunbar D., 1993, Saving Butterflies. Colchester, Butterfly Conservation, 80 blz., 895 F.
- Higgins L.G., N.D. Riley, 1993. Collins Field Guide to the Butterflies of Britain and Europe. London, Harper Collins, 384 blz., 895 F.
- Pulling A.S., 1995, Ecology and Conservation of Butterflies, London, Chapman & Hall, 363 Blz., 2.195 F.
- Pollard E. T.J. Yates, 1995. Monitoring Butterflies for Ecology and Conservation. London, Chapman & Hall, 274 blz., 850 F.
- Mead C., 1989. Robins. London, Whittet Books, 128 blz., 495 F.
- Love J.A., 1989. Eagles, London, Whittet Books, 128 blz. 495 F.
- Holm J., 1994. Squirrels. London, Whittet Books, 127 blz. 495 F.
- Mead C., 1990. Owls, London, Whittet Books, 128 blz., 495 F.
- Morris P., 1994. Hedgehogs, London, Whittet Books, 124 blz., 495 F.
- Richardson P., 1994. Bats, London, Whittet Books, 128 blz. 495 F.
- Dobson F.S., 1992, Lichens, An Illustration Guide to the British & Irish species. Slough, Richmond Publ. Co, 392 blz., 1.395 F.
- De Jong J., 1995. De Kerkuil en andere in Nederland voorkomende uilen. Leeuwarden, Friese Pers Boekrij, 136 blz., 695 F. Aanbevolen!
- Nieuwe video van vogelbescherming Nederland: vogels kijken bos & heide. 80 min. speelduur, 850 F.
- Weidemann H.J., 1995. Tagfalter, Beobachten, Bestimmen. Augsburg, Naturbuch Verlag, 659 blz., 1.695 F.
- Arnold E.N., A.O., 1992, Collins Field Guide Reptile & Amphibians of Britain and Europe. London, Collins, 272 blz., 795 F.
- Polunin I., 1994, Plants and flowers of Malaysia. Singapore, Times Editions, 159 blz., 795 F
- Howell S.N.G., S. Webb., 1995, A Guide to the Birds of Mexico and Northern Central America. Oxford University Press, 850 blz., 1.695 F.
- Kremer B.P., 1995. Struiken & Heesters. Baarn, Tirion, 237 blz., 795 F.
- Ruckstuhl T., 1995. Vlinders & Rupsen. Baarn, Tirion, 237 blz. 795 F.
- Kautzky J., 1995. Cantecleer Natuurreisgids Griekenland; Vasteland & Kusten. De Bilt, Cantecleer, 240 blz., 990 F.
- Gooders J., 1994. Where to watch Birds in Britain and Europe. London, Hamlyn. 262 blz., 795 F.
- Stace C., 1995. New Flora of the British Isles. Cambridge University Press. 1.266 blz., 1.695 F.
- Eindelijk terug verkrijgbaar: Ali S., 3rd print, 1994. A Pictorial Guide to the Birds of the Indian Subcontinent. Bombay, Oxford, Univ. Press, 177 blz., 1.495 F.

Het Rivierlandschap

Rivierlandschap nabij Mechelen.

Foto: R. Willlockx

Zes Wielewaalverenigingen (Klein Brabant, Lier, Netevallei, Regio Mechelen, Rupelstreek, Vaartland), hebben besloten samen te werken in een nieuwe werkgroep. Door het werkingsgebied van deze afdelingen stromen de Kleine Nete, Grote Nete, Demer, Dijle, Zenne, Rupel en Schelde. De afdelingen hebben dan ook terecht gekozen voor de naam „Het Rivierlandschap“. Ooit was het rivierlandschap een boeiende afwisseling van rivieren,

oude rivierarmen, moerassen, rietvelden, rivierduinen en heidevelden. Langsheen de dijken was er een kleinschalig en waardevol cultuurlandschap met hagen, rijen knotbomen, hooilanden en vloeibeemden. Door allerlei activiteiten is het rivierlandschap op veel plaatsen vernietigd of totaal van uitzicht veranderd. Rechttrekken van rivieren, wegeaanleg, ontzanding, ongebreidelde bebouwing maar vooral de nieuwe landbouwmethoden en de watervervuiling zijn de oorzaken van de teloorgang. Ondanks alles zijn er nog altijd belangrijke natuurwaarden.

De werkgroep „Het Rivierlandschap“ wil sensibiliseren en aankopen. De werkgroep zal in het najaar met enkele initiatieven starten. Maar u kan nu reeds steunen. U kan storten op het nummer: 000-0319785-73 met melding „Het Rivierlandschap“ en één van de bovenstaande afdelingen.

Dotterbloemen en Zomerklokjes nabij Emblem.

Foto: R. Willlockx

Wie het rivierlandschap eens van nabij wil beleven krijgt daartoe de kans op de Schelgedag van 14 mei 1995. Voor meer informatie: zie de aankondiging in het maart-nummer, blz. 47.